

20865

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
İSLÂM HUKUKU ANABİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU
YÜKSELİŞ DEVRİ FAKİHLERİ
(1063-1092)

(Yüksek Lisans Tezi)

ÖMER MENEKŞE

DANIŞMAN
Yrd.Doç.Dr.CELÂL ERBAY

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL - 1992

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa No

İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	X

GİRİŞ**SELÇUKLULARA KADAR İSLÂM HUKUK TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ**

I- Hz.Peygamber devri (1-11/622-632).....	2
II- Sahabe (Raşid Halifeler) devri (11-40/632-660).....	3
III- Tabiiler Devri (40-132/660-750).....	4
IV- Müctehid İmamlar devri (132-350/750-960).....	5
V- Taklid devri (350-656/960-1258).....	6

BİRİNCİ BÖLÜM**SELÇUKLULARDA SİYASÎ VE İLMÎ DURUM**

I- SİYASÎ DURUM	
A- Yükseliş devrine kadar ki siyasî durum.....	8
B- Yükseliş devrindeki siyasî durum.....	12
II- İLMÎ DURUM	
A- Yükseliş devrine kadar ki ilmî durum.....	15
B- Yükseliş devrindeki ilmî durum	

III

1-Genel olarak ilmî durum.....	18
2-Hukukî alanda ilmî gelişmeler.....	18
a- "Mesailü'l-Melikşahiye fi'l-kavaidi's-Şer'iyye" adlı hukuk kodu.....	19
b- Nizamiye medreseleri	
aa- Nizamiye medreseleri, kuruluşu gelişmesi ve işleyişi.....	20
bb- Nizamiye medreselerinde eğitim ve öğretim.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU YÜKSELİŞ DEVRİ FAKİHLERİ

I- DEVRE GENEL BİR BAKIŞ.....	27
II- YÜKSELİŞ DEVRİ FAKİHLERİ	
A-ŞAFİİ FAKİHLERİ	
1- el-ABBADÎ, Ebu Asım (v.458/1066).....	28
2- el-BEYHAKÎ (v.458/1066).....	30
3-EBÛ İSHAK MUTAHHARÎ es-SEREVÎ (v.458/1066).....	32
4- el-FÛRANÎ (v.461/1069).....	33
5-el-MERVERRUZÎ (v.462/1069).....	34
6- el-HATİBÛ'L-BAĞDADÎ (v.463/1071).....	35
7- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım (v.465/1072).....	37
8- DAVUDÎ, Ebu'l-Hasan (v.467/1075).....	38
9- EBÛBEKR-İ BEYDAVÎ (v.468/1076).....	39
10- EBU HALEF TABERÎ es-SÛLEMÎ (v.470/1077).....	39
11- EBU İSHAK ŞİRAZÎ (v.476/1083).....	40
12- HABRÎ (v.476/1083).....	45
13- İBN-İ SABBAĞ (v.477/1084).....	46
14- EBU AMR NESEVÎ (v.478/1085).....	47
15- İMAMÛ'L-HAREMEYN CÛVEYNÎ (v.478/1085).....	47
16- el-MÛTEVELLÎ (v.478/1085).....	53
17- eş-ŞERİF ed-DEBÛSÎ (v.482/1089).....	54
18- EBU ABBAS CÛRCANÎ (v.482/1089).....	55
19- HUCENDÎ (v.483/1090).....	56
20- EBUBEKİR ŞAŞÎ (v.485/1092).....	56
21- NİZAMÛLMÛLK (v.485/1092).....	57

IV

22- Şebib b. Osman RAHBÎ (v.486/1093).....	61
23- Ebu Yusuf el-İSFERAINÎ (v.488/1093).....	62
24- Ebubekr Şami el-HAMEVÎ (v.488/1095).....	63
25- Ebu'l-Fadl MAKDÎSÎ el-HEMEDANÎ (v.489/1096).....	63
26- Ebu Muhammed CÛRCANÎ (v.489/1096).....	64
27- Ebu'l-Muzaffer SEM'ANÎ (v.489/1096).....	65
28- Ebu'l-Feth ERĠYANÎ (v.490/1097).....	66
29- Ebu'l-Feth MAKDÎSÎ (v.490/1097).....	67
30- Ebu'l-Hasen HILEÎ (v.492/1099).....	68
31- Ebu'l-Hasen ABDERÎ (v.493/1100).....	68
32- er-REBÎ' el-MEVİLÎ (v.494/1101).....	69
33- EBU'L FEREC ZÂZ (v.494/1101).....	69
34- AZÎZ b. ABDÛLMELİK el-CEYLÎ (v.494/1101).....	70
35- EBU NASR BENDENİCÎ (v.495/1102).....	71
36- Hüseyin TABERÎ (v.498/1105).....	71
37- Ebu'l-Muzaffer HAVAFÎ (v.500/1107).....	72
38- el-FAMÎ (v.500/1107).....	73
39- Abdulvahid b. İsmail er-RÛYANÎ (v.502/1108).....	73
40- el-Kiya el-HERRASÎ (v.504/1110).....	75
41- Ebu Nasr RÛYANÎ (v.505/1111).....	76
42- GAZZÂLÎ (v.505/1111).....	77
43- EBUBEKR KAFFAL eş-ŞAŞÎ (v.507/1113).....	83
44- ABDURRAHİM el-KUŞEYRÎ (v.514/1120).....	85
45- el-BEĞAVÎ (v.516/1122).....	85
46- Ebu'l-Hasen ZA'FERANÎ el-CELLAB (v.517/1123).....	88
47- Kadı EBU SA'D HEREVÎ (v.518/1124).....	89
48- İBN HULVANÎ (v.520/1126).....	90
49- İBN NADİR MAYORKÎ (v.523/1129).....	90
50- AYNÛ'L KUDAT HEMEDANÎ (v.525/1131).....	91
51- FARİKÎ (v.528/1133).....	91

B- HANEFİ FAKİHLERİ

1- EBU NASR es-SAFFAR (v.461/1069)	93
2-ed-DEYLEMÎ (v.461/1069)	93
3- SEMENTARÎ (v.464/1071)	94
4- İBNÜ'S-SİMNANÎ (v.466/1073)	94
5- el-AKTA' (v.474/1081)	95
6- DAMEGANÎ (v.478/1085)	96
7- el-HACCACÎ (v.480/1087)	98
8- EBU NASR ez-ZEYNEBÎ (v.482/1089)	99
9- NASİHÎ (v.484/1091)	99
10- BÜŞTENİKANÎ (v.492/1099)	100
11- EBÛ Muhammed el-HALEBÎ (v.493/1100)	100
12- es-SAKAFÎ (v.497/1104)	101
13- Ebu'l-Kasım es-SİMNANÎ (v.499/1106)	101
14- MAZENDERANÎ (v.500/1107)	103
15- ABDURRAB el-GAZNEVÎ (v.500/1107)	103
16- el-HATİBÎ (v.502/1109)	103
17- et- TENÛHÎ (v.503/1110)	104
18- DİHİSTANÎ (v.503/1110)	104
19- el-ARSEBENDÎ (v.511/1117)	105
20- EBU TALİB ez-ZEYNEBÎ (v.512/1118)	105
21- EBU'L-Kasım eş-ŞİLHÎ (v.515/1121)	106
22- NUHÎ (v.518/1124)	107
23- EBUBEKR el-HANEFÎ (v.522/1128)	107
24- EBU ABDULLAH CÛRCANÎ (v.522/1128)	109

C- HANBELİ FAKİHLERİ

1- EBU YA'LA el-FERRÂ (v.458/1066)	111
2- EBU'L HASEN el-AMİDÎ (v.467/1075)	113
3- İBN CEDDA el-UKBERÎ (v.468/1076)	114
4- el-BÛRDANÎ (v.469/1077)	114
5- EBU CA'FER el-HAŞİMÎ (v.470/1078)	115
6- İBNÜ'L BENNÂ (v.471/1079)	116
7- ABDÛLVEHHAB el-HARRANÎ (v.471/1079)	117

8- EBU'L-VEFA el-KAVVAS (v.476/1083)	118
9- ŞEYHU'L-İSLAM el-ENSARÎ (v.481/1088)	118
10- EBU'L-FEREC el-MAKDÎSÎ (v.486/1093)	119
11- el-BERZEBİNÎ (v.486/1093)	120
12- EBU MUHAMMED at-TEMİMÎ (v.488/1095)	121
13- ABDÛLBAKÎ el-HADDAD (v.493/1098)	122
14- EBU ABDULLAH RAZANÎ (v.494/1099)	122
15- EBU'L-FETH HULVANÎ (v.505/1111)	123
16- el-KELVEZANÎ (v.510/1116)	123
17- TALHA b. AHMED AKÛLÎ (v.512/1118)	126
18- MÛBAREK b. ALÎ el-MUHARRİMÎ (v.513/1119)	126
19- İBN AKİL (v.513/1119)	127
20- Ebu'l-Hüseyin İBN-İ FERRÂ (v.526/1132)	129
21- Ebu Hazm el-FERRÂ (v.527/1133)	130
22- EBUBEKR el-MEZREFÎ (v.527/1133)	131
23- İBN ZAGÛNÎ (v.527/1133)	131

D- MALİKİ FAKİHLERİ

1- EBÛ YA'LA el-ABDÎ (v.489/1096)	133
2- EBU ABDİLLAH el-MAZERÎ (v.516/1122)	133
3- et-TARTUŞÎ (v.520/1126)	134
4- el-YABÛRÎ (v.523/1129)	135

E-Şİİ VE ZAHİRİ FAKİHLERİ

1- EBU CA'FER et-TÛSÎ (v.460/1068)	137
2- SABÎT el-YEŞKÛRÎ (v.460/1068)	141
3- SABÎT el-HALEBÎ (v.460/1068)	142
4- SÛLEYMAN es-SAHERŞETÎ (v.460/1068)	142
5- Ebû Ya'lâ SELLAR ed-DEYLEMÎ (v.463/1071)	143
6- Ebû Abdullah el-AHDAR (v.473/1081)	143
7- HÛSEYN eş-ŞEKKAK (v.511/1117)	144

SONUÇ	145
-------	-----

BİBLİYOGRAFYA	149
---------------	-----

Ö N S Ö Z

Türkler, tarih boyunca yayıldıkları sahalarda, muhtelif devletler kurmuşlardır. İsimleri başka başka olmasına rağmen bu devletler bir devamlılık göstererek bugüne kadar gelmiştir. Milli tarihimiz bakımından bu devletlerin en önemlilerinden biri de Büyük Selçuklu İmparatorluğudur.

Türk-İslâm tarihinde müstesna bir yeri olan Selçuklular, Çin sınırından Ege ve Akdeniz sahillerine, Hazar Denizi'nden Hind Okyanusu'na ve Kafkaslardan Yemen'e kadar bütün Ön Asya'da imparatorluk çapında hakimiyet sağlamışlardır. Siyasi alandaki bu muhteşem güçleri yanında, dine, ilme, iktisada ve sanat'a pek çok hizmetleri de olan Selçuklular, İslâm aleminde ilk defa medreseleri kurup her tarafa yayarak, eğitim ve öğretimi sistemli bir hale getirmekle İslâm kültür tarihinde de büyük bir çığır açmışlardır.

Biz de; tarih, tabakat ve fıkıh kitaplarından elde ettiğimiz malumatı değerlendirmek suretiyle, Selçukluların ilim ve kültür hayatı bakımından en parlak dönemi olan "Yükseliş devri fakihleri"ni tetkik ettik. Selçukluların diğer ilimler yanında fıkıh ilmindeki hizmetlerini ortaya koymak, aynı zamanda neslimizin kütür tarihimize olan hizmet borcunu yerine getirmek düşüncesiyle de konuyu ele aldık.

Araştırmamız, bir giriş ve iki bölümden ibarettir.

Girişte, konumuzla yakından ilgili olması sebebiyle, Selçuklulara gelinceye kadar ki fıkıh tarihinin bir özeti verilmiştir.

Birinci bölümde, Selçuklularda, siyasi ve ilmi durum, fıkha tesiri bakımından devrin siyasi yapısı ve hukuki alandaki gelişmeler incelenmiştir.

İkinci bölümde, devrin fakihlerinin genel olarak ilmi şahsiyetleri ve ortaya koymuş oldukları fıkhi eserler tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamız esnasında ilmî mütalaalarından her zaman istifade ettiğim, danışman hocam Yrd.Doç.Dr.Celâl Erbay'a, tezimin hazırlanmasında değerli teşviklerini, yön verici telkinlerini ve yardımlarını esirgemeyen Doç.Dr.İ.Kâfi Dönmez, Doç.Dr.Yusuf Kılıç ve Doç.Dr.Mehmed Erkal'a gösterdikleri yakın alakaları sebebiyle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu inceleme ve çalışmamızda ortaya çıkan hata ve kusurların müsamaha ile karşılanması da en samimi dileğimizdir.

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
BSOAS	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
C.	: Cilt
D.F.İ.F.M	: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E.I	: The Encyclopedia of Islam
h.	: hicrî
İ.A	: İslâm Ansiklopedisi
İ.C	: İslâmic Culture
İ.F.D	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
ktp.	: Kütüphane
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
thk.	: tahkik eden
T.M	: Türkiyat Mecmuası
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
v.	: vefât
v.d	: ve devamı
vr.	: varak

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

z	ظ	s	ث
‘	ع	h	ح
g	غ	h	خ
k	ق	z	ذ
uzatma işareti	ˆ	ş	ص
		đ ve ž	ض

Not: Transkripsiyon işaretleri bibliyografyada ve metin içinde geçen fakihlere ait eser adlarında kullanılmıştır.

G İ R İ Ş

SELÇUKLULARA KADAR İSLÂM HUKUK TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnsan cemiyetleri gibi, onlarla alâkalı ilim ve müesseseler de başlangıç hallerinde kalmamış, zaman zaman ilerlemiş, gerilemiş, değişmiş ve cemiyet hayatını takip etmiştir. Fıkıh ilmi de Hz.Peygamber'den zamanımıza kadar doğmuş, gelişmiş, donmuş ve bugüne ulaşmıştır. Bir ilmin zamanla ve içtimai hadiselerle göre, tarih boyunca maruz kaldığı bu değişmeler ve gelişmelere "Tarihi devreler" diyoruz.

İşte biz de fıkıh ilminin tarihini gelişimine bir göz attığımızda, fıkıhın tarihçesini, doğup gelişmesinin devrelerini inceleyen hukukçu ve tarihçilerin iki ayrı noktadan hareket ettiklerini görmekteyiz. Bazıları doğrudan doğruya müesseseyi gözönüne almış, onu canlı bir organizmaya benzeterek, doğuş, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık devrelerine ayırmış ve tetkik etmişlerdir.⁽¹⁾ Bazıları da fıkıhın gelişmesine tesir eden faktörleri gözönüne alarak ya nesiller yahut da siyasi hakimiyet bakımından devrelere ayırmış, Hz.Peygamber, Sahabe ve Emeviler, Abbasiler, Moğol istilâsı, Mecelle ve Muasır uyanış devirlerinden bahsetmişlerdir.⁽²⁾

(1) M.Yusuf Musa, Tarihu'l-Fıkhı'l-İslâmi adlı eserinde; Hacvî "el-Fıkrü's-Samî fi Tarihi'l-Fıkhı'l-İslâmi adlı eserinde bu yolu takip etmişlerdir.

(2) Hudarî, Tarihu't-Teşrî'l-İslâmi'de H.Karaman, İslâm Hukuk Tarihi adlı eserinde bu yolu izlemişlerdir.

Biz her iki hareket noktasını da gözönünde tutarak, Asr-ı Saâdetten Selçuklular devrine kadar, İslâm hukukunun geçirdiği gelişim safhalarının kısa bir Tarihçesini vereceğiz;

I- Hz.Peygamber Devri (1-11/622-632):

Hz.Muhammed'in insanlığa Peygamber olarak gönderildiği Arap toplumunda yazılı bir hukuk mevcut değildi. Hukuk alanında bilinen tek şey, özellikle aile ve ceza hukukuna ilişkin bazı ilkel örf ve adet kaideleriydi. Hz.Peygamber ile beraber, kaynağı sadece İlâhi vahiy olan bir hukuk sistemi de geliyordu.⁽³⁾

Hz.Peygamber, peygamber oluşundan (610), Medine'ye hicrete (622) kadar on üç seneye yakın bir süre Mekke'de kaldı.

Bu zaman parçası içinde müslümanların az olması ve itikadî ve ahlâkî hükümlerin birinci planda yer alması sebebiyle, genel manada bazı hukukî prensiplerin dışında yasama faaliyeti söz konusu değildi.⁽⁴⁾

Hz.Peygamberin Medine'ye hicret edip de orada İslâm devletinin kurulmasından sonra, asıl yasama faaliyeti başlamış oldu. Artık fert ve toplumun hayatını düzenleyen hükümler gelmeye başladı.⁽⁵⁾

Bu devrede kanun koyma (teşrî) hüküm ve fetva verme (kaza ve ifta) salahiyetleri tamamen Hz.Peygamber'in elinde bulunuyordu.

Hz.Peygamber, 23 yıllık Peygamberlik hayatında sadece vahiyleri insanlara nakletmekle kalmamış, Kur'ân'ı yorumlama ve tatbik; Kur'ân'ın değinmediği hukuki meselelerin hükümlerini tanzim; anlaşmazlık sonucu hükmüne başvuranlar arasında karar verme ve İslâm devletini te'sis ve idare gibi bir kısım içtihada dayanan tasarruflarda da bulunmuştur. O, pey-

-
- (3) Ahmed Emin, Fecrû'l-İslâm, 225-226; Zeydan Abdülkerim, el-Medhal, 25; Ubâde Muhammed Enis, Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmî, I/40.
- (4) A.Emin, Fecrû'l-İslâm, 228; Zeydan Abdülkerim, el-Medhâl, 108; Hudâri, Teşrî'l-İslâm, 13-14; Karaman Hayrettin, İslâm Hukuku Tarihi, 37.
- (5) A.Emin age 222, Zeydan, age., 109; Karaman age., 37; Hallaf, Abdülvehhab, Teşrî İslâm Tarihi (trc. Hüseyin Algül), 12.

gamberliği yanında bir kadı, bir müftü ve bir devlet adamıdır. Ayrıca bir insan olarak da davranışları vardır. Ancak O'nun içtihadının isabetsiz olduğu hallerde, Allah tarafından tashih edilmek gibi bir imtiyazı mevcuttur. Bunun yanında Hz.Peygamber, hayati ve hukuki bir zaruret olması durumunda, sahabelerin de içtihadı yapabileceğini ifade ediyor; hatta Kur'ân ve Sünnette hüküm bulunmayınca içtihad edeceğini söyleyen Muaz bin Cebel'i tebrik ediyordu.⁽⁶⁾

Peygamberimizin devrinde fıkıhın ana kaynakları; Kur'an ve Sünnet'ti. Bu ikisi daha sonraki devirlerde de ana kaynak olma hüviyetlerini sürdürmüşlerdir.

Peygamberimiz ahabına tedvin edilmiş bir fıkıh ve fıkıh kitabı bırakmadı.⁽⁷⁾ Fakat gerek Kur'anda gerek O'nun sünnetinde öyle geniş manalı, bir çok fıkıh prensip ve kaidelerine temel olabilecek sözler vardı ki; bunlar fıkıh ilmi meydana gelirken onun temel taşları vazifesini görmüştür.

II- Sahabe (Raşid Halifeler) devri; (11-40/632-660).

H.z.Peygamber, vefat ederken sahabeye iki mühim kaynak bırakmıştır. Kur'ân ve Sünnet. Ancak İslâm devletinin hudutlarının genişlemesi ve fetihlerin artması, birçok yeni millet ve unsurların müslümanlar arasına girmesi, risâlet devrinde olmayan yeni mesele ve problemlerin çözülmesi hususu, sahabeyi İslâm hukukunun mevcut hükümleri ve genel prensipleri ışığında içtihadı sevk etmişti. Aradıkları cevabı Kur'ân ve Sünnette -açıkça- bulamayınca meseleler için istişarede bulunuyorlardı. Daha sonraki devirlerde kıyas ve içtihat diye ifade edilecek olan re'y yanî hukuki muhakeme, ilmi ve kazaî içtihat da sahabenin önemli bir müracaat kaynağı olmuştur.⁽⁸⁾

(6) Hacvî, el-Fikrû's-Samî fi tarihî'l-Fikhi'l-İslâmî I/69-78; Sava Paşa, İslâm Hukuku nazariyatı hakkında bir etüd. (trc. Baha Arıkan) I/32, 49; Karaman age., 40.

(7) Zeydan age., 117; Karaman age. 42-43.

(8) Ahmed Emin, Fecrû'l-İslâm. 235, Zeydan, el-Medhal, 119-121, Ubâde, Tarihu Fikhi'l-İslâmî I/212-215; Hudari, Teşrî'l-İslâm 96-97, Hacvî, Fikrû's-Samî, I/227, Karaman, İslâm Hukuk Tarihi s.46.

Sahabilerin bütünü Kur'ân ve Sünnet ile çözemedikleri meselelerde re'ye müracaat ediyorlardı. Ancak Hz.Ömer, Hz.Ali, İbn Mes'ud gibi bazıları re'y ile çok, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr gibi bazıları da az içtihad da bulunuyorlardı.⁽⁹⁾

Bu devirde toplanmamış şekilde bulunan Kur'ân-ı Kerim bir cilt içinde toplanmış, tedvini tamamlanmıştır. Fakat Sünnet bu devirde de toplanılmamış, tedvin edilmeksizin sahabe tarafından ezberlenilmesi devam etmiştir.⁽¹⁰⁾

III- Tabiiler devri (40-132/660-750):

Sahabeleri takip eden nesle Tabiûn adı verilmektedir. Bu devir, siyasi iktidarın Emevilere geçişiyle başlar ve hicrî 32 yılına kadar devam eder.⁽¹¹⁾ Bu devirdeki hukuki faaliyetleri daha iyi anlayabilmek için devrin bazı özelliklerini bilmek gerekir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Müslümanlar arasındaki siyasi görüş ayrılıkları hukuku da etkilemiştir. Özellikle Şia ve Hariciler karşısında İslâm'ın ve hukuk sisteminin doğru şeklini korumaya çalışan ehl-i sünnet alimleri daha çok gayret göstermişlerdir.

b) "Re'y" ve "Hadis" mektepleri bu devrede doğmuştur.

c) Hadis nakli artmış, buna rağmen hadislerin tedvin edilmemiş olması hadis uydurma tehlikesini arttırmıştır.⁽¹²⁾

d) Fıkhın, usul ve fûrû ile diğer ilimlerden ayrılarak kitaplara geçirilmesi bu devirde başlamıştır. İslâm müctehidleri bu devirden itibaren fıkhın tedvinine yönelmiş, farklı metod ve muhtevalarda eserler vücuda getirmişlerdir. İbn en-Nedim'in "el-Fihrist"ine göre Tabiûn devrinde ted-

(9) Zeydan age., 127-128.

(10) Zeydan age. 131, Hacvi age., 1/30

(11) Zeydan age., 132; Atar Fahrettin, Fıkh Usulü, s.355.

(12) Zeydan, el-Medhal, 132; Ubâde, Tari'ul-Fıkh, I/229-231, 252-275; Hudari, Teşri'ül-İslâm, 112-113; Karaman, İslam Hukuk Tarihi, 62-63.

vin edilmiş birçok fıkıh kitabı olmasına rağmen bu devirden zamanımıza kadar gelmiş tek eser; İmam Zeyd b. Ali'ye nisbet edilen "el-Mecmû fi'l-Fıkıh" isimli fıkıh kitabıdır.⁽¹³⁾

Görülüyor ki tabiûn devri, fıkıh bakımından daha sonraki muazam çalışmalara nüve olmuş ve onların rehberliği altında daha sonra binlerce insanın kabullendiği mezheplerin kurucuları olan büyük müctehidler yetişmiştir.

IV- Müctehid İmamlar devri: (132-350/750-960)

Bu devir, Emevilerin sonu ile Abbasilerin en parlak devirlerini içine alır ve ilk müslüman Türk devleti olan Karahanlılar'ın İslâm hukukuna sahip oluşuna kadar devam eder. Bu devrin en önemli özelliği, İslâm hukukunun tedvin edilmesi ve günümüze kadar devam edecek olan meşhur İslâm hukuku mezheplerinin doğması ve yerleşmesidir. Bu devre "Hukukun altın çağı ve hukukun tedvin asrı"dır.⁽¹⁴⁾

Bu dönemde İslâm hukuku sahasında büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Bu gelişmenin iktisadi, siyasi ve sosyal bazı sebepleri vardır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

a) Halifelerin ve diğer devlet adamlarının hukuka ve hukukçulara değer vermeleri,

b) Yüksek hukuki kabiliyetlere sahip büyük müctehidlerin çıkması,

c) Hukukçuların arasında İslâm hukukunun her mes'elesine dair fikri münakaşaların yapılması,

(13) İbn Nedim, el-Fihrist, s.314 v.d; M.Yusuf Musa, Fıkıh'ı İslâm Tarihi, (trc. Ahmed Meylâni) s.277, 285-293; Abdülkadir Şener, "Müsnedü'l-İmam Zeyd" A.Ü.İ.F. dergisi, XVII, (1976), 339-347.

(14) Zeydan, el-Medhal, 141, Atar, Fıkıh Usulü, 361.

d) İslâm ülkesinin sınırlarının genişlemesine paralel olarak hukukî problemlerin de artması.

e) Hukukun kaynaklarının tam olarak tedvin edilmesi.⁽¹⁵⁾

Devrinde yetişen Serahsî (v.483), Pezdevî (v.482), Halvanî (v.449) Debûsi (v.432) Ebu'l-Leys es-Semerikandi (v.393) gibi çoğunluğu içtihad kabiliyetine sahip, bu özelliği dolayısıyla da müctehid imamlar devri içerisinde mütalaa edebileceğimiz Karahanlılar devrine de şöyle bir göz atmak gerekir. Zira İslâm dinini kabul eden bu Türk devletinin yaptığı hizmetler, hukuk tarihi açısından önemli olan bir sonuçtur. Diğer hukuk ekollerini reddetmemekle beraber devrin maslahatına en uygun olan Hanefi mezhebinin esaslarını izah eden yüzlerce eser yazmışlardır. İmam'ı Azamın talebesi İmam Muhammed'in altı temel eserine sadece Karahanlılar zamanında üçyüze yakın şerh yazılmıştır.⁽¹⁶⁾

İslâm hukukunun bütün mes'eleleri bu kısa Karahanlılar döneminde nazari ve tatbiki açıdan o kadar açıklığa kavuşturulmuştur ki, daha sonra gelen bütün Türk-İslâm devletlerinde hukukçuların ana kaynağı bu devirde te'lif edilen hukuki eserler olmuştur.

V- Taklid Devri (350-656/960-1258)

Selçuklular devrine de tekabül eden bu devir, hicri dördüncü asrın yarısından başlar, Moğolların Bağdad'ı istilâ ettikleri hicri 656 tarihine kadar devam eder.⁽¹⁷⁾

Dördüncü devirde fıkıhın devamlı şekilde nasıl geliştiğini, yükseldiğini görmüştük. Gelişmenin ardında büyük hukukçular, gelişme canlılığına yardım eden sebepler mevcuttu. Fakat İslâm hukuku bu durumda kalma-

(15) Zeydan ag.e., 142, Hacvî age II/163; Hudari age., 193-194, 223 Atar, age., 362-363.

(16) Kavakçı, Yusuf Ziya, XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde Maveraünnehr İslâm Hukukçuları, 2 v.d., A.Akgündüz-Halil Cin, Türk Hukuk Tarihi I/106

(17) Zeydan age., 146; Ubâde age., II/161; Atar a.g.e., 365.

mıdır, artık büyük müçtehidler devrinin hür ve mutlak içtihadı, doğrudan doğruya Kitab ve sünnet kaynağından hukuki hayata çözümler ve aydınlık getiren çalışmalar durmuş, onun yerini "taklitçilik ruhu" almağa başlamıştır.⁽¹⁸⁾

Mezhep sahibi dört İmama mensup olup da onlardan sonra gelen müçtehidler, müteâkip asırlarda üstadlarının koymuş oldukları esaslar dairesinde, mesailerine devam etmişlerdir. Bu çalışma tamamıyla dört İmam tarafından çizilmiş bulunan yolda cereyan etmiştir⁽¹⁹⁾

Genellikle bu devirde fakihler, daha çok taklide yönelmişlerdir. İslâm hukukuna bir yenilik getirmekten ziyade önceki çalışmaları izah etmiş ve buna yönelik eserler ve fetva kitapları vücuda getirmişlerdir.

Bununla birlikte bu devir hukukçuları arasında İslâm hukukuna büyük hizmetler veren içtihad selahiyetini haiz pek çok şahsiyet de yetişmiştir. Bunlar arasında Cassâs, Debûsî, Pezdevî, Serahsî, Şirazî, Cüveynî, ve Gazzalî'yi zikredebiliriz.

(18) Hudari age, 278-280; Hallaf age. 57-58, Karaman age., 122.

(19) Sava Paşa, İslâm Hukuku Nazariyatı, I/107-108.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA SİYASİ VE İLMİ DURUM

I- SİYASİ DURUM

A. Yükseliş devrine kadarki siyasi durum.

Selçuklular, Türklerin İslâm dünyasına hakim olmalarına ve İslâm tarihinde gayet büyük bir şöhrat kazanmalarına sebep olan sülâlenin adıdır.

X. ve XI. asırlarda İslâm âlemi, Abbasi Halifeliğine dini hürmet dışında herhangi bir bağılılığı olmaksızın küçük devletlere ve hükümetlere (Tavaif-i mülük) ayrılmış durumdaydı. Maveraünnehir'in doğusunda Karahanlılar (840-1212). Afganistan ve Kuzey Hindistan'da Gazneliler (969-1187), Horasan'da Tahiriler (821-873), Fars bölgesinde Saffariler (868-908), Maveraünnehir'in bir kısmı ile Horasan'da Samaniler (874-999), Güney İran ve Irak'ta Büveyhiler (945-1055) v.s. ki bunların sayısı 20'den fazla idi, adeta siyasi dağınıklıklar; Yakın Doğu'yu bir harp meydanı haline çevirmişti. Bu siyasi bölünmelerin yanısıra Batınlık ve Şii-lik gibi bir takım dini ve felsefi cereyanların yarattığı huzursuzluk da vardı.⁽¹⁾

İşte Abbasi toprakları üzerinde pek çok devletin kurulduğu, merkezi otoritenin yok olma noktasına geldiği, Büveyhilerin Bağdad'ı işgal edip Abbasi Hilâfetinin siyasi nüfuzunu ortadan kaldırdığı ve Bizans'ın karşısında duracak hiç bir gücün kalmadığı dönemde; bir cihat ruhu olarak öne geçen, İslâm dünyasının alemdarlığını dokuz asırdan beri bırakmayan Türk milletinin öncüleri, Selçuklular olmuştur.

(1) Hudari, Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmi, 275; Ahmed Emin, Zuhru'l-İslâm I, 90-91, M.Şemseddin Günaltay, "Selçuklular Horasan'a indikleri zaman İslâm dünyasının siyasal, sosyal ekonomik ve dini durumu" (62-63) Kafesoğlu, "Selçuklu Tarihi", 122.

Selçukluların tarih sahnesinde ortaya çıkışlarıyla beraber, bozulmaya ve ortadan kalkmaya yüz tutmuş olan Abbasi Hilâfeti birden bire ve yeniden canlanmaya başladı. Selçuklular, Abbasi Halifelerinin siyasi kudret ve egemenliklerini kendilerine geri iade etmekle beraber, Abbasi hilâfeti kabul ediyorlar ve onlara hilâfet haklarını teslim ettikleri gibi hürmette de kusur etmiyorlardı. Halifelere manevi bir büyüklük payesi veriyorlardı.

Buna karşılık, Halifeler de dünya saltanatını onlara bırakıyor, İslâm diyarında adlarına hutbeler okutturuyorlardı. Böylece, bütün Ön Asya'da, Sultan-Halife ikilisi müslümanların dini ve dünyevi işlerini idare etmişlerdi. Din işleri Halifeye, dünya işleri Sultana intikal etmişti.⁽²⁾ Gerçi Abbasi devletinin ilk yıllarında din ve devlet işlerinin birlikte yürütüldüğünü görüyoruz. Ne zamanki, etrafta beylikler güçlendi ve hakim sülâleler bir takım devletler kurdular. İşte o zaman Abbasi Hilâfeti gerilemeye başladı. Bu gerileme, hem idaresi altındaki toprakların azalması, hem de dini yetkilerinin kısıtlanması şeklinde görülüyordu.⁽³⁾ Şu kadar var ki, Abbasi halifeleri gerek Selçuklular döneminde ve gerekse müstakil hükümdarlar devrinde de dinî otoritelerini devam ettirmişlerdir. Çünkü halkın zihinlerinde, işlerin yolunda gitmesi ve nizâm-ı âlem için Hilafet'in mutlaka gerekli bir müessese, Halifenin de bu otoritenin kaynağı olduğu fikri yerleşmişti. Bunun içindir ki, kılıç kuvvetiyle devletler kuran müslüman emirlerden çoğu, Abbasi halifesinin dini otoritesini tanıyordu. Müslümanların kuvvet ve kaynağı ve Resulullah'ın halefi kabul ettiği bu halifeye, idaresini onaylaması için müracaatta bulunuyorlardı.⁽⁴⁾

Halife de söz konusu hükümdarların isteklerine karşı koyacak güce sahip değildi. Aksine, onların saltanatlarının meşruiyyetini onaylaması için yaptığı talepleri gönülden kabul ediyordu. Çünkü onlar, çökmeye yüz tutmuş Abbasi devleti aleyhine Fatımi devletinin geliştiği bir dönemde, kendisinin nazarı otoritesini tanıyorlardı.⁽⁵⁾

(2) Hasan İbrahim Hasan, Tarihu'l İslâmi's-Siyasî, IV/306-307; Kafesoğlu, Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmp. XIII; A.H.Siddiki, Caliphate and Sultanate in Mediaval Persia, 158.

(3) Arnold, Th. W.The Caliphate, 68: "Halife" İ.A.5/1, 150.

(4) Hasan İbrahim Hasan, age., IV/308

(5) Arnold age., 83

İşte Selçuklular, devlet kurup güçlenince, Abbasi halifesi el-Kaim bi emrillah'a bir nâme gönderdiler. Sultan Tuğrul Bey tarafından Ebu İshak Fukkaî'nin elçiliğiyle gönderilen bu namede şunlar yazılıydı: "Bizim vasıtamızla kullarına güvenlik sağlayan, adalet ve iyilik temellerini arttıran yüce Allah'a hamederiz. Bu bizim için gerekli bir farizadır. Elimizden geldiği kadarı ile zulmü ve taşkınlığı önlemek görevimizdir. Ancak bunun etraftan hüsnü kabul görmesi, yüce halifenin devletimizi tanımalarına ve gerekli izni vermelerine bağlıdır".⁽⁶⁾

Oğuzların Kınık boyuna mensub olan Selçuklular⁽⁷⁾, Selçuk b. Dukak'ın neslinden idiler, Uygur devletinde ordu komutanlığına kadar yükselmiş bulunan Selçuk Bey, Oğuz yabgusu⁽⁸⁾ ile arasının açılması, nüfus kesafeti, hayvan çokluğu ve otlak darlığı sebebiyle 960 yılından sonra kabilesiyle beraber Asya'nın Kırgız çöllerinden Seyhun nehri kenarında bulunan Cend şehrine geldi ve burada kabilesiyle beraber İslâm'ı kabul etti.⁽⁹⁾

Cend ve havalisinde Yabgu'nun hakimiyetini de kırıp müstakil bir idare kurmaya muvaffak olan Selçuk Bey, 1009 yılında 100 yaşlarında iken Cend'de vefat etti.⁽¹⁰⁾

Selçuk Bey'in 4 veya 5 oğlu vardı. Bunlar, Mikail, Arslan (İsrail), Musa (İnanç), Yusuf (Yinal) ve Yunus'tu.⁽¹¹⁾ Bazı tarihçilere göre Yusuf ve Yunus aynı kişidir.⁽¹²⁾

Selçuklu devleti, Mikâil'in iki oğlu Tuğrul (455/1063) ve Çağrı (451/1059) beyler tarafından kuruldu.

-
- (6) el-Hüseynî Muhammed b. Nizam, el-Urâdâ fi'l-hikâyeti's-Selçukiyye, 37-38; Köymen M. Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, I/358-361.
- (7) el-Hüseynî Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali, Ahbaru'd-devleti's-Selçukiyye, 3 (Ayrıca bkz. aynı eserin Dr. Muhammed Nurettin Tahkikiyle "Zübdetüt-tevarih-Ahbaru'l-Ümera ve'l-mulûki's-Selçukiyye" adıyla neşri, 26).
- (8) Yabgu: Eski Türk Devletlerine Hükümdar anlamında kullanılan ünvan (bkz. Meydan Larousse XII/686; Turan, Selçuklular tarihi, 39).
- (9) Muhammed b. Ahmed er-Ravendî, Rahatü's-sudur ve Ayatü's-sürur "Gönüllerin rahatı ve sevinç alameti" (trc. Ahmet Ateş) 85; W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler, 53.
- (10) İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, IX/176; Ahbaru'd-Devlet, 2; Zubdetü't-tevârih, 25.
- (11) Turan Osman, Selçuklular tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, 49; Öztuna Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi I/371
- (12) Kaynaklar umumiyetle 4 isim verir. Ayrıca bkz. Kafesoğlu "Selçuk'un oğulların ve torunları" T.M., XIII, 1958, 117-130.

Karahanlıların ve Gaznelilerin iki taraflı tazyiki sebebiyle Selçuklular, çok çetin mücadelelerle geçen 70 yıl içinde Cend'e, Maverâünnehr'e, Harezmi'ye ve son olarak da Horasan'a göçmek mecburiyetinde kaldılar.⁽¹³⁾

Gaznelilere karşı 22-24 Mayıs 1040'da yaptıkları Dandanakan savaşında galip gelip, aynı gün Tuğrul Bey'i Sultan ilan ederek tamamen bağımsızlık kazandılar.⁽⁴⁾ Dandanakan zaferi ile kurulmuş olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu şu devrelere ayırabiliriz.⁽¹⁵⁾

- 1) Kuruluş devri: (1040-1063) (Tuğrul Beyin vefatına kadar)
- 2) Yükseliş devri: (1063-1072) (Sultan Alparslan'ın vefatına kadar).
- 3) Azamet devri: (1072-1092) (Sultan Melikşah'ın vefatına kadar.)
- 4) Duraklama devri: (1092-1157) (Sultan Sancar'ın vefatına kadar.)
- 5) Yıkılış devri: (1157-1194) (II. Tuğrul'un vefatına kadar.)

Dandanakan zaferi (1040), siyasi ve askeri bakımdan Selçuklu fütühatının başlangıcını teşkil etmiş ve askeri hareket ondan sonra büyük bir hızla gelişmiştir. Sultan Tuğrul Bey zamanı (1040-1063)'nda bir taraftan hemen hemen bütün İran sahası ele geçirilmek suretiyle siyasi birlik kurularak, Bizans cephesi zorlanmış, diğer taraftan da Abbasi halifesi ile işbirliği yapılarak Bağdad'ın Şii Büveyhî tahakkümünden kurtarılması (1055) sağlanmıştır.⁽¹⁶⁾ Halife tarafından da kendisine törenle taç giydiril-

(13) Turan a.g.e., 58.

(14) Ravendi, Rahatü's-sudür, 99, İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, IX/180, Turan, Selçuklular Tarihi, 27

(15) Selçuklu devirleri için değişik tasnifler yapılmıştır. (Meselâ bkz. Köymen M. Altay "Selçuklu tarihinin devirlere taksimi meselesi, Tarih araştırmaları dergisi, C.2 sayı 2-3, 1964, s.83-89). Bizim ele alacağımız tasnif de Osman Turan'ın yukarıda zikredilen tasnifine yakındır. Yalnız biz yükseliş ve azamet devrini bir aldık. (bkz. Turan Osman age. S.IX-XI ve 236).

(16) İbnü'l-Esir, age. IX/610; Kafesoğlu Selçuklu Tarihi. 38.

miş, altın kılıç kuşatılmış", Sultanu'ş-Şark ve garp" ünvanı verilmiştir. Böylelikle İslâm dünyasının fiili liderliği de Türklere geçmiştir.⁽¹⁷⁾

1063 yılında 70 yaşında ölen Tuğrul Bey⁽¹⁸⁾ Zamanında Anadolu'nun fethine önem verilmiş, birkaç sene zarfında Nişabur, Belh-Harezmi, Taberistan, el-Cibal (Kuhistan), Hemedan, Hulvan, Musul, Rey ve İsfahan birer birer onun buyruğuna girmiş, o ölmeden önce de devletin sınırları Ceyhun'dan Fırat nehri kıyılarına kadar genişlemiştir.⁽¹⁹⁾

B. Yükseliş Devrindeki Siyasi Durum

Selçuklu İmparatorluğunun yükselmesinde, Sultan Alparslan ve Melikşah'ın rolü büyüktür.

Tuğrul Bey'in ölümü üzerine kendini sultan ilan etmiş olan Kutalmış'ı Damgan civarında mağlup eden Alparslan; 35 yaşında, 455/1063 tarihinde Rey'de tahta geçti.⁽²⁰⁾ Eşariler aleyhine büyük fitneye sebep olan vezir Amidülmülk'ü öldürterek yerine Nizamülmülk'ü tayin etti.⁽²¹⁾

Alparslan, 1064 yılında Azerbeycan ve Kafkasya'da fütühata girişti. 1065'de Türkistan seferine çıktı, Cend ve Harezmi'yi fethetti, Maveraünnehir civarındaki memleketleri hakimiyetine aldıktan sonra, kalabalık kitleler halinde ülkesine mütemediyen göç eden Türkmenlere yurt bulmak üzere Anadolu'nun fethine yöneldi.⁽²²⁾

(17) İbnü'l-Cevzi, El-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülük, VIII/182; İbnü'l-Esir, age. IX/217-220

(18) el-İsfahanî, İmadüddin Muh. b. Hamid, Tarihu Devlet-i Ali Selçuk, s.27; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, X/26; Sibt İbnü'l Cevzi, Miratü'z-zaman fi tarihi'l ayan, neşr. Ali Sevim, s.102.

(19) İbnü'l-Esir, el-Kâmil IX/432,434,457,496,504,562. Köymen M.Altay, Tuğrul Bey ve zamanı, 12 26,37,47,140.

(20) İsfahani, Tarihu Devlet'i Ali Selçuk, 30-32; İbnü'l-Esir age., X/29 Köymen M.Altay, Alparslan ve zamanı I/27, Kafesoğlu Selçuklu Tarihi 42, "Alparslan" DİA II/526-527.

(21) Bundârî, Zubdat al-Nusra ve nuhbat al usrâ "Irak ve Horasan Selçukluları tarihi" (trc. Kıvameddin Burslan), 30; İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam, VIII/234-235; İbnü'l-Esir age., X/31-34.

(22) İbnü'l-Esir age., X/37-41, 49, 64; Kafesoğlu age., 43-45.

Anadolu'nun süratle gitmekte olduğunu gören Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Türkleri Anadolu'dan sürmek üzere yola çıktı. Türk ve Bizans orduları 26 Ağustos 1071 Cuma sabahı Malazgirt'te karşı karşıya geldi. Netice Türklerin lehine oldu. Böylece Malazgirt zaferi ile Bizans'ın müdafaa seddi yıkılmış ve Anadolu kapıları Türklere açılmış oldu.⁽²³⁾

Anadolu'yu Türk yurdu haline getiren Alparslan, ertesi sene (1072) Maverâünnehir'e tertiplediği sefer esnasında esir edilen bir kale kumandanı tarafından hançerlenerek, 45 yaşında şehid edildi.⁽²⁴⁾

Alparslan bir çok evlâdı arasında çok sevdiği ve veliahd tayin ettiği oğlu Melikşah'a pek genç bir yaşta (18-20 yaşlarında) iken büyük bir imparatorluk ile Nizamülmülk gibi mümtaz bir devlet adamı miras bıraktı.⁽²⁵⁾

Melikşah, saltanatının ilk yıllarında sınırları müdafaa ve iç kav-galarla uğraştı. Bu gaileler ortadan kaldırıldıktan sonra, İmparatorluk payi-tahtını İsfehan'a nakleden Melikşah, geniş ölçüde futuhata başladı. Suriye tarafları fethedildi.⁽²⁶⁾ Daha sonra, Bağdad'a gelen Melikşah'a orada ter-tiplenen törende Halife el-Muktedi Billah (487/1084) tarafından "Doğu-nun ve Batının hükümdarı" ünvanı verildi ve kendisine 2 kılıç kuşatıldı.⁽²⁷⁾ Melikşah 1090 yılında Karahanlıların önce batı sonra doğu kolunu Selçuk-lular'a bağladı. Böylece İmparatorluğun doğu sınırı Orta Asya'da Çin seddi-ne yaklaştı. 1092 yılında Selçuklu kumandanları, sultanın emriyle Hicaz bölgesini tamamen İmparatorluğa bağlayıp Yemen ve Aden havalisini de

(23) Bundârî age., 37-41; İbnü'l-Esir age. X/65-67; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mirâtu'z-Zaman, 143-152; Kafesoğlu Selçuklu Tarihi, 45-61.

(24) İsfehânî, Tarihu Devlet'i Ali Selçuk, 47-48; Hüseyinî, Ahbaru'd-devle, 53-54; Ravendi, Raha-tu's-Sudûr, 118; İbnü'l-Esir age., X/73-74, Kafesoğlu, age, 61.

(25) Turan Osman, Türk Cihan Hakimiyeti mefkûresi tarihi, 286.

(26) İsfehânî, Tarihu Devleti Ali Selçuk, 50-51; Kafesoğlu, Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 18-30, 37.

(27) Bundari age., 81-83; İbnü'l-Esir age., X/155-156; Kafesoğlu Selçuklu Tarihi, 67.

Türk hakimiyetine aldılar.⁽²⁸⁾ Melikşah zamanında Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırları, Kaşgar'dan Kudüs'e, Hazar denizi ve Aral gölünden Hind Okyanusu ve Yemen'e kadar, Maveraünnehir, Horasan, Irak Şam ve Hicaz bölgelerini tamamiyle içine almaktaydı.⁽²⁹⁾

Sultan Melikşâh zevcesi muhteris Terken Hatun ile halife el-Muktedî Billâh'ın işbirliği neticesinde 485/1092 yılında Bağdad'da zehirlenerek öldürüldü.⁽³⁰⁾

Sultan Melikşah'ın öldürülmesi ile Büyük Selçuklu İmparatorluğunun "Altın devri" olarak isimlendirebileceğimiz Yükseliş dönemi sona erdi. Selçuklu İmparatorluğu günden güne zayıfladı ve çökmeye yüz tuttu.⁽³¹⁾

II- İLMİ DURUM

Selçukluların siyasi durumuna genel hatlarıyla verdikten sonra ilmî durumuna da değinmemiz özellikle tezimiz açısından yararlı olacaktır. Herhangi bir devletin siyasi durumunu tarihi seyirden koparıp bir kesit olarak vermek mümkün olmadığı gibi ilmi durumunu da bir kesit olarak almak mümkün değildir.

Bu sebeple konumuzu teşkil eden Selçuklulardaki yükseliş devrindeki ilmi duruma geçmeden önce, yükseliş devrine kadar ki ilmi gelişmeleri ele almak istiyoruz.

(28) İbnü'l-Esir, age, X/203-204; Bkz. Kafesoğlu, Sultan Melikşah, 116-128.

(29) Kafesoğlu Sultan Melikşah, XIII.

(30) İbnü'l-Esir age., X/210-211; Turan Osman, Selçuklular Tarihi, 172, Kafesoğlu, Sultan Melikşah, 208-210.

(31) Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, 71; Hitti, K.Philip, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (trc. Salih Tuğ). II/752.

A. Yükseliş devrine kadar ki ilmi durum.

Selçuklular devlet olduğu zaman İslâm âleminde ilmi hayat bütün canlılığıyla devam ediyordu. Ancak müstakil ve sistemli medreseler yoktu. Bu itibarla V. asrın ikinci yarısında Selçuklular, İslâm tarihinde ilk defa sistemli ve mükemmel medreseler kurarak ilmi ve kültürel hayatta yeni bir çıkış açtılar. "Nizamiye medreseleri" diye bilinen bu medreseler, Selçuklu ilim ve fikir hayatında büyük rol oynadılar.

Eğitim-Öğretim için önemli bir unsur olması bakımından da kütüphaneler ihmal edilmemişti. O kadar ki, her caminin ve medresenin bir kütüphanesi olduğu gibi, şehirlerin de umumi kütüphanesi vardı.⁽³²⁾ Bunlar, binlerce eserin bulunduğu zenin ve kıymetli kütüphanelerdi.

İslâm dünyasının büyük fıkıh, Kelâm, tefsir ve hadisçilerinin çoğu Selçuklu İmparatorluğu çağında yetişmiştir. "Risale-i Kuşeyriyye" adlı eseriyle ma'ruf Ebu'l Kasım Kuşeyri (v.465), Şafi fakihlerinden ve Bağdad Nizamiyesi hocalarından Ebu İshak Şirazî (v.476), pek çok eser sahibi İmamü'l Haremeyn el-Cüveynî (v.478), İslâm âleminin büyük mütefekkirlerinden Gazzali (v.505), ikinci Şafi diye anılan Amül Nizamiyesi hocası Fahrur'l-İslam Abdulvahid (v.502), Hanefi alimlerinden Kadî'l-Kudât el-Hatibî (v.461), Hanbeli fakihî hadisçi ve ünlü sofi Abdullah Ensarî (v.481), büyük tefsirci ve gramerci Hanbeli alimlerinden Vahidî (v.468), Şafii fıkıh, hadis ve tefsir alimlerinden Beğavi (v.526) hep kendi zamanlarından sonra İslâm ilim ve fikir hayatında asırlarca müessir olmuş simalardır.⁽³³⁾

Selçuklu devrinde zikredilen dini ilimlerin yanı sıra, ayrıca riyaziye (Matematik), hey'et (astronomi), hendese (geometri), cebir, fizik kimya sahalarında derin alimler yetişmiş, rasadhaneler kurularak tetkikler yapılmış, Takvimi Celâlî veya Takvimi Melikşahî denilen esaslı takvimler kullanılmıştır. Ayrıca inşa edilen hastahanelerde de tıp ilmi okutulmuştur.

(32) Şelebî Ahmed, Tarihu't-Terbiyyeti'l İslâmiyye, s.181, Turan Osman, Selçuklular Tarihi, 259.

(33) Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, 158-159.

Şiir ve edebiyat sahasında da pek büyük bir ilerleme kaydedilmiş, bu sahalarda Ömer Hayyam (v.517), Harirî (v.516) İbnü'l Habbariyye (v.509) gibi kıymetli şahsiyetler yetişmiştir.⁽³⁴⁾

Selçuklu sultan ve devlet adamları, İslâm dünyasını dini, ilmi ve ictimai müesseselerle bir ağ gibi örmüşler, bir yandan alimleri koruyup teşvik etmiş, bir yandan da ilmin genişlemesi için bütün imkanlarını seferber etmişlerdir. Nitekim Ravendî (v.599) "Rahatü's-sudûr ve Ayâtüs-Sürûr" adlı eserinde; Selçuklu sultanlarının alimleri himaye ve teşvik etmeleri, ilme önem vermeleri sebebiyle başta İrakeyn ve Horosan bölgeleri olmak üzere bütün ülkede çok sayıda alimlerin yetiştiğini kaydeder.⁽³⁵⁾

İşte Selçuklu Sultanlarının alimlere gösterdiği bu alâkadan dolayı alimlerin çalışmaları da genişlemiş, Sultan Tuğrul Bey'den itibaren İslâm dünyasının her tarafının cami, medrese ve kütüphanelerle doldurulması, bu müesseselere vakıflar te'sis edilmesi neticesi, İslam alemi bu devrede bir ilim ocağı haline gelmiştir.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 447/1085 tarihinde Bağdad'a girip Şii Büveyhi devletinin hakimiyetine son verdikten sonra burada imar faaliyetlerine girişmiş, pek çok saray, cami ve medrese inşa etmiştir. Ayrıca Rey, İsfehan ve Nisabur'da da bu gibi imar faaliyetlerinde bulunan Tuğrul Bey, Selçuklu devletinde ilim ve kültürün yükselmesinde büyük rol oynamıştır.⁽³⁶⁾ Nitekim bu beldelerde gerekli bütün imkanlara ve seçkin hoca kadrolarına sahip medreselerin inşa edilmesi neticesi de pek çok kimsenin ilim tahsil etmek amacıyla buralara geldiklerini görmekteyiz. Öyleki yüksek devrinde de görüleceği üzere, bir kültür merkezi durumundaki Bağdad'a Mısır, Suriye, Hicaz, Mağrib ve İran gibi çeşitli bölgelerden öğrenciler ilim tahsil etmek için geliyorlardı.⁽³⁷⁾

(34) Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, 176.

(35) Ravendî, Rahatü's-Südûr, 30.

(36) Turan Osman, Selçuklular Tarihi, 257

(37) Hüseyin Emin, Tarihu'l-Irak fi asri's-Selçukî 236.

Başta Bağdad olmak üzere Rey, İsfehan, Nisabur gibi büyük merkezlerde hatta kasaba ve köylerde inşa edilen, cariyeye ve kölelere kadar herkese açık olan⁽³⁸⁾ medreselerde 4 mezhebe göre fıkıh başta olmak üzere dini ilimler okutuluyordu.⁽³⁹⁾

İşte Selçuklu devletinin daha ilk kuruluş ve gelişmesi döneminde bile fıkıh sahasında pek çok alim yetişmişti. Meselâ Şafiî mezhebine mensub, "el-Ahkâmu's-Sultaniye" adlı eseriyle maruf el-Maverdî (v.450)⁽⁴⁰⁾, Muhammed b. Abdülvâhid Darimi (v.449)⁽⁴¹⁾, Muhammed b. Selâme el-Mısrî el-Kudâî⁽⁴²⁾ Ebu Tayyib et-Taberî (v.450)⁽⁴³⁾ Hanefî mezhebine mensub, es-Saymerî (v.436)⁽⁴⁴⁾, Natifî (v.444)⁽⁴⁵⁾ Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî (v.439)⁽⁴⁶⁾, Maliki mezhebine mensub Ebu Zerr el-Herevî (v.434)⁽⁴⁷⁾, Ebul-Hasen Ali b. Muh. b. Şafi b. Şucâ er-Rebî (v.444)⁽⁴⁸⁾, Hanbelî mezhebine mensub, Muhammed b. Ali (İbnü'l-Uşarî) (v.451)⁽⁴⁹⁾ Şii mezhebine mensub, Şerif el-Murtaza (v.436)⁽⁵⁰⁾, Abdülvahid b. Muhammed b. Abdülvahid et-Temimî (v.436)⁽⁵¹⁾ hep bu devrin fakihleridir.

(38) Corci Zeydan, Tarihu't-Temeddüni 1-İslâmi, III/202.

(39) Ahmed Şelebi, Terbiye, 115

(40) Hatib el-Bağdadi, Tarihu Bağdadi, XII/102. İbn Kesir, el-Bidaye XII/80; Kehhâle; Mü'cemü'l-müellifin, VII/189, İbnü'l-İmad, Şezeratü'z-Zeheb III/285; C.Brockelmann "Maverdî" İ.A., VII/409; GAL I/386; Suppl. I/668

(41) Hatib el-Bağdadi age, II/362; Kehhâle X/266; Zirikli, A'lâm, VI/254.

(42) Zirikli VI/146; Kehhâle X/42; İbnü'l-İmad, III/293

(43) Hatib el-Bağdadi IX/358; İbn Kesir, el-Bidaye XII/79; İbnü'l-İmad, III/384; Heffening "Taberi, Abu'l-Tayyib" İ.A., XI/592.

(44) Hatib el-Bağdadi, VIII/78; Zehebi, Siyerü Alemi'n-Nübelâ XVII/615; Kehhâle IV/35; Zirikli II/245 İbnü'l-İmad, III/256; Brockelmann, Suppl. I/617.

(45) Kureşî, Cevahir I/297, İbn Kutlubuğa, Terâcim, 9; Özel Ahmed, Hanefî fıkıh alimleri, 38.

(46) Kehhâle V/174; Bağdadi, Hediyye I/516.

(47) Leknevi, Fevaid, 36, Brockelmann, GAL I/372

(48) İbn Kesir, Bidaye XII/50; Zirikli IV/41; İbnü'l-İmad III/254.

(49) Hatib el-Bağdadi III/107; Kehhâle II/33.

(50) C.Brockelmann, "Murtaza's-Şerif" İ.A., VII/657; GAL. I/404

(51) C.Brockelmann, GAL. I/405.

B. Yükseliş devrindeki ilmî durum:

1- Genel olarak ilmî durum:

Bu devir, hiç şüphesiz ki, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir devirdir. İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur.

Siyasi yönden olduğu kadar ilim ve kültür bakımından da Selçuklu imparatorluğu'nun en parlak devri olan bu dönemde, sultanların ve devlet ricalinin himayeleri sayesinde kurulan ilim ve din müesseseleri, halkı arkalarından sürükleyen büyük hadis, kelâm, tefsir ve fıkıh âlimlerinin, astronom ve rasatçıların, mühendis ve mimarların yetişmesini sağlamıştır.⁽⁵²⁾

Gerçekten de Selçuklu yükseliş devri, İslâmda ilim hayatının en yüksek noktasına ulaştığı, gerek tefsir⁽⁵³⁾ ve hadis⁽⁵⁴⁾ ve gerekse İslâm hukuk sahasında pek güzel eserlerin vücuda geldiği ve bu sahalarda seçkin simaların yetiştiği bir devirdir.

2- Hukukî alanda ilmî gelişmeler

Bu dönemde hukuki alandaki ilmî gelişmelerin en önemlisi olarak Sultan Melikşah'ın değerli veziri Nizamül-Mülk'ün (v.485/1092) geride bıraktığı âbide eserleri görürüz. Bu eserlerin birincisi, Selçuklu kamu hukukunun önemli kaynaklarından olan "Siyasetname"sidir. İkinci önemli eseri ise O'nun Bağdad'da kurduğu Nizamiye medreseleridir. O'nun "Siyasetnâme" adlı eserini, ileride çalışmamızın 2. bölümünü teşkil eden yükseliş devri fakihlerini anlatırken ele alacak, Nizamiye medreselerinden de biraz sonra bahsedeceğiz.

(52) Osman Turan, Selçuklular tarihi, 256-261; Kafesoğlu Selçuklu Tarihi, 176-177.

(53) Bkz. İsmail Cerrahoğlu "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Yükselme devrinde tefsir faaliyetleri" Diyanet dergisi Ank. 1971, c.X, Sayı 110-111., 263-272.

(54) Bkz.Nuri Topaloğlu, Selçuklu devri muhaddisleri, Ank. 1988 (Doktora Tz.)

a) "Mesâilü'l-Melikşahiye fi'l-kavâid'iş-Şer'iyye" adlı hukuk kodu:

Bu dönemde dikkati çeken en mühim faaliyet; Sultan Melikşah'ın, veziri Nizamü'l-Mülk'ün de tavsiyesi ile devrin ileri gelen hukukçularını bir araya getirerek, o sırada anlaşmazlıklara konu olan bir takım hukuki mes'eleler hakkında açık ve kesin hükümleri içeren bir hukuk kodu hazırlatmış olmasıdır. Sultan Melikşah, daha iyade özel hukuku ilgilendiren bu kodun bütün İmparatorluk merkezlerinde uygulanmasını istemiştir. "el-Mesailü'l-Melikşahiye fi'l-kavaid'iş-Şer'iyye" adını taşıyan bu kodun 6-7 maddesi tarih kitaplarında nakledilmektedir.⁽⁵⁵⁾

Müslüman Türkler tarafından İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk resmi hukuk kodu diyebileceğimiz bu eserde özellikle muvazaalı akideler, gayrı menkul alım-satımı, kadınlar aleyhine şahitlik ve borçlunun temerrüdü gibi bazı temel mes'eleler, hileci bazı insanların şerrinden müslümanları kurtarmak amacıyla açıklığa kavuşturulmuştur.⁽⁵⁶⁾

Bu kanunlar mecmuasında dikkati çeken iki nokta vardır. Birincisi; Mecmuanın Sultanın emirleri ve onun yasama faaliyetini değil, belki onun emriyle İslâm hukukçuları arasında tartışmalı olan bazı mes'elelerde Sultan'ın tercih ettiği içtihadları derlemiş olmasıdır.⁽⁵⁷⁾ İkincisi de bir kısım münazaa ve anlaşmazlıklar. Şeriatın hükümlerine göre veya örfün kuralları dahilinde halledilirken, mülkiyet ve evlenme gibi iki mühim hukuki müessesenin yeniden kanunla tanzim edilmiş olmasıdır. Bu durum idari ve siyasi yönden muntazam bir mekanizmaya sahip olan Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun, hukukun teşkilatlanması açısından da büyük bir mesafe almış olduğunu göstermektedir.⁽⁵⁸⁾

(55) Hüseyin el-Yezidî, el-Uradâ fi'l-Hikâyeti's-Selçukiyye (Nrş. K.Süssheim) s.69-71. Terc. M.Şerefeddin Yaltkaya, Milli Tetebbular Mecmuası, I/495-496, II/249-251.

(56) Ahmed Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi I/107

(57) Ahmed Akgündüz, age., I/181.

(58) Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu s.150

M.Fuad Köprülü, İslâm Ansiklopedisinde yazdığı "Fıkıh" maddesinde Raşid ad-Din Fadlallah'ın "Tarih'i Mübareki Gazani" adlı eserinden naklen "Mesail'i Melikşahi" diye meşhur olan bu ahkâmın Moğol hükümdarları tarafından da te'yid olunmakla beraber yine ihmal edildiğini ve nihayet Gazan Han tarafından tekrar tatbik mevkiine konulduğunu kaydeder.⁽⁵⁹⁾

b) Nizamiye Medreseleri

aa) Nizamiye medreseleri, kuruluşu, gelişmesi ve işleyişi:

Selçuklu çağı İslâm dünyasında tedrisat bakımından bir dönüm noktası olup, daha önceleri dağınık ve hususi şekilde yapılan tedrisat ilk defa bu devrede programa bağlanmış ve devlet himayesi altına alınmıştır. Batınî cereyanlara karşı mücadele zarureti, Selçukluları, tanınmış ilim ve fikir adamlarını sinesinde toplayan, maaşlı müderrisleri (Profesörleri), Aylık ve erzak tahsisatı alan öğrencileri ile meccani öğretim yapan, ders programları belirli ve zengin kütüphaneler ile teçhiz edilmiş yüksek eğitim ve öğretim müessesesi olan medreseler kurmaya sevketti. Bu amaçla ilk medrese Bağdad'da Sultan Alparslan'ın veziri Nizamül-Mülk tarafından 1066'da kuruldu.⁽⁶⁰⁾

İslâm'da medreseyi ilk kimin kurduğu meselesi, tarihçiler arasında ihtilâf konusudur. Birçokları medreseyi Nizamül-mülk'ün kurduğunu ileri sürmekte iseler de Makrizi ve Sübkî ondan önce medreselerin bulunduğunu söylemektedirler.⁽⁶¹⁾

Lâkin Selçuklu devletinde hiç durmadan devam eden öğretim faaliyeti, memleketin her köşesinde müslümanların öğretimini sağlamak

(59) M.Fuad Köprülü, "Fıkıh" İ.A. IV/615.

(60) Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi 174-175.

(61) Bkz. Makrizi, el-Hıtat II/363; Sübkî, Tabakatüş-Şafiiyye, IV/314 Ayrıca bkz. J.Pedersen "Madrasa", Shorter Enyclopedia of İslâm; 305

için konulan nizam ve nihayet bütün köy, kent ve şehirlere yayılan medreseler manzumesi, Nizamül-mülk'ü medreseleri ilk kuran şahsiyet olarak göstermektedir.

Bu medreseler, Selçuklu Sultanlarına değil de Nizamül-Mülk'e nisbet edilmiştir. Zira Nizamülmülk, ülkede inşa ettirdiği medreselerin hepsine müderrisler tayin etmiş, onların muhtaç oldukları kitapları sağlamış ve gereken desteği göstermiştir. Bu duruma göre medreselerin inşası, onun bir eseridir, bu şeref de ona aittir. Elbette bu gibi müesseseleri, Selçuklu devletinin en yüksek şahsiyetine nisbet etmekte uygundur. Bu noktadan hareketle bu medreseler ona nisbet edilmiş, onun ismini taşımıştır.⁽⁶²⁾

Nizamülmülk, Şia fikriyatına karşı, sünni fikrin yayılması, devlet müesseselerinde, sünni memurların yönetime iştirak edilmelerinin sağlanması gayesiyle medreseleri kültür merkezlerinde inşa etmiş, bunlara seçkin müderrisler tayin etmiş ve bu müderrisler için de bütün imkânları seferber etmiştir.⁽⁶³⁾

İmadü'd-Din el-İsfehani (v.597/1201) "Nizamü'l-Mülk, herhangi bir beldede, ilimde isim yapmış ve derinleşmiş bir kimse bulmuşsa onun adına bir medrese bina etmiş ve ona bir vakıf tesis ederek bir de kütüphane kurmuştur."⁽⁶⁴⁾ Bu da bize Nizamülmülk'ün yaptırdığı medreselerin sayılarının kabarık olduğunu ve onları öğretim kadrosu, mali imkân ve kitaplarla desteklediğini açıkça göstermektedir. es-Sübki ise, bu umumi ifadelerle yetinmeyerek, Nizamül-mülk'ün her birinde muazzam medreseler inşa ettirdiği memleketleri de teker teker zikreder. Bu şehirlerin başında: Bağdad, Belh, Nişabur, Herat, İsfehan, Basra, Merv, Amül (Taberistan) ve Musul gelmektedir. Yine es-Sübki'nin de dediği gibi Irak ve Horasan'ın hemen hemen her şehrinde medrese inşa edilmiştir.⁽⁶⁵⁾

(62) Şelebi, Tarihut'terbiyeti'l-İslâmiyye, 363.

(63) Abdulmecid Ebu'l-Fütuh Bedevi, Tarihu's-Siyasî ve'l-Fikri li mezhebi's-Sünni, 216-217; İ.Ağâh Çubukçu "Hicri 5. Milâdi 11. yüzyılda İslâmda siyasi ve dini durum" İ.F.D. Ank. 1965. Sayı 13, Sayı 41-42; Şendeb Muhammed Hüseyin, el-Hadaretü'l-İslâmiyye fi Bağdâd, 223

(64) İsfehani, Tarihu Al-i Selçuk, 57.

(65) Sübki, Tabakatüş-Şafiiyye IV/313.

Nizamiye medreseleri, devletin mülki ve adli kadrosuna me'mur yetiştirmesi itibari ile de büyük önem arzeden eğitim ve öğretim müesseseleriydi. Bu bakımdan müderrisleri daima, devrin seçkin alimleri ve büyük üstadları arasından seçilirdi. Selçuklu devletinin yükseliş devrinde de bu medreselerde müderrislik yapan alimlerin adlarını ve çalıştığı Nizamiye medreselerini bir liste halinde gösterebiliriz.⁽⁶⁶⁾ Buna göre;

Müderrisin Adı	Çalıştığı Nizamiye Medreseleri
Ebu İshak eş-Şirazi (v.476/1083)	Bağdad
Ebu Nasr es-Sabbağ (v.477/1084)	Bağdad
Ebu Sa'd el-Mütevelli (v.478/1085)	Bağdad
İmamül-Harameyn Ebu'l Meali el-Cüveynî (v.478/1085)	Nişabur
Ebul Kasım el-Alevi ed-Debûsî (v.482/1089)	Bağdad
Ebu Bekr Muhammed b. Sabit el-Hücendî (v.483/1090)	İsfahan
Muh. b.Sabit eş-Şafii (v.483/1090)	İsfahan
Ebu Bekr eş-Şasi (v.485/1092)	Herat
Muhammed b. Ali b. Hamid (v.495/1101)	Herat
Ebu Abdullah et-Taberi (v.495/1101)	Bağdad
Abdürrahman b. Me'mun (v.498/1104)	Bağdad
Ebu Muhammed Abdulvehhab eş-Şirazi (v.500/1106)	Bağdad
Ebu Zekerriya Yahya el-Hatib et-Tibrizi (v.502/1108)	Bağdad
el-Kiya el-Herrasî (v.504/1110)	Bağdad
Ebu Hamid el-Gazzalî (v.505/1111)	Bağdad ve Nişabur
Ali b. Muh b. Ali el-Fasihi (v.516/1123)	Bağdad
Ebul-Feth b. Berhan (v.518/1124)	Bağdad
Ebu Said el-Bezzar (v.520/1126)	Bağdad
Ahmed el-Gazzalî (v.520/1126)	Bağdad

Burada dikkade değer bir husus da medreseye tayin olunan bu hocaların ekserisinin şafii mezhebinde oluşudur. Aceba bu Nizamülmülk'ün bu mezhebe mensub olmasından mıdır, yoksa o sıralarda büyük alimlerin bu mez-

(66) Şelebi, Terbiye, 249, Said Nefisi "al-Madrassa al-nizamiya fi'l-Bağdad" Mecelletü'l-Mecma'i'l-Iraki, III, 1954, s.149-150.

hebi benimsemiş olmasından mıdır? Gerçekten bu, tetkike değer bir mes'ele-
dir. Yalnız burada şunu söyleyebiliriz ki; Nizamülmülk'ün Bağdad Nizamiye
medresesinin ve orada çalışan kimselerin masraflarını karşılamak üzere ger-
çekleştirdiği vakfın vakfiye şartlarına bir göz attığımızda, Medresenin Şafii
mezhebi mensuplarına ait olduğunu, medreseye şafii mezhebinde müderris ve
vaizlerin tayin edildiğini görürüz ki, hiç şüphesiz bunda Nizamülmülk'ün bu
mezhebe mensub olmasının büyük bir rolü vardır.

Nizamülmülk'ün hazırladığı bu vakfiyenin tam metni henüz bulu-
namamıştır. Fakat önemli maddeleri İbnü'l-Cevzi tarafından kaydedilmiş-
tir.⁽⁶⁷⁾

Bu vakfiye ve şartları Selçukluların Irak valisi Ebu Nasr'ın düzen-
lediği büyük bir törende okunmuştur (26 Cemayizel evvel 467)

Vakfiye şartlarında;

- 1- Medresenin Şafii mezhebi mensuplarına ait olduğu,
- 2- Buraya vakfedilen emlak, arazi ve medresenin önünde inşa edi-
len (Kapalı) çarşının (gelirlerinin) de Şafii mezhebi mensuplarına tahsis
edildiği.
- 3- Medreseye aynı mezhepten bir müderris, bir vaiz, bir kütüpha-
necinin tayin edildiği.
- 4- Kur'ân okumayı öğretmek üzere bir öğretmenin atandığı,
- 5- Arap dilini öğretecek bir gramercinin tayin edildiği,
- 6- Bu medrese personeline vakıf gelirlerinden belirli ölçüde tah-
sisat verildiği,
- 7- Nihayet vakfın idaresinin Nizamü'l-mülk'e ve evladına ait oldu-
ğu bildiriliyordu.⁽⁶⁸⁾

(67) George Makdisi, "Muslim Institutions of Learning in eleventh Century Baghdad", BSOAS,
XXV, 1961, s.37.

(68) İbnü'l Cevzi, el-Muntazam IX/66.

Selçuklular tarafından kurulmuş olan medreselerden, vakfiye şartları kısmen elimizde bulunan Bağdad Nizamiyesi, diğer Nizamiye medreselerinden daha uzun ömürlü olmuştur. Diğerleri Hicri VI. asır sonlarına doğru yavaş yavaş silinip gitmiştir. Hükümet merkezinde bulunan ve zengin bir bütçeye sahip olan Bağdad Nizamiye medresesi, başşehir Bağdad'ın 1258 yılında Hülâgu tarafından düşürülmesi felâketine kadar faaliyet göstermiştir. Daha sonra Tatar'ların istilâlarına da göğüs germiş ve nihayet 1393 yılında Bağdad'ın Timurlenk tarafından zaptedilmesinden iki yıl kadar sonra diğer bir bir kardeş müessese olan, 1234 yılında Abbasi halifesi el-Muntasır adına izafeten te'sis edilen el-mustansırıyye medresesi içinde kaybolup gitmiştir.⁽⁶⁹⁾

bb) Nizamiye Medreselerinde Eğitim ve Öğretim:

Nizamiye medresesi, içinde İlâhiyat ve dini ilimlerin bilhassa Şafii mezhebindeki görüşlerle Sünni Eş'ari ekolüne has fikirlerin öğretim ve tartışılmasına tahsis edilmiş bir müessese olarak kurulmuştu. Bu medresede temel yapıyı Kur'ân ve eski Arap şiiri, edebî ilimler (ilmu'l-edeb) teşkil ediyordu.⁽⁷⁰⁾

Nizamiye medresesinde her konu için bir müderris tayin edilmişti. Müderisin emri altında iki yahut daha çok sayıda "Mu'id" adı verilen yardımcılar (belleticiler) vazife görürdü ki bunları vazifesi, dersten sonra, verilen o bilgileri talebeye tekrar edip belletmek ve dersi anlamada zorluk çekenlere izah etmektir.⁽⁷¹⁾

Medresedeki tedris usulünde hoca ile talebinin, birbirine karşılıklı sualler sorarak, işbirliği yapması öteden beri mühim rol oynamıştır. İbn Cübeyr, Bağdad Nizamiye'sinde hocaya yazılı olan sualler sorulduğuna şahit olmuştur.⁽⁷²⁾

(69) Hitti K.Philip, İslâm Tarihi I/632.

(70) Hitti K.Philip, age. I/630.

(71) Hitti K.Philip, İslâm Tarihi, I/631, Şelebî, Terbiye, 257, Şendeb, el-Hadare, 229, 232.

(72) İbn Cübeyr, er-Rihle, 219-220.

Nizamiye medreselerinde öğretimin kaç yıl olduğuna dair kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak yapılan reformlar da Selçukluları örnek aldıklarını bildiğimiz İlhanlılar devrinde Medrese'de tahsil süresi beş yıl olarak sınırlandırıldığına göre Nizamiye medreselerinde de tahsil süresinin en az beş yıl olduğu söylenebilir.⁽⁷³⁾

Nizamiye medreselerinde 4 mezhebe göre fıkıh başta olmak üzere dini ve müsbet ilimler okutuluyordu.⁽⁷⁴⁾ Bu ilimler arasında Kur'ân Hadis, Kelâm (Eşari doktrinine göre), Arap dili ve edebiyatı, Edeb, Tıp, Felsefe, Riyaziye, Feraiz (Veraset Hukuku) yer almaktaydı.⁽⁷⁵⁾

Medreseler de tahsil gören öğrencilerin fıkıh öğrenimine gelince; öğrenciler bir hocadan fıkıh öğrenir, yahut ondan fıkıh okurlardı. Hocalarının dersini takip edip bitirince, hocaları onlara okuduğu ders için bir tasdikname verirdi, böylece onlar bu ilim dalında tahsilini bitirmiş sayılırdı.⁽⁷⁶⁾

Genel olarak Nizamiye medreselerindeki derslerin medreselerde yaygın öğretim şekli olan öğretim halkalarında verildiğini söyleyebiliriz.

Hoca ders verirken küçük bir minder, ya da kürsü üzerine oturur, huzurunda bulunanlar ise, bir ön cephe oluşturlardı. Hoca da bütün çevresine hakim bir noktada dersini verirdi. Dersi, bazen ezbere veya zaman zaman okumak için yazdığı notlarına bakarak verir ki, bu şekilde verilen derse imlâ denirdi. Bu durumda öğrenciler, hocasının dikte ettirdiği şeyleri not alırlardı, bazen de asıl metnin şerh ve izahına geçilir. Öğren-

(73) Köymen M.Altay, Alparslan ve zamanı II/406-407.

(74) Ahmed Şelebi age., 115.

(75) Bedi'ullah Debiri Nejad, "Selçuklular devrinde kültürel durum" (trc. Mürsel Öztürk). Erdem Atatürk Kültür merkezi dergisi 1987, 3(8), s.488; Nefisi agm, 147; Klausner, Carla L., The Seljug Vezirate. A Study of Civil Administration (1055-1194). 64; Şendeb age, 227-228, 237.

(76) J.Pedersen "Mescid" İ.A., VIII/68/69.

ciler de bu açıklamaları, esas metnin yazılı olduğu sayfaların kenarına not ederlerdi.

Ayrıca bir kitaptan ders verildiğinde, öğrenciler o kitaptan bir nüsha alıp, hoca dersi vermeden önce, ya kendi başına veya arkadaşlarıyla beraber o dersi mütalaa ederdi. Sonra hoca gelir, dersin konusu hakkında umumi bir fikir verir, akabinde kitabı okumaya başlardı. Öğrenciler de kendi nüshalarına bakarak onu dinler, gerekli notları alırlardı.⁽⁷⁷⁾

Esasında gerek Nizamiye'den önceki özel yüksek öğretim müesseselerinde, gerekse Nizamiye medreselerinde belli bir ders programından söz etmek imkânsızdır. Çünkü medresede ders veren müderrisin sahip olduğu ilmi özerklik gözönünde tutulacak olursa, burada vazife gören müderrisin eline "şu ilim dalları okutulacaktır" diye bir müfredat programı verilemeyeceği kendiliğinden anlaşılır. Şu halde, bu medreselerde müderrisler tarafından tahrir edilen belirli bir ders programından ziyade her müderrisin kendi uzmanlık dalına veya dallarına göre uyguladığı bir ders programından söz etmek daha doğru olur.

Nizamiye medresesi kurulmadan önce, Nişaburda 17 ilim kolunda ders veren, Şafii mezhebi alimlerinden Ebu Mansur Abdül-Kahir Bağdadi (v.402-1029) bu hususta örnek olarak verilebilir. Kendisi Fıkıh, Usul'ül-Fıkıh, kelâm alimi olduğu kadar, edip, şair ve gramerci idi. Ayrıca feraizde, hesap ve hatta aruz ilminde mahir bulunuyordu.⁽⁷⁸⁾

Nizamiye medreselerinde ise bu kadar çeşitli alanlarda ders veren ilim adamı yoktu. Meselâ Gazzâli, Nişabur Nizamiye medresesi ilk müderrisi İmamü'l-Haremeyn Cüveyni'den Şafii fıkhı, hilaf, cedel, usul'ül-fıkıh, mantık, hikmet ve felsefe tahsil etmişti.⁽⁷⁹⁾

(77) Bk.Şelebi, Terbiye 373-375.

(78) İbn Kesir, Bidaye XI/44; Kehhâle, V/159; Sübki, Tabakat, V/130

(79) Sübki, age. VI/191; Kasım Küfralı, "Gazzali" İ.A., IV/748.

İKİNCİ BÖLÜM SELÇUKLU YÜKSELİŞ DEVRİ FAKİHLERİ

I- DEVRE GENEL BİR BAKIŞ

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun daha ziyade Alparslan ve Melikşah devirlerini içine alan Yükseliş devri içinde yetişmiş fakihlere baktığımızda, bunların çoğunun Şafii, Hanefi ve Hanbeli mezhebini benimzediklerini, gayet az bir kısmının ise diğer mezheplerin müntesibi olduklarını görmekteyiz. Tabii bunda da bir takım etkenler vardır. Mesela Selçuklular, devlet adamları ve halk itibarıyla daha ziyade Hanefi idiler. Horasan ve Maverünnehir gibi doğu bölgelerinde de halkın çoğu Hanefi mezhebine bağlıydı. Ebu Yusuf'tan (182/798) beri Abbasilerin aynı mezhebe bağlılıkları ile Hanefiliğin Selçuklu devletinin siyaset ve bünyesine uygunluğu da bu tercihte önemli rol oynamıştı. Nizamül-mülk'ün Şafii alimleri desteklemesi ve Nizamiye medreselerinin bütün mezheplere açık olması, Şafii mezhebinin de -Özellikle alimler arasında- yayılmasına vesile olmuştu.

Ayrıca bu 2 mezhebin dışında Hanbeli mezhebi mensubları da daha çok Irak bölgesinde bulunmaktaydı. Bununla beraber Mağrib'de ve Endülüs'de yayılma imkânı bulan Maliki mezhebi, bu devirde az da olsa taraftar bulmuştu. Yine bu dönemde diğer mezheplere nazaran gayet az bir sayıda Şia ve Zahirîye mezhebine mensub fakihlere de rastlamak mümkündü.⁽¹⁾

(1) Bkz. Hüseyin Emin, Tarihu'l-İrak fi asri's-Selçuki, 60-64, 196-203 - 273-274; Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, 158; Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, 124, Yaltkaya M.Şerefeddin "Selçukiler devrinde mezahib" T.M.I/109.

İşte biz tezimizin bu bölümünde devrin fakihlerini bağlı buldukları mezheblere göre gruplara ayırarak her gruptakileri kendi aralarında kronolojik bir sıraya koyduk. Bu araştırmamızda Hicri 5. asrın yarısından 6. asra kadar ki dönemin fakihlerine yer verdik. Vefatları 6. asrın ilk çeyreğinde olan fakihleri de -faaliyetlerinin sadece 6. asırda geçtiği sabit olmadıkça- mevzu dahilinde ele aldık. Çalışmamızda asıl gayemiz, şahısları değil, belli bir dönemin fakihlerinin kısaca hayatını, fıkıh düşüncesine katkılarını tesbit olduğundan, her fakihin varsa ortaya koymuş oldukları eserleri belirttik. Fakihlerin hayatı ve eserlerine dair ana kaynaklar da ve diğerlerinde yer alan bilgileri değerlendirip, görme imkanını bulduğumuz her eseri de genel hatlarıyla vermeye çalıştık. Ayrıca dönemin meşhur fakihleri olup da kaynaklarda herhangi bir fikhî eserine rastlayamadığımız şahıslara da çalışmamızda yer verdik.

Araştırmamızda karşılaştığımız en önemli problem, fakihlere ait tesbit ettiğimiz eserlerin birçoğunun yabancı ülkelerin kütüphanelerinde bulunmalarıdır. Bunun yanısıra, bazı müelliflerin eserleri kaynaklarda zikredilmesine rağmen bu eserlerin bize kadar ulaşmış olmadığı bilinmediğinden muhtevaları hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

II- YÜKSELİŞ DEVRİ FAKİHLERİ

A. ŞAFİİ FAKİHLERİ

1- el-Abbadî, Ebu Asım (v.458/1066)

(Ebu Asım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Abbadî)

a) Hayatı:

Büyük dedesi Abbad'a izafetle Abbâdî diye tanınan⁽²⁾ Ebu Asım Muhammed, 375 (985) yılında Herat'ta doğdu.

(2) Sem'ani, el-Ensab IV/123; İbn Hallikan, Vefayatü'l-A'yan III/351; İbnü'l-İmad, Şezerat III/306.

Fıkıh tahsiline Herat kadısı Ebû Mansur el-Ezdi (v.410)'nin yanında başladı. Nisabur kadısı Ebû Ömer el-Bistami (v.407), Ebû Tahir ez-Ziyadî (v.410) ve Ebû İshak el-İsferâini (v.406) gibi alimlerin derslerine devam ederek öğrenimini tamamladı. Birçok ilim merkezine de seyahat eden ve değişik ilim adamları ile görüşen Abbadi, daha sonra doğduğu yere geri döndü ve burada kadı olarak görev yaptı. Bu resmi görevinin yanısıra bir çok eser kaleme aldı ve değerli öğrenciler yetiştirdi. Oğlu Ebu'l-Hasan el-Abbadi (v.495), Ebu Sa'd (Said) el-Herevî (v.518) bunların önde gelenlerindendir.⁽³⁾ Şevval 458'de Herat'ta vefat etti.⁽⁴⁾ Yazdığı eserlerle Şafii fıkıhının tedvinine ve klâsik üslûp kazanmasına emeği geçmiş büyük bir hukukçu olan Abbadi'yi Nevevî, ashâbü'l-Vücut tabakasındaki müctehidlerden saymaktadır.⁽⁵⁾

b) Eserleri

Edebü'l-Kaža: Talebesi Ebu Sa'd tarafından el-İşrâf 'alâ gavâmi-zi'l-Hükûmât adıyla şerhedilmiştir.⁽⁶⁾ Eser İslâm muhâkeme usulüne dair bir eserdir.⁽⁷⁾

Tabakâtü'l-Fukahâ'i's-Şâfi'iyye:⁽⁸⁾ Abbadi, bu eserinde şahıs isimlerine göre alfabetik bir sırayla İmam'ı Şafii'den itibaren kendi zamanına kadar yüz elli civarında şafii alimi hakkında malûmat vermektedir. Eser, Leyden 1964'de müsteşrik G.Vitestam tarafından yayınlanmış, Sonra Bağdad'a ofset baskısı yapılmıştır.

-
- (3) Zehebi, Nübelâ, XVIII/180; Sübki, Tabakatü's-Şafiiyye, IV/104-105; İsnevi, Tabakatü's-Şafiiyye II/191; İbn Kadî Şühbe, Tabakatü's-Şafiiyye I/232; Bardakoğlu Ali, "Abbadi" DİA. I/13.
- (4) Zirikli, el-A'lâm VI/206; Kehhale, Mu'cemü'l-Müellifin, IX/10; M.Th.Houtsma, "el-Abbâdî" EI.I/5.
- (5) Nevevi, Tezhibü'l-Esma ve'l-Lügat II/249.
- (6) Ebu Sa'd'ın bu şerhi için bkz. Tezimizde s.89.
- (7) Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünun I/47; Bağdadi, Hediyye II/72; Zirikli, A'lâm, VI/206, Karaman İslâm Hukuk Tarihi, s.138; Brockelmann, GAL.I/386, Suppl I/669.

Kaynaklarda zikredilen diğer eserleri arasında el-Mebsût⁽⁹⁾ (30 cilt), el-Hâdi İlâ mezhebi'l-'Ulemâ,⁽¹⁰⁾ Kitabü'-Redd 'ale'l-Kâdi es-Sem'anî, Ahkâmü'l-Miyah⁽¹¹⁾, Kitabü'l-Et'ime⁽¹²⁾, Kitabü'z-Ziyâdât, Ziyâdâtü'z-Ziyâdât⁽¹³⁾

2- el-BEYHAKÎ (v.458/1066)

(Ebu Bekr, Ahmed b. el-Hüseyn b. Abdillâh b. Musa el-Hüsrevcirdî el-Beyhâkî)

a) Hayatı

Büyük bir muhaddis ve fakih olan Beyhakî 384 yılı Şaban ayında Nişabur'a bağlı Beyhak bölgesinin Hüsrevcirdî köyünde doğdu. Bu sebeple Hüsrevcirdî nisbesiyle de anılır.⁽¹⁴⁾ Beyhak'da büyüdü, ilk tahsilini burada yaptı. 15 yaşında hadis, daha sonra fıkıh öğrenmeye başladı. Fıkıh ilminde hocası Ebu'l-Feth Nasır b. Muhammed el-Umerî'-(v.444) dir. Muhtelif hocalardan faydalanmak maksadıyla pek çok yerleri dolaştı. Sayıları 100'ü aşan hocaları arasında: İbn Furek (v.406). Hakim en-Nisaburi (v.405), Ebu Abdurrahman es-Sülemî (v.412), Ebû Tahir ez-Ziyadî (v.510), Ebû Zer el-Herevî (v.434) gibi şöhretli alimler bulunmaktadır.

Oğlu Ebu Ali el-Beyhaki, Ebu İsmail el-Ensari, Yahya İbn Mende, Ebu Abdullah el-Feravî, Zahir b. Tahir, Abdulcebbar el-Huvârî ve daha pek çok alim kendisinden ilim aldı.⁽¹⁵⁾ O'nun ilimdeki yerini tesbite çalışan otoriteler, hem hadis, hem de fıkıhdaki üstün mevkiine ve eş'ari kelâmındaki geniş bilgisine özellikle işaret ettikten sonra, çeşitli ilim dalla-

(8) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1100, Zehebi, Nübelâ, XVIII/180; İsnevi II/190

(9) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1521, 1582.

(10) Kâtip Çelebi, Keşf II/2026; Kehhâle age. IX/10.

(11) Kehhâle, IX/10

(12) Bağdâdi, İzahu'l-Meknûn II/269.

(13) Sübki, Tabakat, IV/104; Kâtip Çelebi, Keşf, I/964.

(14) Sem'ani, age. II/364; Yakût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldan, I/804, II/870; Brockelmann, "Beyhaki", İ.A., II/582, J.Robson, "al-Bayhaki" E.I, I/1130.

(15) Bkz. Zehebi, Nübelâ, XVIII/164-165; Sübki, Tabakat, IV/8-9; İsnevi Tabakat I/198; İbn Kadî Şühbe, Tabakat, I/220; İbn Tağriberdi, Nücumü'z-Zahire V/77-78.

rına vakıf olduğunu, bu sahalarda daha önce benzeri görülmedik eserler verdiğini ve bin cüz'ü bulan eserlerinin hacmi itibariyle de seleflerini geçtiğini belirtirler.⁽¹⁶⁾ Gerçekten de Beyhakî'nin eserleri sayesinde Şafii fıkhı daha geniş bir muhite yayılma ve tutunma imkânı bulmuştur. Zehebî'ye göre, geniş ilmi ve alimler arasındaki ihtilaflara olan derin vukufu sebebiyle kendi adına bir mezheb kurup ictihad etmeyi arzu etseydi, bunu mükemmel bir şekilde başarabilirdi.⁽¹⁷⁾ Beyhaki 10 cemaziyelevvel 458'de (9 Nisan 1066) Nisabur'da öldü. Cenazesi Beyhak'a nakledilerek doğduğu yer olan Hüsvircird'de toprağa verildi.⁽¹⁸⁾

Menâkıbü's-Şafii: Kendisinden önce bu mevzûda on kadar eser yazılmış olmakla beraber, Beyhaki'nin bu kitabı hepsinden daha mükemmel bulunmaktadır. Eserde, Kureys Kabilesine mensub olan İmam Şafii'nin asaletine işaret ettikten sonra, onun ikinci asrın müceddidi olduğunu, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Hadis ve Kelâm gibi dini ilimlerdeki üstünlüğü yanında diğer ilimleri de bildiğini ifade etmekte, Zühd ve takvasını ve diğer faziletlerini dile getirmekte, ailesini ve önemli talabelerini zikretmektedir. Eser Ahmed Sakr tarafından 2 cilt halinde Kahire'de yayınlanmıştır (1390-91/1970-71)⁽¹⁹⁾

el-Mebsût: "Nuşûşu's-Şafii" diye de bilinen eserde İmam'ı Şafii'ye ait fıkhî metinlerin tamamını toplamış ve bunları talebelerine okutmuştur.⁽²⁰⁾ Katip Çelebi'nin "Keşfüz-Zünûn'unda "el-Mebsût fi furûi's-Şafii'ye" başlığı altında bu kitabın Beyhaki'nin en büyük ve en önemli eserlerinden biri olduğu, 20 cilt halinde bulunduğu söylenmekte,⁽²¹⁾ Nuşûşu's-Şafii"

(16) Zehebî, Nübelâ, XVII/167; İbnü'l-İmâd, Şezerât III/304-305.

(17) Zehebî, Nübelâ, XVIII/166,

(18) İbnü'l-Cevzî, Muntazam VII/242, İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye XII/94; İbn Hallikan age. I/58, Taşköprizade, Miftahü's-Saade I/263; C.Brockelmann, "Beyhaki" İ.A, II/582; Zirikli, A'lâm, I/113,

(19) Beyhaki, Beyanü hata'i men ahta'e ale's-Şafii (nşr. Şerif Nayif) Mukaddime s.47-48; Zehebî, Nübelâ, XVIII/166; Brockelmann, Suppl. I/619

(20) Bağdâdî, Hediye I/78; Kehhâle I/206.

(21) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1582.

başlığı altında ise on ciltlik bir eser olduğu kaydedilmektedir.⁽²²⁾ Eserin Bodleiana kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.⁽²³⁾

Ahkâmü'l-Şur'ân: Eser "Mecmuatü Kelâmi's-Şafii fi ahkâmi'l-Kur'ân " adıyla da anılmaktadır. Abdülganî Abdulhâlik tarafından 1935 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.⁽²⁴⁾

el-Hilâfiyat beyne's-Şafii ve Ebî Hanife: Kaynaklarda bu adla zikredilen⁽²⁵⁾ ve fıkıh bablarına göre tertip edilmiş olan eserin Üsküdar H.Selimağa kütüphanesinde (no: 277-278) "Kitab fi beyani ihtilâfi'l-İmami'l-Hanefi ve'l-İmami's-Şafii" adıyla bir nüshası, Topkapı sarayı müzesi kütüphanesinde de (A.1154) "Kitâbün-Nuket fi'l-Mesaili'l-Muhtelif fiha beyne's-Şafii ve beyne Ebî Hanife" adıyla bir başka nüshası bulunmaktadır. Sübki, bu eserin nevinin ilki olduğunu, böyle bir kitabı ancak hem fıkıh, hem de hadisi iyi bilen birinin yazabileceğini söylemektedir.⁽²⁶⁾ Eserde Beyhakî fıkhi bir meseleyi ele alıp önce bu konuda Hanefi mezhebinin, sonra da İmam Şafii'nin görüşünü nakledip bunların dayandıkları delilleri zikreder ve bunları tahlile girişir.

3- EBU İSHAK MUTAHHARİ es-SEREVÎ (v.458/1066)

(İbrahim b. Muhammed b. Musa b. Harun el-Mutahhari es-Serevî)

a) Hayatı

360 senelerinde Taberistan'ın köylerinden Seriy'e doğdu.⁽²⁷⁾ 30 yaşlarında Bağdad'a geldi. Ebu Hafs Kettani, Ebu Tahir el-Muhlis, Ebu Hamid İsfarani (v.406) ve İbn Lebban'dan (v.402) ders aldı.⁽²⁸⁾

(22) Kâtip Çelebi Keşf, II/1957

(23) Brockelmann GAL. I/363

(24) Beyhaki, Beyan'ü Hata'i, Mukaddime, 49

(25) Kâtip Çelebi, Keşf, I/721; Brockelmann Suppl. 1/619.

(26) Sübki, Tabakat IV/II.

(27) Kehhâle doğumunu 358 senesi olarak zikreder (bkz. Kehhale I/108)

(28) Zehebi, Nübelâ XVIII/147-148; Sübki IV/263; İsnevi II/43; Zirikli II/59.

b) Eserleri: Hilâf, Usûl ve feraize dair eserlerinin bulunduğunu bazı kaynaklar kaydetmekte ise de bu eserlerin isimleri belirtilmemektedir.

4- el-FÛRÂNÎ (ve.461/1069)

(Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Furân el-Mervezi)

a) Hayatı

388 yılında Merv'de doğan, Furânî 461'de yine Merv'de vefat etti.⁽²⁹⁾ Nevevi hadis ilminde de otoriter bir şahsiyet olan Furânî'yi mezhepte müctehid bir fakih olarak zikreder.⁽³⁰⁾

Ebubekr Kaffâl Şaşi (v.417), Ebubekr Mes'udi (v.420) en meşhur hocalarıdır.

Ebu Sa'd el-Mütevelli (v.478), Begâvî (v.516), Abdülmün'im b. Ebi'l-Kasım Kuşeyri, Zahir b. Tahir, Abdurrahman bin Ömer el-Mervezi ve daha bir çok alim onun talebeleri arasındadır.⁽³¹⁾

b) Eserleri

el-İbâne: Şafii mezhebinin temel kitaplarından biridir. Bir çok şerh ve ilâveleri yapılmıştır. Talebelerinden Ebu Sa'd el-Mütevellinin "Tetimme" adını verdiği ve tam olarak tamamlayamadığı eseri bunlar arasındadır.⁽³²⁾

Pek kıymetli eserleri bulunan Furânî'nin her ne kadar fıkha dair "Kitabu'l-Ümde"⁽³³⁾ ve Esrâru'l-Fıkh"⁽³⁴⁾ adlı kitaplarının var olduğu tesbit

(29) İbn Hallikan, Vefeyât II/314, İbn Kesir, Bidâye XII/38, İbnü'l-İmad, Şezerât III/309; Zirikli A'lâm, IV/102

(30) Nevevî, Tehzib II/281

(31) Zehebî, Nübelâ XVIII/264, Sübkî, Tabakat IV/109-110, İsnevî, II/255; İbn Kadî Şühbe I/248-249

(32) Nevevî, II/281; İbn Kesir XII/38, Brockelmann, GAL. I/387, Suppl. I/669.

(33) Kâtip Çelebi, Keşfüzzünun I/84; Bağdadi, Hediyye I/517.

(34) Kehhâle V/169

edilmişse de, bu eserlerin hangi kütüphanede bulunduğu, matbû veya yazma olup olmadığı, muhtevalarının ne olduğu hakkında kaynaklarda bir kayda rastlanılmamıştır.

5- el-MERVERRUZÎ (v.462/1069)

(Ebu Ali Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed, el-Kadî el-Merverrûzi)

a) Hayatı

Doğum tarihi bilinmemektedir. Ebubekr el-Kaffal el-Mervezi (v.417), Ebu Nuaym Abdülmelik el-İsferayanî (v.430)'den ilim tahsilinde bulundu. Sübki'nin müntesib müçtehidlerden saydığı⁽³⁵⁾ Merverruzi'den el-Begavî (v.516), Ebu Sa'd el-Mütevellî (v.478) ders aldı.⁽³⁶⁾ Merverrûzi 23 Muharrem 462'de Merverruz'da vefat etti.⁽³⁷⁾

b) Eserleri

et-Ta'likâ: Keşfüzzünün'da "et-Ta'likâ" adıyla belirtilen bu kitabı,⁽³⁸⁾ Nevevi, "Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lügat" adlı eserinde medheder ve bunun Şeyh Ebu Hamid'den tutulan notlardan ibaret olduğunu söyler.⁽³⁹⁾

Bunun yanısıra "el-Fetâvâ" ve "Tariqatü'l-Hilâf beyne's-Şafiiyye ve'l-Hanefiyye" adlı eserleri de vardır.⁽⁴⁰⁾ Brockelmann bu eserlerin bulunduğu kütüphaneleri zikreder.⁽⁴¹⁾

(35) Sübkî IV/357

(36) Bkz. ibn-Hallikan I/400-401; Zehebî, XVIII/260; Sübkî IV/356-357; İsnevî I/408; İbn Kadî Şühbe, I/244-245.

(37) İbnü'l-İmad III/310; Ziriklî, II/278; Kehhâle, IV/45.

(38) Kâtip Çelebi, Keşf, I/424

(39) Nevevî, Tehzib, I/165.

(40) İbnü'l-İmad, Şezerat III/310; Kehhâle IV/45

(41) Brockelmann GAL. I/387, Suppl I/669.

6- el-HATİBÜ'L-BAĞDADİ (v.463/1071)

(Ahmed bin Ali bin Sabit bin Ahmed bin Mehdi el-Bağdadi)

a) Hayatı

Bağdadi, 24 Cemaziyelahir 392'de Bağdad'dan aşağı, Dicle'nin batı kıyısında büyük bir köy olan Derzican'da doğdu.⁽⁴²⁾ İlk tahsilini babasından yaptı. Genç yaşta hadise temayül etti ve bu maksatla seyahatlerde bulundu, pek çok yerler dolaştı, pek çok alimden ders aldı. Hocaları arasında el-Kasım el-Ezherî (v.435), Bekr el-Berkanî (v.425), Hamid el-İsferainî (v.406), el-Mehamilî (v.415), Ebû Tayyib et-Taberî (v.450), İbn Sabbağ (v.477), es-Sûrî (v.441), el-Feth Hilâl b. Muhammed el-Haffar (v.414) en meşhurlarıdır.⁽⁴³⁾

419/1028 yılında Bağdad'a döndü. Bağdad'da hatiplik yaptığı için "el-Hatibü'l-Bağdadi" diye anıldı. Evvelâ Hanbeli iken sonra Şafii olan Hatib el-Bağdadi, Şafii mezhebini benimsemesi eş'ari görüşüne bağlılığı sebebiyle, o asırlarda Bağdad'da hakim bulunan Hanbelilerin husumetini üzerine çekti. Aralarında tartışmalar oldu. Daha sonra Bağdad'da çıkan isyan sonucu hamisi vezir İbnü'l-Müslime'nin düşüşünü müteakip Bağdad'ı terk edip Şam'a gitti(451/1059). Yıllarca Ümeyye Camiinde ders verdi. Bir çok talebe yetiştirdi.

Ebu'l-Fadl İbn Hayrun, el-Mübarek b. et-Tayûra, Muhammed b. Merzuk ez-Za'ferâni, Abdülaziz el-Kettani, Abdullah b.Ahmed es-Semer-kandi, İbnü'l-Efkâni ve daha bir çok kimse onun öğrencileri arasındadır.⁽⁴⁴⁾ Şam'dan sonra Sûr ve Haleb'e giden ve Selçuklular tarafından Bağdad'da istikrarın sağlanması üzerine tekrar Bağdad'a dönen Bağdadi, bir yıl sonra 7 Zilhicce 463 tarihinde Bağdad'da vefat etti.^(44a)

(42) İbn Hallikan, Vefayat; '76, İbnül-İmâd, Şezerat, III/311-312; Zirikî I/166, Kehlâle II/3, W.Marçais "Hatib Bağdadi", İ.A.V/365; R.Sellheim "al-Khatib al-Bağhdadi EI, V/111-112.

(43) Zehebî, Nübela, XVIII/271-272; Sübki, Tabakat, IV/29-30, İsnevi I/201; İbn Kadı Şühbe I/240-241.

(44) Zehebî, XVIII/273; Sübki IV/30, Taşköprizade, Miftah I/301-302.

(44a) Zehebî, Nübela, XVIII/296; İbn Kesir XII/101.

Hatib el-Bağdadi zamanının bir çok ilimlerini okumuş ve her birinde derin bir bilgi sahibi olmuştur. Fakat daha ziyade Hadis ve Tarih sahasında eserler vermiştir.⁽⁴⁵⁾

b) Eserleri:

"Tarihü Bağdad" eseri ile tanınan müellifin bu eseri Bağdad'da yaşamış hadis alimlerinin tezkirelerinden ibarettir. Kahire 1931 (C.I-XIV) ve Beyrut 1968'de yayınlanmıştır. G.Salmon tarafından eserin mukaddimesi de 1904 yılında Paris'te neşredilmiştir.

Çoğu hadis ilmine dair olmak üzere ilmi seviyesiyle mütenasib pek kıymetli eserler te'lif ve tasnif etmiştir. O'nun fıkıh ilmine dair te'lif ettiği eserlerden biri "el-Fakih ve'l-Mütefaqqih" adlı eseridir.⁽⁴⁶⁾

Eser, baş tarafında ilmin ve ilim sahiplerinin fazileti hakkında uzunca bir araştırmayı mütekaip, sırasıyla başlıca fıkıh usûlü bahislerini, nazar ve cedel metodlarıyla ilgili kaideleri, içtihad mes'elelerini, öğrenim metodlarını ve tedris adabını, fetva usûlünü ihtiva etmektedir. Bu bakımdan fıkıh usûlü, Arab dili ve edebiyatı, Hadis ve öğretim bilgisi sahalarında mühim bir eski kaynak hüviyetini haizdir. Eserin muhtevasını kısaca 3 bölüme ayırabiliriz: a) İlmin ve alimlerin fazileti, b) Usulü fıkıh bahisleri, c) tedris ve talim esasları.

Müellif, mevzûnun plânını ve bahislerin birbiriyle irtibatını gözetmiş, bahis başlıklarını bablarla ifade etmiş, bazı babları fasıllara ayırmış, bazı bablar içinde ise müstakil başlıklar kullanmıştır. Tesbit ettiği bir kaideyi de nakli delillerle te'kid etmiştir.

Eser Suûdi Arabistan Daru'l-İfta üyesi İsmail el-Ensari tarafından ilk defa 1389-1969 yılında Riyad'da 2 cilt halinde basılmıştır. 1395/1975 yılında ilk baskı bazı dizgi hataları düzeltilerek ofset usulüyle

(45) İbn Hallikan, Vefeyat I/76

(46) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1447

tekrarlanmıştır. Köprülü kütüphanesi no: 392'de nesih tarzında 162 varaktan oluşan yazma bir nüshası da mevcuttur. Yine Doç.Dr.Yusuf Kılıç tarafından "el-Hatibü'l-Bağdadi ve el-Fakih vel Mütefekkih adlı eseri" adı altında halen yayınlanmamış olan bir doktora çalışması da yapılmıştır.⁽⁴⁷⁾

Hatib el-Bağdadi'nin bu eserinin yanısıra, yine O'nun fıkha dair "ed-Delâil ve's-Şevahid alâ sıhhati'l-Âmel bi'l-Yemin ve's-Şahid⁽⁴⁸⁾ ve "el-İhticac bi's-Şafii"⁽⁴⁹⁾ adlı eserleri de vardır.

7- KUŞEYRÎ Ebu'l-Kasım (v.465/1072)

(Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik el-Kuşeyri en-Nisabûri)

a) Hayatı:

Nişabur civarında Ustûva kasabasında 376 senesinde doğdu.⁽⁵⁰⁾ Çocuk yaşta babasını kaybetti. Çok iyi Arapça ve edebiyat öğrendi. Tahsil için Nişabur'a gitti. Orada Ebu Ali ed-Dekkak'ın (v.412) meclisinde bulundu ve ona intisab ederek tarikata girdi. İbn Furek (v.406)'ten Kelâm ve Fıkıh Usûlü Ebu İshak el-İsferâini (v.418)'den Kelâm, Muhammed ibn Bekrî Tûsi' (v.420)'den fıkıh öğrendi. Hocası Ebu Ali ed-Dekkak'ın vefatıyla onun yerini alan Kuşeyrî, Tasavvufta Nisabur ve Horasan havalisinin en büyük üstadı oldu. Meşhur "Tabakatu's-Sufiyye" müellifi es-Sülemî (v.412) ile de bir süre muâşeretinde bulunmuş olan Kuşeyri, bölgenin maruz kaldığı siyasi çalkantılar sırasında bir ara hapse atıldı. Serbest bırakıldığında Hacc'a gitti. Dönüşte Bağdad'a uğradı ve oradan Nişabur'a geri döndü. Orada tedrisle meşgul oldu.⁽⁵¹⁾ 465 tarihinde de Nişabur'da vefat etti.⁵²

(47) Yusuf Kılıç, "el-Hatibü'l-Bağdadi ve el-Fakih ve'l Mütefakkih adlı eseri" İst. 1978. (Basılmamış doktora tezi).

(48) Bağdadi, Hediyye I/79.

(49) Zehebi, Nübela XVIII/291; Bağdadi İzahu'l-Meknun I/30;

(50) İbn Hallikan, Vefeyat II/375; Sübkî, Tabakat V/153

(51) Zehebi, XVIII/228; Sübkî, Tabakat V/153-154, İsnevi II/302-303; İbn Kadı Şühbe I/254-255; İbnü'l-İmad, Şezerat III/319-320; Ahmed Ateş Kuşeyri "İ.A, VI/1035-1036; H.Halim "al-Kus-hayri" E.I, V/526-527.

(52) İbnü'l-Cevzi, Muntazam VIII/280; İbn Kesir, Bidâye, XII/107, Taşkoprızade, Miftah, II/296 Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, VI/6.

Şafii mezhebine müntesib bulunan Kuşeyri, nisbesini Horasan'a yerleşen Kuşeyr kabilesinden almakta olup, 6 oğlu da alimdi.⁽⁵³⁾

b) Eserleri: Kuşeyri, Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde önemli bir yer tutan "er-Risâletü'l-Kuşeyriyye" adlı eseriyle meşhur olmuştur. Çeşitli ilim dallarında temayüz etmiş olan Kuşeyri, bu eserinden başka, bir çoğu tasavvufa, tefsir ve hadise dair olmak üzere bir çok eser yazmıştır. Lakin biz bu büyük İslâm alimi, mutasavvıf ve fakih, Kuşeyri'nin fıkha dair herhangi bir eserini tesbit edemedik.

8- DAVÛDÎ, Ebu'l-Hasan (v.467/1075)

(Abdurrahman b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhammed b. Davud b. Ahmed b. Muaz b. Sehl b. Hakem ed-Davûdî el-Buşencî)

a) Hayatı:

"Cemâlü'l-İslâm ve Şeyhi Horasan" lakapları ile meşhur olan Ebu'l-Hasan ed-Davûdi, 374 senesi Rabiulevvel ayında Horasan şehirlerinden Buşenc'de doğdu.^(53a) Buşenc, Herat ve Nisabur'da ilim tahsil etti. Ömrünün çoğunu geçirdiği Buşenc'de tedris, fetva ve tasnif işleriyle meşgul oldu. Kaffal el-Mervezî (v.417), Ebu Tayyib Sa'lûki (v.404) ve Ebu Hamid İsferaîni'den (v.406) fıkıh öğrenen Davûdi, Ebu Ali Dakkak (v.406) ve Ebû Abdurrahman es-Sülemi (v.412)'nin sohbetlerinde bulundu. Bunların yanısıra ilim aldığı hocalar arasında, İbn Mahmis, Ebu Abdullah Hakim İbn Yusuf, Ali b. Ömer et-Temmar da yer almaktadır. 467 senesi şevval ayında vefat etti. Şafii mezhebinde büyük bir alim olan Davûdi, mezhebin fıkhi mes'elelerini bilmekte, hilâf ve edebiyat ilimlerinde ve hadis ilminde âli isnadı tercih etmede alimlerin ustası sayılmaktaydı.⁽⁵⁴⁾

b) Eserleri: Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğundan bahsedilmemektedir.

(53) İbn Hallikan, Vefeyat II/377; Ahmed Ateş "Kuşeyri" İ.A. VI/1036.

(54) İbn Kesir, Bidaye XII/112, İbnü'l-İmâd. Şezerat III/237; Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifin V/192

9- EBUBEKR'İ BEYDAVÎ (v.468/1076)

(Muhammed b. Ahmed b. Abbas. el-Farisi, Ebubekr'i Beydavi)

a) Hayatı:

392 senesinde İran'ın Beyda şehrinde doğdu. Şafii mezhebinde büyük bir fıkıh alimi olan Ebubekr'i Beydavi, kadılık vazifesinde de bulunmuştu. Aynı zamanda da edip bir zat olan Beydavi 468 senesinde vefat etti.⁽⁵⁵⁾

Kendilerinden ilim aldığı hocaları kaynaklarda zikrolunmamakla beraber, pek kıymetli te'lifleri olduğu kaynaklarda ifade edilir.

b) Eserleri:

O'nun bize kadar ulaşan tek eseri "et-Tebşira" ve buna yazdığı şerhleridir.⁽⁵⁶⁾

et-Tebşirâ fi Fürûi'l-Fıkh: Muhtasar bir eserdir. Bu esere iki şerh yapılmıştır ki, bunlardan birisi "el-Edille fi Ta'lil-i mesailü't-Tebşira"⁽⁵⁷⁾, Diğeri de "et-Tezkire fi şerhi't-Tebşira"dır. Bu ikinci şerhin bir yazması Topkapı sarayı kütüphanesinde 4497 no'da kayıtlı olarak bulunmaktadır. Müellif bu eseri, Musul'a yakın Kurh denilen bir yerde te'lif ettiğini, 421 senesi şevval ayınının 14. gününde tamamladığını belirtir.

10- EBU HALEF TABERİ es-SÜLEMÎ (v.470/1077)

(Ebu Halef Muhammed b. Abdulmelik b. Halef es-Sülemi)

a) Hayatı

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ebu Halef Taberi, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde mütahassıs bir alimdi. Fıkıh ilmini Ebubekr

(55) Sübkî, Tabakat IV/96; Zirikî, A'lâm V/314, Kehhâle, VIII/273.

(56) Bağdadî, Hediye II/73.

(57) Bağdadî, İzahü'l-Meknun I/52.

Kaffal el-Mervezi (v.417) ve Ebu Mansur Bağdadi' (v.429)'den öğrendi. 470 senesinde vefat etti.⁽⁵⁸⁾

b) Eserleri

"Selvetü'l-Ârifin ve Ünsü'l-Müştaķin"⁽⁵⁹⁾ adlı tasavvuf ilmine dair meşhur eserlerin yanında fıkhıa dair birçok te'lifleri vardır ki, bu tasniflerinden başlıcaları "el-Kinayetü fi'l-Fıķh"⁽⁶⁰⁾ "en-Nev'ul fıķh'i min envai'l-Makşud"⁽⁶¹⁾ "Şerhu'l-Miftah li-İbn Kâs fi fûrûi'l-Fıķhi's-Şafii"⁽⁶²⁾ ismindeki eserleridir.

11- EBU İSHAK ŞİRAZİ (v.476/1083) (Ebu İshak, İbrahim b. Ali b. Yusuf Firuzâbadi eş-Şirâzî)

a) Hayatı

393 senesinde İran'ın köylerinden biri olan Firuzabad'da doğdu ve orada büyüdü.⁽⁶³⁾ Fıķıh öğrenmek gayesiyle 410'da Şiraz'a gitti, burada Ebu Abdullah Beydâvî (v.424) ve İbn Ramin (v.430)'dan fıķıh ilmini öğrendi. Oradan Basra'ya ve buradan da Bağdad'a gitti. 15 seneye yakın Bağdad'da kaldı. Kendisinden ders aldığı hocaları arasında Ebu Hatim Kazvinî (v.440), Ebu Tayyib et-Taberi (v.450) Ebu'l-Kasım el-Kerhî (v.447) Ebu-bekr Berkanî (v.425) Ebu Ali b. Şazan (v.425)⁽⁶⁴⁾ gibi alimler bulunmaktadır.

Nizamül-mülk'ün Dicle nehri kıyısında inşa ettiği medreseye kadar Bağdad'daki Babü'l-Meratib mescidinde ders okuttu. Sonra şiddetli ısrarlar üzerine 459 senesinde Nizamiyye'de ders verdi. Pek çok talebe

(58) Sübkî, Tabakat IV/179; İsnevî II/158; İbn Kadî Şühbe I/258; Zirikî, A'lam VI/127.

(59) Sübkî IV/180; Brockelmann, Suppl. I/773.

(60) Kehhale X/256; Bağdadi İzahu'l-Meknûn II/324.

(61) Bağdadi, Hediyye II/73; İzahu'l-Meknûn II/324.

(62) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1769

(63) Yakut, Mucemü'l-Büldan III/381; İbn Hallikan, Vefeyat I/9, Sübkî, Tabakat IV/217.

(64) Zehebî, Nübelâ XVIII/452-453; Sübkî, Tabakat IV/217-218; İsnevî II/84; İbn Kadî Şühbe I/238-239; Taşköprizade, Miftah II/319-320; Heffening "Şirazi" İ.A., XI/564.

yetiştirdi. O'ndan ders alanlar arasında, Fahru'l-İslâm Şaşı (v.507), Ebu Ali Farikî (v.528), Ebu'l-Abbas Cürcani (v.482) Ebu Abdullah Taberi (v.495), Ebu Mansur Şirazi (v.493), Ebu'l-Fadl el-Mevsılî (v.494), Ebu'l-Hasen Vasiti (v.498), Ebul Hakim el-Habrî (v.476), Ebu'l-Hasen Abderî (v.493) ve daha pek çok alim bulunmaktadır.⁽⁶⁵⁾

Fıkıh, Usul, Hadis ve daha birçok ilimlerde söz sahibi, mezhepte müctehid bir şahsiyet olan Şirazî, 476 senesi Bağdad'da vefat etti.⁽⁶⁶⁾

b) Eserleri:

el-Mühezzeb: "el-Mühezzeb fi'l-Müzehheb" veya "el-Mühezzeb fi'l-Furû"⁽⁶⁷⁾ adıyla bilinen eser, Şafii mezhebi üzerine tertip olunan fıkıh kitaplarının önemlilerindedir. Eser, fıkhi görüşlerin her biri iyice tetkik edilerek, istinbat ve istihracın temelleri ortaya konularak yazılmış, müdel-
lel bir fıkıh eseridir.

Nevevî, "Tehzib"inde, Mühezzeb'in tasnifine 455 senesinde başlayıp 469 senesinin Recep ayının son Pazar günü bitirdiğini kaydeder.⁽⁶⁸⁾ Dolayısıyla Şirazi, 14 sene gibi uzun bir süre boyunca bu eserle meşgul olmuştur.

Kâtip Çelebi, Keşfüzzûnun'da eserin 12 şerhi bulunduğunu, Hadislerini tahriçli olarak ele alan tek kitap olduğunu söyler.⁽⁶⁹⁾ Brockelmann'da bize kadar ulaşan 5 yazma şerhinden ve bunların bulunduğu yerlerden bahseder.⁽⁷⁰⁾ Eserin pek çok şerhi yazılmışsa da en meşhuru İmam Nevevi'nin (v.676) başladığı ve bitiremediği şerhdir. "el-Mecmû" ismiyle 20 cilt halinde Daru'l-Fikr tarafından Beyrut'ta tarihsiz basılmıştır. Neve-

(65) Nevevî, Tehzib, II/172-174; İbn Hallikan, Vefeyat I/9-10; Sübkî IV/218-219

(66) İbnü'l-Cevzi Muntazam IX/7; İbnü'l-İmad, Şezerat III/349; Zirikî I/44, Karaman, Hukuk Tarihi, 138

(67) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1912; Bağdadi, Hediye I/8.

(68) Nevevî, Tehzib II/173.

(69) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1912-1913.

(70) Brockelmann, GAL.I/387; Suppl. I/669.

vi'nin riba bölümüne kadar geldiği bu eseri Takiyyüddin es-Sübki (v.756) tamamlamak istemişse de yine eksik kalmıştır.⁽⁷¹⁾

Mühezzeb 2 cilt halinde önce 1323'de basılmış, daha sonra Mısır 1376 ve 1379/1959'da neşredilmiştir.⁽⁷²⁾

et-Tenbih: Keşfüzzunun'da "et-Tenbih fi furû'îş-Şafiyye" ismi ile zikredilmektedir.⁽⁷³⁾ Bu eser Şafiiler arasında çok okunan ve hatta en çok kullanılan kaynaklardan biridir. Şirazi'nin bu eseri Ebu Hamid Mervezi'den tuttuğu notlardan oluşmuştur. 452 senesinin Ramazan'ında yazmaya başlayıp 453'te bitirmiştir.⁽⁷⁴⁾ Keşfüzzunun da O'nun 41 şerhi, bir Ta'likası, 4 Muhtasarı, 6 Manzumatı 2'de Nükatı bulunduğu zikredilir.⁽⁷⁵⁾ Brockelmann, şerhlerinin 13, Yazma muhtasarlarının 2 adet olduğunu belirtir, bulunduğu kütüphaneleri de beraberinde zikreder.⁽⁷⁶⁾

Eser, Lâtince tercümesi ve mukaddimesiyle beraber ilk olarak Leyden 1879'da daha sonra Mısır 1951'de basılmıştır.⁽⁷⁷⁾

Tabakatü'l-Fukâhâ: ⁽⁷⁸⁾ Kendi devrine kadar Hicri ilk iki asrın ve dört mezheb fakihlerinin kısa hal tercümelerinden ibarettir.

Eser, Hidayetullah Hüseyini (v.1014/1605)'nin "Tabakatü's-Şafiyye"siyle beraber Bağdad'da 1937'de, Beyrut'da İhsan Abbas'ın tahkikiyle 1970 ve 1981 yıllarında basılmıştır.

(71) Brockelmann Suppl. I/680;W.Heffening "Nevevi" İ.A. IX/223.

(72) Serkis, Mü'cemül-matbuati'l-'Arabiyye II/1172.

(73) Kâtip Çelebi, Keşf I/489

(74) Nevevi II/174

(75) Kâtip Çelebi, Keşf. I/389

(76) Brockelmann, GAL.I/387-388; Suppl. I/669-670

(77) Serkis II/1171

(78) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1100

et-Tebşıra: Şirazî'nin usul'ü. fıkhı dair ilk eseridir. Eser, mütellimin metoduna göre yazılmıştır. Bu kitab'ın yazılmaya başlanması, Şirazî'nin Babu'l-Meratib Mescidinde tedrise başladığı 430 senesinden sonradır. Nitekim kendisinin "Tabakatü'l-Fukaha" adlı eserinde Hocası Ebu Tayyib Taberî (v.450)'nin tercümesi halinde söylediği gibi,⁽⁷⁹⁾ O, bu tarihten önce, ilmi taleble meşguldü. fakat tam olarak hangi senede bu eseri yazdığını bilemiyoruz. Buna işaret eden bir delil yoktur.

Şirazî'nin, eserin mukaddimesinde de belirtildiği gibi, eser usul'i fıkhı dair muhtelif mes'eleleri içermektedir.

Eserdeki metod, diğer eserlerinde olduğu gibidir, hasmıyla sakin bir şekilde münakaşa eder, Gazzalî'de olduğu gibi, "Bu hezeyandır, bu sefehtir, bu küfürdür, bu yalandır" gibi ağır lâfızlar yoktur. Mezhebte müctehid olan Şirazî'nin bu eserinde münferiden usul'i Fıkh konusundaki bazı görüşlerinden örnekler vardır.

Keşfüzzünün'da bu eserin Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî tarafından bir şerhi olduğu zikredilir.⁽⁸⁰⁾ Fakat şu var ki İbn Cinnî 392/1001'de, yani Şirazî'nin doğumundan önce vefat etmiştir.⁽⁸¹⁾ Bunda bir yanlışlık söz konusudur.

Eserin Atıf Efendi de 657 rakamlı, H.462 tarihli 94 varaklı bir yazma nüshası bulunmaktadır. Eser ayrıca, Muhammed Hayto'nun 1980 tarihinde Dımeşk'de yayınladığı "el-İmamü's-Şirazî, hayatuhu ve arâuhu'l-Usûliyye" adındaki eserinde tahkikli olarak neşredilmiştir.

el-Lûma: Usûl bahislerinin tümünü içine alan muhtasar bir eserdir. Mes'elerin anlaşılmasında, bahislerin incelenmesinde, babların tertibinde özel hılaf mes'elelerine nisbetle Tebsirâ'nın bir muhtasarı gibidir.

(79) Şirazî, Tabakatü'l-Fukaha s.106.

(80) Kâtip Çelebi, Keşf. I/339,

(81) İbn Halikan Vefayat II/412; İbnü'l-İmad, Şezerat III/140.

Mes'eleleri delilleriyle zikreder.

el-Lûmâ, bütün usûl mes'elelerini içine alır, yalnız hakim, hüküm, mahkûm'un aleyh gibi bazı mühim mes'elelere değinmemiştir. Lûma'nın mukaddimesinde ilmin tarifi, zan, ceht, şek, nazar, delil, usûl ve fıkhnın tarifi yer alır.

1326, 1347/1929/1377/1957'de Kahire'de, 1405'de Beyrut'ta basılan eserin,⁽⁸²⁾ Keşfüzzunûn'de 2 şerhi olduğundan, birinin 2 cilt, diğerinin ise tamamlanmadığından,⁽⁸³⁾ Bağdadi'nin İzahu'l-Meknun da ise ayrı üç şerhinin daha bulunduğu bahsedilir.⁽⁸⁴⁾

Şerhu'l-Lûmâ: "el-Vuşûl ilâ mesaili'l-Uşûl" adıyla da bilinmektedir. Yalnız Keşfüzzunûn da bu eser "el-Vuşûl ile mesaili'l-Usul" adıyla zikredilir.⁽⁸⁵⁾ Abdulmuhsin et-Türki'nin tahkikiyle 1988'de Beyrut'ta basılan ve ancak 2. kısmı elimizde olan bu eserin 2. kısmında haber, icma, kıyas, istihsan, istishab, Edille, Taklid, Fetva, içtihad, ihtilâf konuları yer alır. 1. Bölümün Kur'ân, Sünnet, emir, nehiy, umum, husus, Zahir, Te'vil, Nasih, Mensuh gibi hükümlerle alakalı olduğu açıktır. Bunu eserin sonundaki fihristte görüyoruz.

Eser, Usul'i Fıkha dair cedeli metodun takip edildiği bir eserdir. Eserin metoduna gelince, müellif, sözü mes'ele mes'ele ele alır. Mes'ele etrafında meşhur görüşleri arzeder. Evvelâ kendi görüşünü belirtir, sonra muhalif görüşlere de işaret eder. Onları akli ve nakli delillerle çürütmeye çalışır, genellikle Şafii'nin görüşlerini te'yid eder.

en-Nüket: Asıl ismiyle "en-Nüket Fi'l-Mesail'il muhtelif fiha beyne'l İmameyn Ebi Hanife ve's-Şafii" olan bu eser hilaf ilmüne dair bir eserdir. III. Ahmed kütüphanesinde, Nizamiye medresesi hattatlarından Üveys

(82) Serkis, Mu'cemu'l-Matbuati'l-Arabiyye II/1172

(83) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1562

(84) Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/410.

(85) Kâtip Çelebi, Keşf. II/2014

b. Ömer b. Ali el-Mevsulâni el-Meragi'nin hattıyla 1154 no.lu, 309 yapraklı bir yazması mevcuttur. Keşfüzzunun da iki defa ilkinde "en-Nüket fi ilmi Cedel"⁽⁸⁶⁾ diğ erinde "Tezkiretü'l-Mes'ulin fil hilâf beyne'l-Ĥanefi ve's-Şafii"⁽⁸⁷⁾ adıyla zikredilir.

Sübki ve İbn Kesir bunu kısaltılmış bir ünvanla "en-Nüket fi'l-Ĥilâf" olarak,⁽⁸⁸⁾ Brockelmann'da "Kitabu İhtilâfi's-Şafii ve Ebî Hanife"⁽⁸⁹⁾ adıyla zikreder. Eserin Süleymaniye kütüphanesinde Bağdatlı Vehbi efendi bölümünde 507/1 ve H.Hüsnü Paşa 458 numarada "Muhtasar fima İhtelefe bi Ebî Hanife ve's-Şafii" adıyla bir yazma nüshası mevcuttur.

Ayrıca Mekke Ümmü'l-Kur'a Üniversitesinde, H.1405'de bu eserin muamelât kısmı Mısırlı Zekeriyya Abdurrezzak tarafından doktora çalışması olarak yapılmıştır.⁽⁹⁰⁾

12- HABRÎ (v.476/1083)

(Ebu Hakim, Abdullah b. İbrahim b. Abdullah el-Habrî)

a) Hayatı

İran'da Şiraz yakınlarında bir köy olan Habr'e nisbetle Habri diye anılmakta olan Ebu Hakim'in doğum tarihi bilinmemektedir.⁽⁹¹⁾

Ebu İshak Şirazî, Ebu Muhammed Cevheri ve daha pek çok alimden ilim tahsil eden Habri, Miras taksiminde temel ilimlerinden olan fıkıh ve matematik ilimlerini iyi öğrenip, feraiz ilminde meşhur oldu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. En meşhur öğrencisi, torunu Ebu'l-Fadl Muhammed b. Nasır es-Selâmi (v.550)'dir.⁽⁹²⁾

(86) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1977

(87) Kâtip Çelebi, Keşf. I/391

(88) Sübki, Tabakat IV/215, İbn Kesir, Bidâye XII/124

(89) Brockelmann, Suppl. I/773

(90) Şirazî, Şerhü'l-Lüma (Thk. Abdulmuhsin et-Türki) Mukaddime s.56 Beyrut 1988.

(91) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan I/344, Sübki, Tabakat V/62.

(92) İbnü'l-Cevzî, Muntazam, IX/99-100; Zehebî, Nübelâ XVIII/558; Sübki, Tabakat V/62-63; İsnevî, İ/471; İbn Kadı Şühbe I/247.

476 senesinde Bağdad'da vefat etti.⁽⁹³⁾

b) Eserleri:

Buhterî'nin hamaset ve divanını şerheden Habri'nin Feraiz ilmine dair "et-Telhis'i" vardır.⁽⁹⁴⁾

13- İBN SABBAĞ (v.477/1084)

(Ebu Nasr, Abdusseyyid bin Muhammed bin Abdulvahid bin Ahmed bin Ca'fer el-Bağdadî)

a) Hayatı

400 senesinde Bağdad'da doğdu. Pek çok kimseden ilim tahsil etti.

Ebu Tayyib et-Taberî (v.450), Ebu Ali bin Şazân, Ebu'l-Huseyn bin el-Fadl en meşhur hocalarıdır. Nizamülmülk'ün inşa ettirdiği Nizamiye medresesinde ilk ders verenlerdendi. Burada pek çok öğrenci yetiştirdi.

Hatib Ensari, Ebubekr Muhammed b. Abdülbâki el-Ensari, Ebu Kasım İsmail b. Ahmed b. Ömer es-Semerkindî kendisinden ilim öğrendi.⁽⁹⁶⁾ 477 senesinde Bağdad'da vefat etti.⁽⁹⁷⁾

Şamil: O'nun fıkha dair eserlerindendir. İbn Hallikan bu eserin, Şafililerin nakil yönüyle en mutemet kitaplarından biri olduğunu, pek çok şerhinin bulunduğunu söyler.⁽⁹⁸⁾

(93) İsnevî I/472; İbnü'l-İmad, Şezerat III/353; Zirikli A'lâm, IV/187

(94) Bağdadî, Hediyye I/452; Brockelmann, GAL.I/388.

(95) Zehebî Nübela, XVIII/464; İsnevi II/130-131; İbn Kadı Şühbe I/251; Taşköpüzade Miftah II/294;

(96) Sübkî, Tabakat V/123

(97) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/12; İbnü'l-İmâd, Şezerat, III/355; İbn Kadı Şühbe I/252.

(98) İbn Hallikan, Vefeyat II/386,

İbn Sabbag'ın Usul-i fıkhâ dair "el-Udde"⁽⁹⁹⁾ adlı eseri vardır. Bunun yanısıra O'nun fıkhâ dair diğeri eserleri, arasında "Kifayetü's-Sa-il"i⁽¹⁰⁰⁾ "Fetava"sı⁽¹⁰¹⁾ ve "el-Kâmil"⁽¹⁰²⁾ adıyla hilafa dair, Şafii ve Hanefi mezhepleri arasındaki ihtilafları dile getiren eseri de yer almaktadır.

14- EBU AMR NESEVÎ (v.478/1085)

(Ebu Amr, Muhammed bin Abdurrahman bin Ahmed bin Ali en-Nesevi)

a) Hayatı

398 senesinde Horasan'ın Nesâ şehrinde doğdu, İlim tahsili gayesiyle Irak, Mısır, Şam, Mekke ve daha başka şehirleri dolaştı. Nesevî, Fıkıh ilmini kendi memleketi Nesa'da Kadı Hasen ed-Demmani'den aldı daha sonra Nişabur'da Ebû İshak İsferraini, Mısır'da Ebu Abdullah Muhammed bin Fadl bin Nazif el-Ferra, Dimeşk'de Ebû Hasen Ali bin Musâ es-Simsâr, Mekke'de Ebû Zer el-Hirevi'den ilim tahsil etti.

Ebu Abdullah el-Füravi, Abdülmün'im el-Kuşeyri, İsmail bin Salih el-Müzeni ve daha başka alimler ilim tahsilinde bulundu.

Halife Kaim bi emrillah tarafından Harzem'e Kadı tayin edildi. 478 senesinde vefat etti.⁽¹⁰³⁾

15- İmamü'l-Haremeyn CÜVEYNÎ (v.478/1085)

(Ebu'l-Meâli, Rüknuddin Abdülmelik bin Abdullah bin Yusuf bin Muhammed el-Cüveyni)

a) Hayatı:

18 Muharrem 419 (12 Şubat 1028)'de Horasan'ın Merkezlerinden Nisabur'da doğmuştur.⁽¹⁰⁴⁾ Babası Abdullah b. Yusuf Ebu Muhammed

(99) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1129

(100) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1501; Brockelmann Suppl. I/671

(102) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1381; Bağdadi, Hediyye I/573

(103) Zehebi, Nübelâ, XVIII/477; Sübki, IV/175; Kehhale X/134.

(104) İbnü'l-Cevzi doğum tarihini 417 olarak verir. (bkz. İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/18) Zehebi, Nübelâ, XVIII/468; Sübki, Tabakat V/168; İznevi I/409

el-Cüveynî'dir. El-Cüveynî nisbeti babasınınkinden intikal etmiş olabilir. İmamü'l-Harameyn ünvanı Mekke ve Medine'de 4 sene ders vermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Cüveynî fıkıh ve hadisi, Nisabur'da müderris olan babasından tahsil etmiş, daha sonra Ebu Abdullah el-Habbazi (v.447)'den Kur'ân dersleri, Ebu'l-Kasım el-İskâfi el-İsferainî (v.452)'den de Usûlü'd-din ve Şafii fıkınının hem usulüne hem fûruuna ait ders almıştı. Bunlardan başka Ebû Hasan Muhammed b. Ahmed el-Müzekki, Ebu Sa'd Abdurrahman b. Hamdan en-Nedrevi, Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Yahya el-Müzekki, Ebu Sa'd Abdurrahman el-Hasan b. Aliyyek, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Abdülaziz en-Nili'den hadis dinlemiştir.⁽¹⁰⁵⁾

Cüveynî, babasının vefatıyla, babasının Nisaburdaki müderrislik görevine gelmiş ve burada "Nisabur Fitnesi" veya "Eş'arilerin Mihneti" olayına kadar kalmıştır. Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in veziri Vezir Amîdü'l-Mülk el-Kundûri'nin Eş'arilerden ve Şafiilerden hoşlanmaması, neticede Eş'arileri tedris ve va'z kürsülerinden, hutbe ve nutuk irad etmekten men etmesi üzerine Ebu'l-Kasım Kuşeyrî ile beraber Nisabur'dan ayrılıp, Bağdad'a gitmiştir. Burada ileri gelen alimlerle buluşup, münazaralar yapmış, şöhreti dört bir tarafa yayılmıştır. Daha sonra Bağdad'dan Hicaz'a geçerek (450/1058) Mekke ve Medine'de dört sene ders vermekle ifta ve ilim neşretmekle meşgul olmuştur.⁽¹⁰⁶⁾ Vezir Nizamülmülk'ün Selçuklular devrinde iktidar mevkiine geçmesi ve O'nunda bu fitneye son vermesi neticesi, memleketlerine geri davet edilen alimlerle beraber Cüveynî de Hicaz'dan Nisabur'a tekrar gelmiştir. Hatta Nizamülmülk Cüveynî için Nisabur şehrinde Nizamiyye medresesini te'sis etmiş ve Cüveynî de burada vefatına dek ders vermiştir.

Usûl, fıkıh ve kelâmda temayüz eden Cüveynî pek çok öğrenci yetiştirdi. O'nun en meşhur öğrencileri; Gazzâli (v.505), Kiyâ el-Herrasi (v.504) Ebu Muzaffer el-Havâfi (v.500), Ebu'l-Kasım Süleyman b. Nasır el-Ensari en-Nisaburi (v.512)'dir.⁽¹⁰⁷⁾

(105) İbn Hallikan, Vefayat, II/343; Zehebi, Nübelâ XVIII/469; Sübkî, V/169; Taşköprü zâde, Miftah II/298.

(106) İbn Hallikan II/341; Brockelmann "Cüveynî" İ.A. III/249, Brockelmann-L.Gardner "al-Djuwayni" E.I., II/605-606.

(107) İbn Hallikan, Vefayat II/342; Sübkî, Tabakat V/171

30 seneye yakın bir zaman sürdürdüğü bu görevinde hastalanmış hastalığından şifa bulmak ümidi ile gittiği köyünde 25 Rebi'ul-Ahir 478/20 Ağustos 1085 akşamı vefat etmiş, nâşısı Nisâbur'a nakledilmiştir.⁽¹⁰⁸⁾

b) Eserleri

Cüveyni Kelâm, Fıkıh ve Usul'i fıkıh v.s. konularda eserler yazmıştır. Bunlar bir hayli yekün teşkil eder. Ancak biz onlardan fıkıh sahasında yazılanları zikredeceğiz.

Onun eserlerini üç grupta toplamak mümkündür;

a) **Fıkha dair eserleri:** Bunlar, Nihayetü'l-Maḥlâb fi dirâyeti'l-Mezheb, Muhtaşaru'n-Nihaye, Muğisü'l-Halk, Gıyasü'l-ümem.

b) **Usul'i fıkha dair eserleri:** el-Burhan, Varâkat, Tuḥfe, et-Telhis

c) **İlmi Hilafa dair eserleri:** el-Esâlib, el-Kâfiye, ed-Dürretü'l-Muzî'a fima vekaâ min ḥilâf beyne's-Şafiyye ve'l Ḥanefiyye, Gunyetü'l-Müsterşidîn.

a) FIKHA DAİR ESERLERİ:

Nihayetü'l Maḥlâb fi Dirayeti'l-Mezheb: ⁽¹⁰⁹⁾ Cüveyni bu eserine Mekke'de başlamış ve Nisabur'da bitirmiştir. Keşfüz'zunun sahibi, İbn Necar'ın bu eserin 40 ciltten oluştuğunu sonra tamamlanmamış halde kısaltıldığını ifade ettiğini nakleder.⁽¹¹⁰⁾ Zehebi ise 8 cilt olduğunu zikreder.⁽¹¹¹⁾ Eserin Lâleli ktp.'de 1235 no'da 1. cildi, Ayasofya ktp.'de 1500 no'da 4. cildi mevcuttur.

(108) İbn Hallikan II/343; İbn Kesir, Bidaye, XII/128; İbn Kadı Şühbe I/256.

(109) İbn Tağriberdi bu eseri "Nihayetü'l-Maḥlâb fi Rivayeti'l-Mezheb" adıyla zikreder. (bkz. İbn Tağriberdi, Nücumuzzahire, V/121.

(110) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1990.

(111) Zehebî, Nübelâ, XVIII/475.

Muhtasarü'n-Nihaye: Cüveynî, Nihaye'yi kendisi için ihtisar ederek "Muhtasarü'n-Nihaye" adını vermiştir. Bu eser de hacim itibariyle Nihaye'nin yarısı kadardır. Fakat mana itibarıyla onun üç mislinden daha çoktur.⁽¹¹²⁾ Ebu Sa'd Abdullah b. Muhammed el-Yemeni (İbn Asrun) (v.575) Nihaye'yi 7 Cild'de ihtisar etmiş, adına "Safvetü'l-Mezheb min Nihayeti'l-Matlab" demiştir.⁽¹¹³⁾

Muğisü'l-Halk: Eserin tam adı "Muğisü'l-Halk fi ihtiyari'l-ehak"-tır. Eser, Cüveynî'nin Şafii mezhebinin diğer mezheblere tercihi hususunda kaleme aldığı bir eserdir.⁽¹¹⁴⁾ Bu eserin aleyhinde yazılmış olan reddiyeler vardır ki bunlar arasında, Şemsü'l-Eimme Kerderî'nin "er-Reddü ale't-taini'l-Mi'sar ve'l intisar li seyyidi fukaha'il-Emsar" adındaki eseri, Sira-cüddin Ömeri Gaznevi'nin "el-Gurretü'l-Mün'ife fi tercihi mezhebi Ebi Hanife" adındaki ve Muhammed Zahidi Kevseri'nin de "İhkaqu'l-Hağ bi ibtali'l baḫli fi mugisi'l hağğ" adında 1941'de Kahire'de neşredilen eseri yer almaktadır.⁽¹¹⁵⁾

Gıyasü'l-Ümem: Kitabın meşhur ismi Gıyasî, Tam ismi ise "Gıyasü'l-Ümem fi iltiyasi'z-Zulem"dir. Gıyasî ve Gıyasü'd-Devle lâkabı, vezir Nizamülmülk'e nisbet olunur. Keşfüzzunun⁽¹¹⁶⁾ ve Hediyye'de⁽¹¹⁷⁾ "Gıyasül-Ümem fi'l-İmame", Vefayat⁽¹¹⁸⁾ Bidaye⁽¹¹⁹⁾ ve Sübki'nin "Tabakatü's-Şa-fiiyesinde⁽¹²⁰⁾ "Gıyasü'l Ümem" diye muhtasar olarak zikredilir. İsnevi de meşhur ismi "Gıyasi"yi zikreder.⁽¹²¹⁾

(112) Sübkî, Tabakat, V/172

(113) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1990.

(114) İzmirli İsmail Hakkı, "İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meali b. el-Cüveynî" D.F.İ.M. Sayı 9. s.30

(115) Zehebî, Nübela, XVIII/475; Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı fıkhiye Kamusu I/396

(116) Kâtip Çelebi age. II/1213

(117) Bağdadi, Hediyye I/626

(118) İbn Hallikan, Vefeyât II/342

(119) İbn Kesir, Bidâye XII/128

(120) Sübkî, Tabakat V/172

(121) İsnevi I/411

Eserde çoğu kere Maverdi'nin Ahkâmu's-Sultaniyyesin deki metod takip edilmiştir.⁽¹²²⁾ Eser İmamet konusundaki Allah'ın hükümlerini muhtevidir.

Eser, 1981'de Katar'da neşredilmiştir.

b) Usul-i fıkha dair eserleri:

el-Burhan: Ehl-i Sünnet uleması tarafından mütekellimin metoduna göre yazılmış fıkıh usulü kitapları içinde, İmam-ı Şafii'nin er-Risalesinden sonra elimizde bulunan en hacimli eserdir.⁽¹²³⁾

İbn Haldun, mütekellimin metoduna göre yazılan fıkıh usulü kitaplarının en güzeli olarak ehl-i sünnette İmamül haremeyn Cüveyni'nin "Burhan"ı ile öğrencisi Gazzali'nin Mustasfasını, Mu'tezileden Kadı Abdülcebbarın(415) "el-Ahd" veya "Ümde" adlı eserleriyle Ebu'l Hüseyyn el-Basri'nin (v.436) el-Mu'temed"ini zikreder.⁽¹²⁴⁾

Geçmiş müelliflerden hiçbirisi taklid edilmeden farklı bir Üslûb-la kaleme alınmış orjinal bir usül kitabı olan el-Burhan, mütekellimin metoduna göre yazıldığından Kelâm konuları ağırlıktadır. Eserin başında Usul'i-Fıkıhın tarifi verildikten sonra Hüsün-Kubuh, tebliğ ve ilim konuları ele alınır. Bu girişten sonra 1. Ciltte Kitap, sünnet ve İcma üzerinde durulur. 2. ciltte ise Kıyas, İstidlâl, tercih ve nesh konuları işlenir. Eserin sonundaki Kitabu'l-Müctehidin adlı bölümünde ise müctehid, Müfti ve fetva ile ilgili mes'elelere temas edilir.

Es-Sübki (v.771), ihtiva ettiği bir çok müşkül mes'elelerden dolayı "Luğzu'l-Umme" (Ümmetin Bilmececi, muamması) adını verdiği el-Burhan'ın Şafiilerin kendisiyle iftihar edecekleri eserlerden olduğunu zikrederek şerhetmeğe istekli olmamalarını ve pek az yerde ondan söz etmelerini

(122) Kâtip Çelebi, Keşf II/1213

(123) İzmirli İsmail Hakkı, agm. s.27.

(124) İbn Haldun, Mukaddime s.459.

garip karşılar.⁽¹²⁵⁾ Cüveyni'nin talebesi Gazzali'nin Mustafa'sı elden ele dolaşırken el-Burhan, fukaha arasında pek rağbet görmemiştir. Üzerine yapılan bir kaç şerh de özellikle bazı görüşlerinin tenkidi için yazılmış olup, Ebu Abdullah Mazeri (v.536), Ebul Hasan b. Enbâri (v.616), gibi Malikî fukaha tarafından kaleme alınmıştır.⁽¹²⁶⁾ Eserin ibaresinin zor oluşunun muhtemelen bunda tesiri olmakla birlikte, esere fazla rağmet gösterilmemesi ve tenkide uğramasının asıl sebebi, Sübki'nin de ifade ettiğine göre daha çok İmam el-Eş'ari ve eş-Şafii'ye muhalefet etmesi, istislah ve mesalih'i mürsele gibi bazı konularda İmam'ı Malik'e dil uzatmış olmasıdır. Ebu Hanife'ye karşı ağır ifadeler kullanmış olması da bu sebepler arasında zikredilebilir.⁽¹²⁷⁾

Eser, Dr.Abdulazim ed-Dib'in tahkikiyle ilk defa Katar'da 1399/1978 daha sonra Kahire'de 1400/1979 2 cilt halinde neşredilmiştir. Eserin 183 varaktan oluşan bir yazma nüshası da Topkapı III. Ahmed kütüphanesinde 1321 no'da kayıtlı olarak bulunmaktadır.⁽¹²⁸⁾

Varakat: Muhtasar surette usul mes'elelerini içermektedir. Cüveyni, eserin başında " هذه ورقات " demekle o namı almıştır. Ummun istifadesine sunulan yegâne eseri budur. H.11.asra kadar hizmetine devam olunmuştur.⁽¹²⁹⁾

Pek çok şerhleri vardır. En önemli şerhlerinden biri olarak Hane-fi alimlerinden Kasım Kutlubuğa (v.789)'nın şerhini burada zikredebiliriz.⁽¹³⁰⁾

Eser, Şevkani'nin "İrşâdü'l-Fuḥūl"ünün kenarında, Şeyh Ahmed b. Kasım el-Abbadi eş-Şafii ve Celâlü'd-Din Muhammed b. Ahmed el-Mu-

(125) Sübki, Tabakat V/192

(126) İzmirli İsmail Hakkı agm. s.27-28

(127) Sübki, Tabakat V/192-193

(128) Atay Hüseyin, İslâm Hukuk felsefesi, s.98.

(129) İzmirli İsmail Hakkı agm. s.29.

(130) Kâtip Çelebi, Keşf, I/242.

halli eş-Şafii'nin şerhleriyle 1356/1357'de Mısır'da basılmıştır. L.Bercher Fransızca'ya tercüme etmiştir (Tunus, 1930).

Cüveyni'nin Varakat ve Burhan, dışında "Tuḥfe"⁽¹³¹⁾ ve "et-Telḥis"⁽¹³²⁾ adında 2 ayrı usul kitabı daha vardır. Telḥis'i Ebubekr Bakıllâni'nin "et-Taḳrib ve'l-İrşad"ı'nın muhtasarıdır.

c) Hilafa dair eserleri:

el-Esâlib: 2 cildten teşekkül eden eserde Hanefiler ve Şafiiler arasındaki hilâf anlatılır.⁽¹³³⁾

Bu eserin yanısıra O'nun hilafa dair eserleri arasında "Gune-tü'l-Müstersîdin"⁽¹³⁴⁾ ed-Dürretü'l-Mûzîa fî ma vekâ'a fihî'l-Hilâf bey-ne'ş-Şafiiyye ve'l-Hanefiyye"⁽¹³⁵⁾ adlı eserleri de mevcuttur.

16- el-MÜTEVELLÎ (v.478/1085)

(Abdurrahman bin Me'mun b. Ali en-Nişaburi, Ebu Sa'd el-Mütevellî)

a) Hayatı

Nisabur'da doğan el-Mütevellî, Usul, Fıkıh, Hilâf, Feraiz ve Kelâm ilimlerinde mütehasıs bir alimdi. Fıkıhı, Kadı Hüseyin el-Merverruzî, Ebu Sehl Ahmed b. Ali Ebyurdî ve el-Furani'den öğrendi. Kuşeyri, Ebu Osman Sabûni, Abdulgafır b. Muhammed el-Farisi'den hadis dinledi.⁽¹³⁶⁾

Ebu İshak Şirazi'nin vefatından sonra, Bağdad Nizamiye Medresesi fıkıh müderrisliğine tayin edildi. Bu vazifede iken 478 senesi şevval ayının 18. günü Cum'a gecesinde Bağdad'da vefat etti.⁽¹³⁷⁾

(131) Kâtip Çelebi, Keşf, I/377

(132) Kâtip Çelebi, Keşf, I/380

(133) Kâtip Çelebi, Keşf, I/75; Bağdadi Hediyye I/626

(134) Zehebi, Nübela, XVIII/475; Bağdadi Hediyye I/626

(135) Brockelmann Suppl. I/673

(136) Sübki, Tabakat, V/106; İsnevi, I/306, İbn Kadı Şühbe I/247.

(137) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/18; İbn Hallikan II/314; Zehebî, XVIII/585; İbnü'l-İmâd, Şezerat III/358; Zirikli, A'lâm, IV/98; Kehlâle V/166.

b) Eserleri

et-Tetimme: Hocası Ebu'l-Kasım el-Fürani'nin (v.461) "el-İbane" adlı eserinin mütemmimidir. Ebu Sa'd Mütevellî, bu eserini yazarken "Hudud = Hadler, cezalar" bahsine gelince vefat etmiştir.⁽¹³⁸⁾

Bu kitabı vefatından sonra talebesi Ebu'l-Fütuh Es'ad-i İclî ve diğer talebeleri tamamlamıştır.

el-Muhtasar: Feraiz ilmine ait çok faydalı küçük bir kitaptır.⁽¹³⁹⁾

Kitâb fi'l-hılâf: Hilâf'a dair geniş hacimli bir eserdir.⁽¹⁴⁰⁾

17- eş-ŞERİF ed-DEBÛSÎ (v.482/1089)

(Ebu'l-Kasım, Ali bin Muzaffer bin Hamza bin Zeyd bin Hamza bin Muhammed el-Hüseynî)

a) Hayatı

Buhara ve Semerkand arasında kalan Debûsiye köyünde doğdu.⁽¹⁴¹⁾ Ebu Amr Muhammed bin Abdülaziz el-Kantari, Ahmed bin Ali Ebi-verdi, Ebu Mes'ud Ahmed bin Muhammed el-Becelî ve daha bir çok alimden ilim öğrendi.

Fıkıh, fıkıh usulü, hadis lügat, nahiv ve daha birçok ilim dalında derinleşen ed-Debûsî'den Ebu'l Berekât İbnü's-Sekati, Ebu Gan'im Muzaffer el-Burucirdî, Abdülvehhab Enmâti ilim öğrendi.

Bağdad'da kendisi için kurulmuş olan mescidde Hadis'i Şerif öğretti ve daha sonra 479 senesi Cemaziyel-evvel ayında ilim tahsil ettiği Nizamiye Medresesinde ders vermeye başlayan Debûsî, 482 senesi Cemaziyelahir ayında da vefat etti.⁽¹⁴²⁾

(138) Zehebi, Nübela, XVIII/585; Sübkî, Tabakat V/106, Bağdadi, Hediyye I/518

(139) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1251

(140) İbn Hallikan, Vefeyat II/316; İsnevi I/306

(141) Sem'ani, Ensab II/455-456; Yâkut, Mu'cemü'l-Büldan, IV/33.

(142) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/508, Zehebi, Nübela XIX/91, Sübkî, Tabakat V/296-298; İsnevi I/526-527; İbn Kesir, Bidaye XII/135-136.

b) Eserleri

Çalışmamız esnasında kaynaklarda herhangi bir eserine rastlayamadık.

18- Ebu Abbas CÛRCANÎ (v.482/1089)

(Ahmed bin Muhammed bin Muhammed Ebu'l-Abbas Cürcanî)

a) Hayatı

Doğum tarihi bilinmemektedir. Ebu İshak Şirazî, Ebu Tayyib et-Taberî, Maverdî, Ebu Abdullah Sûrî, Hatib Ebubekir, Ebubekir b. Şazan gibi devrinin ünlü alimlerinden okuduktan sonra Basra kadılığına tayin edildi. Basra Nizamiye medresesinde müderrislik görevinde de bulunan Cürcanî, pek çok öğrenci yetiştirdi. Ebu Ali b. Sükkerâ, İsmail b. Es-Semerkindî, Ebu Tahir, Ahmed b. Hasan el-Kürci, bu öğrencileri arasındadır. 482 yılında vefat etti.⁽¹⁴³⁾

b) Eserleri

eş-Şafii: Cürcanî'nin fıkha dair bir eseridir. 4 cildten müteşekkil bu eserin⁽¹⁴⁴⁾ Ayasofya kütüphanesinde 01200, 01201 no'da kayıtlı yalnız iki cildi mevcuttur. Bu mevcut olan ciltler eserin 1. ve 4. cildi4dir. Eser bab ve fasıllara ayrılmış, 1. cildde Taharet, Namaz, Zekât, Oruç, İ'tikâf, Hac, Umre ve Kurban konuları işlenmiştir. "Kitabu'l-Cinayat" ile başlanan 4.cilt, "Kitabu-Itk Ümmihati'l-Evlât" ile bitmektedir.

Et-Taḥrîr ve'l-Muâmele: Onun fıkha dair diğer bir eseridir. H.7. asırda yazılmış, 187 yapraklı ve III. Ahmed kütüphanesi, 1097 numarada kayıtlı yazma bir nüshası mevcuttur.⁽¹⁴⁵⁾

(143) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/50; Sübki, Tabakat, IV/74-75; İsnevi I/340; İbn Kadî Şühbe I/260 Zirikli, A'lâm I/207

(144) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1023

(145) Brockelmann, Suppl. I/505,

Cürcani'nin bu eserlerinin yanısıra fıkha dair, "el-Kifaye fi Ma'rifeti'l-feraiž"(146) "el-Bülga"(147) "el-Mu'ayat fi envai'l-İmtihanat"(148) adlı eserleri de vardır.

19- HUCENDÎ (v.483/1090)

(Ebubekr, Muhammed b. Sabit b. Hasen bin Ali el-Hucendî)

a) Hayatı

Seyhun nehrine yakın büyük bir şehir olan Hucend'de doğdu.(149) Bu şehre nisbetle kendisine "Hucendi" denilmektedir. Sonra İsfehan'a yerleşti. Fıkhi, Ebu Sehl Ahmed bin Ali el-Ebiverdi'den okudu. Babası Ebu Muhammed Sabit b. Hasen, Ebu'l Hasen Ali b. Ahmed el-Esterabâdi, Abdussamed b. Nasr el-Asimi'den hadis dersi aldı. Hadis, Usül ve Fıkıh ilimlerinde büyük bir alim olan Hucendî, İsfehan Nizamiye medresesinde müderrislik görevinde bulundu, uzun bir müddet orada fıkıh ilmini okuttu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. En meşhur öğrencileri, Ebu'l-Abbas b. er-Rutabi, Ebu Ali Hasan b. Süleyman el-İsfehani, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. Abdülmün'im b. Fezşâh, Ahmed b. Fadl el-Mümeyyiz'dir. Vaiz ünvanı ile de anılan Hucendi, 483 senesinde vefat etti.(150)

b) Eserleri:

Onun fıkha dair "Zevahir'ud-dürer fi naqd'i cevahiri'n-nazar" ve "Ravdatü'l-Menazır" adında eserleri vardır.(151)

20- Ebubekr ŞAŞÎ (v.485/1092)

(Muhammed b. Ali b. Hamid, Ebubekr eş-ŞAŞÎ)

a) Hayatı

397'de Şaş'da doğdu. Şaş, Maveraünnehr'de olup bugünkü adıyla

(146) Brockelmann, Suppl. I/505

(147) Kâtip Çelebi, Keşf. I/253; Zirikli, A'lâm I/207

(148) Bağdadi, Hediyye I/80; Zirikli, A'lâm, I/207

(149) Sem'ani, Ensab II/327.

(150) Sübki, Tabakat IV/123-124, İsnevi I/478; İbnü'l-İmad, Şezerat III/368

(151) Kâtip Çelebi, Keşf, I/932, II/956; Bağdadi, Hediyye II/75; Kehhale IX/143.

Özbekistan'ın Taşkent bölgesidir.⁽¹⁵²⁾ Ebubekr Şaşi daha sonra Gazne'ye göç etti. Vezir Nizamülmülk'ün O'nu Herat'a davet etmesi üzerine O da Herat'a gelerek Herat Nizamiye medresesinde ders verdi. 6 Şevval 485'de de Herat'ta vefat etti.⁽¹⁵³⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda kıymetli te'lifleri olduğundan bahsedilmektedir. Ancak biz Hilâf'a dair "Tariha"sından başka eserini tesbit edemedik.⁽¹⁵⁴⁾

21- NİZAMÜLMÜLK (V.485/1092)

(Ebû Ali Hasan b. Ali b. İshâk et-Tûsî)

a) Hayatı

Nizamülmülk, 408/1081'de Horasan'a bağlı Tûs şehrinde doğmuş ve 485/1092'de vefat etmiştir.⁽¹⁵⁵⁾

Alparslan ve Melikşah'ın ikisinin birden iktidarda bulunduğu müddet esnasında, Selçuklu devletinin vezirliğini yapan Nizamülmülk sadece bir devlet adamı değil aynı zamanda bir âlim⁽¹⁵⁶⁾ bir ilim ve sanat hamisi olup kendi adıyla anılan ünlü Nizamiye Medreselerinin de kurucusudur.⁽¹⁵⁷⁾

Nizamülmülk onun gerçek adı değildir. Bir vezir olarak tayin edildikten sonra Selçuklu Sultanı Alparslan'ın kendisine verdiği taltif edici bir üvandır. Kendi adı Ebu Ali Hasan, Babasınınki ise Ebu'l-Hasan Ali b. İshak'tır. Babasının idari vazife gören servet sahibi bir kişi olması dolayısıyla devrin en iyi şartları içinde yetişmek imkanına sahip bulunan Nizamülmülk, daha 11-12 yaşlarında Kur'ân'ı ezberlemiş, Sonra Şafi fıkhı ile

(152) W.Barthold, "Taşkent" XII/1, 39

(153) Zehebi, Nübela, XVIII/526; Sübki, Tabakât IV/190; İsnevi II/94, İbn Kadı Şühbe I/270; İbnü'l-İmad, Şezerat III/375; Kehhâle X/314.

(154) Bağdadi, Hediye II/76

(155) İbn Hallikan, Vefayat I/398; İbn Kesir, el-Bidaye XII/140.

(156) İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, X/208.

(157) Şelebi Ahmed, Tarihu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye s.117.

alâkalanarak, genç yaşında bu fıkıhın nazariyatını iyi bilenler arasında yer almıştır.

Ayrıca tanınmış edip ve muharrirler ile de dostluk kurmuş, iyi yazma ve güzel konuşmada zamanın seçkin simalarından biri olmuştur. Böylece dini ve edebi kültür ile mücehhez olarak idareciliğe atıldığı zaman büyük bir kabiliyet gösteren Nizamülmülk, başlangıçta babası ile birlikte, Gazne devletine bağlı Horasan umumi valisi Ebu'l-Fazl Sûri'nin yanında vazife görmüştür. Gaznelilerle Selçuklular arasında 1040 tarihinde vuku bulan Dandanakan savaşından sonra, kısa bir müddet için Gazne'ye gitmiş ise de tekrar Horasan'a dönerek Selçuklu hizmetine girmiş ve Alparslan'ın Behl valisi Ebu Ali b. Şadan tarafından vilâyet işlerinin tedvirine memur edilmiştir.

Nizamülmülk daha sonra Merv'e, Alparslan'ın yanına çağrılmış ve Sultan Tuğrul Bey'in vefatı ile, Alparslan ve kardeşi Süleyman arasındaki taht mücadelesi sırasında, yerinde görüş ve tedbirleri ile dikkati çektiğinden 457/1064'te Alparslanın Veziri olmuştur.

Nizamülmülk Vezir olduğu tarihten şehid edildiği 485/1092 senesine kadar Büyük Selçuklu Devleti'ne tam bir dirayet ve adalet ile hizmet etmiştir. İdari, adli, askeri, mali, sosyal ve kültürel sahalarda pek çok yenilikler ve değişiklikler getirmiştir.⁽¹⁵⁸⁾ Nizamülmülk, siyasetteki ve devlet idaresindeki başarısının yanı sıra es-Sübki'nin rivayetine göre⁽¹⁵⁹⁾ geniş kültüre de sahiptir. İsfahan'da, Muhammed b. Ali el-Edib ve Ebu Mansur Şuca'dan, Nisabur'da, üstad Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri'den, Bağdad'da Ebu'l-Hattab b. el-Batar ve diğerlerinden Hadis dersi almıştır.

479/1086 yılında Sultan Melikşah'la birlikte Bağdad'ı ziyaret eden Nizamülmülk, bu ziyareti sırasında Nizamiye medresesine de gitmiş,

(158) İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam IX/64, İbn Kesir age. XII/140; İbnü'l-İmad, Şezerat III/373; Kafes-oğlu "Nizamülmülk" İ.A. IX/330.

(159) Sübki, Tabakatü's-Şafii IV/318

kütüphanesinde oturarak bazı kitapları mütalâa edip, talebelere bir hadis dersi vermiş ve başka bir hadis sahifesini de imlâ etmiştir.⁽¹⁶⁰⁾ Müderrislerle maddi tahsisatlar ayıran ve onlara yeterli ücretler ödeyen bu vezir, Bağdat, Horasan ve diğer bazı merkezlerde de Hadis dikte ettirmiştir.⁽¹⁶¹⁾ bu durum, Nizamülmülk'ün o dönemin meşhur âlimlerinden biri olduğunu, genel de kültürün, özel olarak da İslâm kültürünün yaygınlaşmasını teşvik eden büyük devlet adamlarının başında geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

O'nun Alimlere gösterdiği hürmet ve onlara verdiği maddi ve manevi destek sayesinde Selçuklu devletinde ilmi faaliyetler gelişmiş ve çeşitli ilim dallarında meyvalarını vermiştir.⁽¹⁶²⁾

29 yıl fasılasız devam eden vezirliği esnasında Türk devletini sağlam temeller üzerine oturtan Nizamülmülk, 485/1092'de bir Batini fedaisi tarafından şehid edilmiştir. O'nun öldürülmesinde düşman olduğu Batıniler kadar, Terken Hatun ile işbirliği yapan vezir Tacü'l-Mülk ve diğer hasımlarının de rolü kaynaklarda belirtilmiştir.⁽¹⁶³⁾

b) Eserleri

Siyasetname: Nizamülmülk, Genel hukuk tarihinin şaheserlerinden biri olan, siyasetname veya siyerülmülûk olarak bilinen eserini yazmıştır. Başlangıçta Sultanın danışma kitabı olması düşünülerek kaleme alınan bu eser yalnız medeniyet tarihçileri için değil, müesseseler tarihi ile, devlet teşkilâtı ve hayatı ile, devletler hukuku ile uğraşanlar için zengin malzemeleri ihtiva eden bir eser olmuştur.

Sultan Melikşah'ın (v.485) bazı ilim adamlarından ölümünden bir yıl önce⁽¹⁶⁴⁾ ülkesinin durumu hakkındaki düşüncelerini ve geçmişteki

(160) İbnü'l-Cevzi, el-Muntazam IX/36,

(161) İbnü'l-Esir, el-Kâmil, X/208.

(162) Bkz. Yaltkaya M.Şerefeddin "Selçukiler devrinde mezahib" T.M. I/106-107.

(163) İbnü'l-Cevzi age. IX/67; el-Hüseyni Ahbaru'd-Devle s.69; İmadüddin el-İsfehani, Tarihü Devlet-i Ali Selçuk, 63; Sübki, Tabakat, IV/323-327.

(164) Hubert Darke, The Book of government or Rules for Kings, s.XIV.

sultanlar tarafından izlenen, kendisi tarafından da gözönünde bulundurulmasında fayda gördükleri yönetim ilkelerini kaleme almalarını istediği söylenir.⁽¹⁶⁵⁾ Bunun üzerine Sultan'a sunulan eserler içinde, Nizamülmülkün eseri onaylanan ve rehber olarak kabul edilen tek eser olur. Ancak bu esere gündelik yönetimin el kitabı olarak bakmamak gerekmektedir. Keza bir idari sistemin gelişmesi için gerekli pratik teklifleri içeren bir kitap olarak da telakki edilmemelidir. Eser, bunların çok ötesindedir. Aslında eser, Fiili siyasi durumdan zuhur eden ve bu yüzden İslâm siyaset hayatının beşinci/onbirinci yüzyılda ulaşmış olduğu aşamayı anlamamızda bize yardımcı olan, ilmi değeri tarihe mal olmuş kıymetli bir eserdir.⁽¹⁶⁶⁾

Nizamülmülk eserinde yalnız nasihat vermekle yetinmemiş, olaylar nakletmiş, Selçuklu Devletinin işleyişini, aksayan taraflarını, alınması gereken tedbirleri, müesseselere işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeleri ele almış, Selçuklu devleti içinde yaygınlık kazanan, hatta devleti tehdit eden Batını-Rafizi menşeli hareketler hakkında değerli bilgiler vermiştir.

Nizamülmülk eserini 51 fasıl üzerine tertip etmiş, her fasılda bir meseleyi ele almıştır. Ancak o, meseleleri ele alırken, bir sıra takip etmediği gibi, her fasılda işlediği konu ile ilgili hikâyeler anlatmıştır. Misal olarak verdiği hikâyelerin çoğu son derece ilgi çekicidir. Bunlardan bir kısmı yaşadığı zamana, yani Selçuklu devrine, ama pek çoğu Selçuklu öncesi dönemlere aittir.⁽¹⁶⁷⁾

Siyasetname üzerinde neşir ve tercüme olarak pek çok çalışma yapılmıştır.⁽¹⁶⁸⁾ Buna ilaveten FAIZI, Faizul Hasan'ın, "A peep into the

(165) Siyasetname (trc. Nurettin Bayburtlugil) İst. 1987, s.25.

(166) M.Rüknüddin Hassan, "Nizamülmülk Tusi" A. History of Muslim Philosophy, ed. M.M.Sharif, I/750-751.

(167) Bkz. Fasılların konu konu tasnifi ve hikâyeler ve devirlerin tablo halinde gösterilmesi, Köymen M.Altay, Selçuklu devri Türk tarihi araştırmaları I, Belleten XVIII/68, 1953 s.557-604.

(168) Tercüme ve neşirlerin listesi için bkz. Kafesoğlu, "Nizamülmülk" İ.A. IX, 329-333; Nizamülmülk, Siyasetname (trc. Köymen M.Altay) Önsöz V-XV; (trc. Bayburtlugil, Nurettin) s.7-8.

wasaya and Siyaset-nama of Nizam al-Mulk"⁽¹⁶⁹⁾ adında eser üzerinde bir incelemesi ve Siyasetname ile Maverdi'nin (v.450) "Ahkâmü's-Sultaniyye" adlı eserlerini bilhassa İslâm Kamu hukukunun önemli mes'elelerinden biri olan hilafet konusundaki görüşleri açısından değerlendiren mukayeseli çalışmalar da mevcuttur.⁽¹⁷⁰⁾

Nizamülmülk'ün Farsça olarak kaleme aldığı "Siyasetname"si, Selçuklu kamu hukukunun önemli kaynaklarından. Şüphesiz genel hukuk sahasında ve devletin fonksiyonu konusunda daha sonra yazılan bütün eserlerde onun izlerini görmek mümkündür. O, bu eserinde İslâm fıkhnının önemli mevzularından biri olan, Hilâfet mes'elesine değinmiş, bu, mevzuyu nazari ve ameli açıdan incelemiş, idarecilerin yetiştirilmesi ve devletin idaresi meseleleri üzerinde durmuştur.

Nizamülmülk'ün İslâm-Türk Devlet teşkilâtı ve bürokrasi görüşünün kaynağı olarak niteleyebileceğimiz bu eseri, gerçekten okunmaya değer bir güzelliكتedir.

22- Şebib b. Osman RAHBÎ (v.486/1093)

(Ebu'l-Meâli, Şebib b. Osman b. Salih er-Rahbi)

a) Hayatı

Şam'ın Rahbe kentinde doğduğu için buna nisbetle Rahbi diye bilinmektedir. İlim tahsili için pek çok yerleri gezdi.

Şam'da Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed Musûli, Bağdad'da Ebu'l Hattab Nasır bin Ahmed b. Batır, Hüseyin b. Ahmed b. Talhâ Niâli, Rızkullah b. Abdulvehhâb Temimi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Nasr Humeydi ve daha birçok alimden ilim tahsil etti. Hadis ve fıkıh ilminde

(169) Bkz.I.C.20 (1946), pp-391-407.

(170) Bkz.A.H.Siddiki, Caliphate and Sultanate in Mediaval Persia, s.166-167; Sherwani, Haroon Khan, Studies in Muslim political Thought and Administration, s.124; M.Rüknüddin Hassan, "Nizam al mulk Tusi" A. History of Muslim Philosophy, s.752-754.

derinleşen Rahbi pek çok öğrenci yetiştirdi. O'nun en meşhur öğrencisi Nasr b. Nâsır Haddâdi'dir.

Basra'da Medresetü'n-Naciye'nin bulunduğu Naciye Mahallesi-nde 486 yılında vefat etti.

b) Eserleri:

el-Fevaid: Şafii fıkıh bilgilerini ihtiva eden eserde özellikle muamelat bahsi üzerinde durulmuştur. Müellif, bu eserini, meşhur Şafii alimlerinden Ebu Nasr İbni Sabbag'ın (v.477) "Fetva" ve "Kafi" adlı eserlerinden Müzeni (v.246)'nin "Muhtasar şerhi'nden ve Ebu'l-Hasen el-Maverdi (v.450)'nin "el-Havi" adlı kitabından istifade ederek hazırlamıştır.⁽¹⁷¹⁾

23- Ebu Yusuf el-İSFERAINÎ (v.488/1095)

(Yakub b. Süleyman bin Davud, Ebu Yusuf el-İsferaini)⁽¹⁷²⁾

a) Hayatı

Fakih, Usulcü, edib, Nahv ve lügat alimi olan İsferaini Bağdad'da iskan etmekteydi. Bağdad Nizamiye medresesinde kütüphane müdürlüğü görevinde de bulunmuştu.

Ebu Tayyib et-Taberî'den fıkıh ilmini tahsil etmişti. 20 Zilkade 488 yılında vefat etti.⁽¹⁷³⁾ İbn Kadı Şühbe vefat tarihini 480 yılı olarak vermektedir.⁽¹⁷⁴⁾

b) Eserleri:

el-Mustazhirî fi'l İmâme: Abbasi halifesi el-Müstazhir billâh (v.512) için yazdığı ve 487 yılında te'lif ettiği bir eserdir.⁽¹⁷⁵⁾

(171) Sübkî, Tabakat, V/7

(172) Ziriklî X/260-261, Brockelmann, GAL I/351, Suppl. I/594.

(173) İsnvî I/96; Kehhale 13/249

(174) İbn Kadı Şühbe I/276.

(175) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1674.

Bu eserin yanısıra "Şeraitu'l-Hilafe"⁽¹⁷⁶⁾ adlı diğer bir eseri de mevcuttur.

24- Ebubekr Şami el-HAMEVÎ (v.488/1095)

(Ebubekr, Muhammed b. Muzaffer b. Bekrân eş-Şami el-Hamevî)

a) Hayatı

400 senesinde Hama'da doğdu. Bağdad'a genç yaşta geldi. Ebu Tayyib et-Taberî başta olmak üzere Osman b. Dost Allaf, Ebu Kasım b. Biş-rân'dan ilim tahsil etti. Kendisinden Ebu Kasım b. es-Semerandi, İsmail b. Muhammed et-Teymi, Hibetullah b. Tavus ders aldı.⁽¹⁷⁷⁾

Sem'ani, O'nun Şafii mezhebinin müftülerinden olup fıkıhın esra-rına vakıf olduğunu, Damgani'den sonra bir müddet Bağdad'da kadılık yap-tığını söyler.⁽¹⁷⁸⁾ 10 Şaban 488'de vefat eden el-Hamavi Şafii mezhebinin ileri gelen fakihlerindendir.⁽¹⁷⁹⁾

b) Eserleri:

el-Beyân fil usuli fıkıh ⁽¹⁸⁰⁾ Kâtip Çelebinin Keşfüzzünun adlı ese-ri ile Bağdadi'nin Hediye ve İzahul-meknun adlı eserlerinde "el-Beyan fi usulid-din diye zikredilmektedir.⁽¹⁸¹⁾

25- Ebu'l-Fadl MAKDİSİ el-HEMEDANÎ (v.489/1096)

(Ebul-Fadl, Abdümelik b. İbrahim Makdisi el-Hemedanî)

a) Hayatı:

Feraiz ilminde meşhur bir alim olan Makdisî, "el-Feradî" nisbe-siyle de anılmaktadır. 410 civarında Hemedan'da doğmuştur. Mu'tezile

(176) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1030; Bağdadi, Hediye II/545.

(177) Zehebi, Nübela XIX/85; Sübki, Tabakat IV/202; İbn Kesir, Bidaye XII/151; İbnü'l-İmad Şe-zerat III/391

(179) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/96, İsnevi II/96 İbn Kadı Şühbe I/272.

(180) Kehhale :II/38

(181) Kâtip Çelebi, Keşf. I/264; Bağdadi, Hediye II/76; İzahu'l-Meknun I/206.

mezhebine mensub olduğu söylenirse de aslında Şafii mezhebi fakihlerindedir. Ebu'l-Fadl, Abdullah b. Abdan b. Muhammed Hemedani (v.433) ve Maverdi'den (v.450) ilim tahsil etmiştir. 489 tarihinde vefat etmiştir.⁽¹⁸²⁾

b) Eserleri: Feraize dair "el-Feraidu'l-Mağdisi" adında bir eseri vardır.⁽¹⁸³⁾

26- Ebu Muhammed CÜRCANÎ (v.489/1096)

(Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cürcanî)

a) Hayatı

409 senesinde Cürcan'da doğan Ebu Muhammed Cürcanî başlıca Ebu Nuaym Abdülmelik el-Esterâbâdî, Ebu Ma'mer el-Mufaddal el-İsmaili, Hamza bin Yusuf es-Sehmi, Ahmed b. Muhammed el-Handaki, Ebu Hafs Ömer b. Mesrur ve Abdül Ğafir b. Muhammed el-Farisi gibi alimlerden ders aldı. Kendisinden Temim b. Ebi Said el-Müeddib, Cüneyd b. Muhammed el-Kayni, Ali b. Hamza el-Musevi, Vecih eş-Şehhami ve diğer bazı alimler ilim öğrendi. Kadılık da yapan Cürcanî 9 Zilkade 489 tarihinde vefat etti.⁽¹⁸⁴⁾

b) Eserleri

O'nun fıkha dair "Menakıbu'l İmam eş-Şafii"⁽¹⁸⁵⁾ Menakıbü'l-İmam Ahmed b. Hanbel⁽¹⁸⁶⁾ ve "Tabakatü's-Şafii"⁽¹⁸⁷⁾ adlı eserleri vardır.

(181) Kâtip Çelebi, Keşf. I/264; Bağdadi, Hediyye II/76, İzahu'l-Meknun I/206.

(182) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/100; Zehebi, Nübelâ, XIX/31, İsnevî II/530; İbn Kesir, Bidaye XII/206; İbn Kadı Şühbe I/266-267.

(183) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1252

(184) Zehebi, Nübelâ, XIX/159; Sübki Tabakat V/94, İsnevî I/358; İbn Kadı Şühbe I/265.

(185) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1840.

(186) Bağdadi, Hediyye I/453; Kehhale VI/164.

(187) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1105

27- Ebu'l-Muzaffer SEM'ANÎ (v.489/1096)

(Ebu'l-Muzaffer, Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbar el-Mervezî es-Sem'anî)

a) Hayatı

Temim Oğullarından Sem'an kabilesine nisbetle Sem'ani diye bilinmektedir. 426 senesinde Horasan'ın Merv şehrinde doğdu. Zehebî ve Sübki 426⁽¹⁸⁸⁾ İbn Hallikan 429 senesinde⁽¹⁸⁹⁾ doğduğunu söyler. İlim tahsil etmek gayesiyle Maverâünnehr'e, Horasan'ın diğer beldelerine yolculuk yaptı. Humus, Rey, İsfehan, Hemedan, Irak, Hicaz, Musul ve Şam'ı dolaştı. Çeşitli alimlerle karşılaştı. Fıkıh babasından, Ebu İshak Şirazi ve İbn Sabbağ'dan öğrendi. Bunların yanısıra Ebu Ganim Ahmed b. Ali b. Hüseyin el-Kürrai, Ebu Ca'fer b. el-Müslime ve başka bir çok alimden hadis dinledi.

Kendisinden de Ebu Tahir es-Sincî, İbrâhim el-Mervezî ve daha bir çok zat ilim öğrendi.⁽¹⁹⁰⁾

461 senesinde Bağdad'a geldi. Orada fakihlerle münazara da bulundu. Bağdad Nizamiye Medresesinde ders de veren Sem'ani bir müddet sonra Hicaz'a gitti. Haccını ifa edip Horasan'a dönen Sem'ani, 462 senesinde tekrar Merv'e gitti ve Hanefi mezhebini terkederek Şafiiliğe döndü, Şafii mezhebinin ileri gelen fakihlerinden oldu⁽¹⁹¹⁾489'da Merv'de vefat etti.⁽¹⁹²⁾

b) Eserleri

el-Burhan: Hilafa dair bine yakın mes'ele ve çözümünü ihtiva eden bir eserdir.⁽¹⁹³⁾

(188) Zehebî, Nübela XIX/114; Sübkî, Tabakat V/335.

(189) İbn Hallikan, Vefeyat II/380

(190) İbn Hallikan II/378; Sübkî V/336, İsnevi II/30.

(191) Sübki, Tabakat V/336; İbn Kadı Şühbe I/273; İbnü'l-İmad Şezerat III/393; Taşköprüzade, Miftah II/300.

(192) İbnü'l-Cevzî, Muntazam IX/102; İbn Kesir, Bidaye XII/154; Zirikli A'lâm VIII/6243; Kehmâle, XIII/20

el-Ḳavātî': Usul-i fıkha dair bir eserdir.⁽¹⁹⁴⁾

el-İstislâm: Ebu Zeyd Debusî'nin (v.430) "el-Esrar" adlı eserine reddiyedir. "el-Esrâr" umumi mahiyette bir fıkıh kitabıdır.⁽¹⁹⁵⁾

Ayrıca Sem'ani'nin yine hilafa dair "el-Evsat" adlı bir eseri de vardır.⁽¹⁹⁶⁾

28- Ebu'l Feth ERĠYANÎ (v.490/1097)

(Ebu'l-Feth, Sehl b. Ahmed b. Ali el-Hakim el-Bani el-Ergiyanî)

a) Hayatı

426 senesinde Nisabur'un nahiyelerinden biri olan Ergiyan'da doğdu.⁽¹⁹⁷⁾ İlim öğrenmek için bir çok yerlere seyahatlar yaptı. Pek çok alimle görüştü. Merv'de Ebu Ali es-Sinci, Kadı Hüseyin b. Muhammed el-Mervezi'den fıkıh, Nişabur'da, İmamül Harameyn Cüveynî'den usul-i-fıkıh okudu. Ayrıca Ebu Osman es-Sabûni, Ebu Hafs b. Mesrur, Ebu Sa'd el-Kenceruzî'den ilim öğrendi, Hadisi Şerif dinledi. Tus'da Şehfur el-İsferainî'den Tefsir okudu. Sonra kendi memleketi Ergiyan'a döndü. burada bir kaç sene kadılık yaptı. Pek çok öğrenci yetiştiren Ergiyanî'nin en meşhur öğrencileri Ebubekr el-Beyhaki, Abdülgafir b. İsmail b. Abdülgafir el-Farisi, Nasır el-Mervezî'dir. 490 senesinde Bân'da vefat etti.⁽¹⁹⁸⁾

b) Eserleri:

O'nun yazmış olduğu kitaplarda yalnızca "Fetâva" adlı kitabı bilinmektedir.⁽¹⁹⁹⁾

(194) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1357

(195) Kâtip Çelebi, Keşf. I/107

(196) Bağdadi, Hediye II/473

(197) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan I/153

(198) İbn Hallikan, Vefeyat II/152-153, Sübki, Tabakat IV/391, İbn Kadı Şühbe I/265, Zirikli, A'lâm III/209

(199) Kâtip Çelebi, Keşf II/1252.

29- Ebu'l-Feth MAKDÎSÎ (v.490/1097)

(Nasr b. İbrahim b. Nasr b. İbrahim b. Davud el-Makdisi en-Nâbilisi ed-Dımeşki)

a) Hayatı

407 senesinde doğu. İlim tahsili için Sur, Diyarbekir, Dımeşk ve daha başka yerlere seyahat yaptı. Sûr'da Süleym b. Eyyüp Razî (v.448)'den Diyabekir'de Kazerûni'den (v.455) fıkıh ilmini öğrenmişti Dimeşk'te Abdurrahman b. et-Tübeyz Ali b. Simsâr (v.431) İbni Selvan Muhammed b. Yahya, Gazze'de Muhammed b. Cafer el-Mimasi, Amüd'de Hibetullah b. Selâme ve daha birçok alimden ilim aldı. Pek çok öğrenciye de ders verdi.

Ebu'l-Fadl Yahya b. Ali (v.534) Ebu Kasım en Nesib Yahya b. el-Kureşi (v.534) Ebu'l-Feth Nasrullah el-Missisi ve daha başkaları ondan ders aldı.⁽²⁰⁰⁾ 490 senesinde Dimeşk'de vefat etti.⁽²⁰¹⁾

b) Eserleri:

el-İntihabü'd-Dimeşki fi'l-mezheb: 10 cilt kadar büyüklükte olup Şafii fıkının fûrûna dair yazılmış bir eserdir.⁽²⁰²⁾ Nevevî, bu eserde Ebu Tayyib et-Taberi'nin Ta'lika adlı eserinden alıntılar olduğunu söyler.⁽²⁰³⁾

Kitabu't-Tehzib: Bu da 10 ciltlik fıkıhla alakalı bir eserdir.⁽²⁰⁴⁾ bunların yanısıra onun fıkha dair "Kitabü'l-Kafi"⁽²⁰⁵⁾, Tahrimu Nikâhi'l-Müt'a⁽²⁰⁶⁾, Şerhü'l-İrşad li Selim er-Razi fi'l-furû'⁽²⁰⁷⁾ Menaķibu İmam-ı Şafii⁽²⁰⁸⁾ adlı eserleri vardır.

(200) Nevevî, Tehzib, II/125; Zehebi, Nübelâ, XIX/136; Sübki, Tabakat, V/352-353; İsnevi 11/390 İbn Kadı Şühbe I/274-275.

(201) İbnü'l-İmad, Şezerat III/395, Zirikli A'lâm, VIII/336, Kehhale XIII/87.

(202) Bağdadi, İzahu'l-Meknun I/129

(203) Nevevî, Tehzib, II/126

(204) Kâtip Çelebi, Keşf. I/518

(205) Kâtip Çelebi, Keşf., II/1378

(206) Kehhale XIII/87

(207) Kâtip Çelebi, Keşf. I/98

(208) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1840, Bağdadi, Hediye II/491.

30- Ebu'l-Hasen HILEÎ (492/1099)

(Ali b. Hasen b. Hüseyin b. Muhammed el-Mevsili, el-Mısri el-Hileî)

a) Hayatı

Büyük bir fakih ve muhaddis olan Hilei, aslen Musul'ludur. 405 Muharem de Mısır'da doğdu. Ebu Muhammed Abdullah b. Amr en-Nehhas, Ebu Abbas, Ahmed bin Muhammed b. Hac el-İşbili, Ebu Abdullah b. Nazif Ferrâ gibi alimlerden ilim öğrendi. Ebu Ali b. Sükkâr, Ebu'l-Fadl b. Tahir Makdisi, Süleyman b. Muhammed b. Ebu Davud Farisi ve pek çok alim kendisinden ders aldı. Bir süre Mısır'da kadılık ta yapan Hileî, 26 Zilhicce 492'de vefat etti.(209)

31- Ebu'l-Hasen ABDERÎ (v.493/1100)

(Ali b. Said b. Abdurrahman b. Muhriz el-Abderî)

a) Hayatı

Endülüs şehirlerinden biri olan Mayorka adasında doğmuş, Endülüste iken Ebu Muhammed, Hazm ez-Zahiri'den okumuştur. Sonra doğuya göç etmiş, Bağdad'a gelmiş, orada pek çok alimden ders almış ve fıkhıta derinleşmiştir. Bağdad'da Ebu Tayyib et-Taberî, Maverdi, Şirazi gibi alimlerden fıkıh okumuş, Ebu Muhammed el-Hasen el-Cevheri, Hatib el-Bağdadi'den hadis dinlemiştir. Ebu Kasım b. es-Semerandi, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Attar, Sa'dü'l-Hayr b. Muhammed el-Ensari kendisinden ders almıştır. 493 senesinde ise Bağdad'da vefat etmiştir.(212)

b) Eserleri

Rastlayabildiğimiz kadarıyla tek eseri "el-Kâfiye fi mesaili'l-Hilaf"tır.(213)

(209) İbn Hallikan, Vefeyat II/7; Zehebi, Nübela XIX/74; Sübki, Tabakat, V/253-255; İrnevi, I/479 İbn Kadı Şühbe I/269.

(210) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1297

(211) Bağdadi, Hediyye I/694; Zirikli, A'lâm, V/82; Kehhâle VII/62

(212) Sübki V/257-258; İrnevi II/191; İbn Kadı Şühbe I/270

(213) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1499; Bağdadi, Hediyye I/694; Kehhâle VII/100

32- er-REBÎ el-MEVSİLÎ (v.494/1101)

(Muhammed b. Ahmed b. Abdülbaki b. Hasen b. Muhammed b. Tavk, Ebu'l-Fezail er-Rebi' el-Mevsilî)

a) Hayatı

el-Mevsilî, Ebu Tayyib et-Taberî, Şirazi ve Maverdi'den fıkıh tahsil etti. Ebu İshak İbrahim b. Amr el Bermeki, Ebu Kasım et-Tenuhi Ebu Talib b. Geylân, Hasen b. Ali el-Cevheri'den hadis okudu. Hibetullah b. Abdülvaris eş-Şirazi, İsmail b. Muhammed b. Fadl kendisinden ders aldı. 494 senesinde vefat etti.⁽²¹⁴⁾

b) Eserleri:

Pek çok eser yazan el-Mevsilî'nin kaynaklarda herhangi bir eserinin ismi zikredilmemektedir.

33- EBU'L FEREC ZÂZ (v.494/1101)

(Ebu'l-Ferec, Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Zaz b. Hamid b. Ebi Abdullah es-Serahsi et-Tebrizî)

a) Hayatı

432 senesinde İran'ın Tebriz vilâyetine bağlı Serahs kasabasında doğdu.⁽²¹⁵⁾ Kadı Hüseyin el-Mervezi'den fıkıh ilmini öğrenen Ebu'l-Ferec Zaz, Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri, Hasen b. Ali el-Mutavvii, Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed et-Temimi'den hadis dinledi. Şafii Mezhebinin ileri gelen alimlerinden oldu. Ebu Tahir es-Sinci, Ömer b. Ebu Mut'î, Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nisaburi ve daha başkaları kendisinden ders aldılar. 494 senesinin Rabiul-ahir ayında Merv'de vefat etti.⁽²¹⁶⁾

(214) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/126; Sübki, Tabakat IV/102-103; İbn Kesir, Bidaye XII/161,

(215) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan III/209; Nevevi, Tehzib II/263; Sübki, Tabakat V/102, İbnü'l-İmad, Şezerat III/400

(216) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/125-126; Zehebi, NübeLa, XIX/154; İsnevi II/31; İbn Kesir, Bidâye XII/160; İbn Kadı Şühbe I/266.

b) Eserleri:

Kitabü'l-Emali: "İmlâ"da denilir. Şafii mezhebinde kıymetli bir kitaptır.⁽²¹⁷⁾ İsnevi Tabakatü'ş-Şafiiyye adlı eserinde, Şafii mezhebinin yazılmasında ve kaidelerinin sabitleştirilmesinde Nevevî (v.676) ile beraber büyük rolü olan Rafiî'nin (v.623), İmam-ı Gazzâlî'nin sözleri dışındaki nakillerini daha çok şu altı kitaptan yaptığını ileri sürer ve bu altı kitaptan birinin Ebu'l-Ferecin Emali'si olduğunu, diğerlerinin ise: Tehzib, Nihaye, Tetimme, Şamil, Tecrid-i İbn-i Kec olduğunu beyan eder.⁽²¹⁸⁾ Onun fıkha dair diğer eseri "et-Ta'lika"dır.⁽²¹⁹⁾

34- AZİZİ b. ABDÜLMELİK el-CEYLİ (ŞEYZELE) (v.494/1101)

(Azizi b. Abdülmelik b. Mansur el-Ceyli)

a) Hayatı

Şeyzele lâkabı ile meşhur olan Azizi, İran'ın Ceylan ve Cilân şehrinde doğdu. Va'z ve nasihatı çok olduğu için "Vaiz" diye anılırdı.⁽²²¹⁾ Sübki, İtikatta Eş'ari mezhebine mensup Şeyzele'nin fıkıh ilminde mahir, usûl ve akaid ilminde derin bilgisi olan bir alim olduğunu ifade eder.⁽²²²⁾ Ebu Osman es-Sabûni, Ebu Hatim Muhammed b. Hasan el-Kazvini, Ebu Talib b.Ceylan, Ebu Tayyib et-Taberî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali es-Suri, İbrahim b. Ömer el-Bermeki ve daha başka alimlerden ders aldı. Kendisinden de Ebu'l Hasan b. el-Halli, Şühde binti İberi, Ebu Ali b. Sükkere ve daha başkaları ilim öğrendi.⁽²²³⁾ Bağdad'da vefat etti.⁽²²⁴⁾

b) Eserleri: Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ilminde pek çok eser yazan Şeyzele'nin fıkha dair herhangi bir eserine kaynaklarda rastlanmamıştır.

(216) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/125-126; Zehebi, Nübela, XIX/154.; İsnevi II/31; İbn Kesir, Bidâye XII/160; İbn Kadı Şühbe I/266.

(217) Katip Çelebi, Keşf, I/163, Kehhâle V/121.

(218) İsnevi II/31

(219) Bağdadi, Hediye I/518

(220) İbn Kesir, Bidaye, XII/168

(221) İbnü'l-İmad, Şezerat III/401

(222) Sübki, Tabakat, V/235

(223) Zehebi, Nübela XIX/174, Sübki, Tabakat, V/235.

(224) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/126; İsnevi II/103, Kehhale VI/281.

35- Ebu NASR BENDENİCİ (v.495/1102)**(Ebu Nasr, Muhammed b. Hibetullah b. Sabit Bendenici)****a) Hayatı:**

Bağdad yakınındaki Bendenic'de 407'de doğan Bendenici, ilim tahsili amacıyla pek çok yer dolaştı.

Ebu İshak Şirazi'den fıkıh, Ebu İshak Bermeki'den hadis ilmini öğrendi. Ebu Sa'd Bağdadi, İsmail Temimi, Abdülmelik Yusufi, kendisinden ders aldı.⁽²²⁶⁾ 495'de Yemen'de vefat etti.⁽²²⁷⁾

b) Eserleri:

el-Câmi: Bendenici'nin fūrûa dair bir eseridir. Bu eserin Ebû Hamid Merverruzi'den tutulan notlardan ibaret olduğu zikredilmektedir.⁽²²⁸⁾ İsnevi, Bu eserin kalın bir ciltten oluştuğunu, Hicaz ve Yemen'de meşhur bir nüshasının bulunduğunu kaydeder.⁽²²⁹⁾ O'nun diğer bir eseri de "el-Mu'temed" adlı Hilafa dair eseridir.⁽²³⁰⁾

36- Hüseyin TABERİ (v.498/1105)**(Ebu Abdullah, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin Taberi)**

a) Hayatı: 418 yılında Taberistan'da doğdu. Doğum yerine nisbetle Taberi, dendi. 30 sene Mekke'de insanlara ilim öğrettiği için "İmam'ül-Harameyn'de dendi. Küçük yaşta iken Ebu Tayyib Taberi'den ders alan Hüseyin Taberi, Horasan'da Nasru'l-Ömeri, Bağdad'da Ebu İshak Şirazi'den fıkıh okudu. Abdülgafir Farisi'den de hadis dersi aldı. Fıkıh ilminde derinleşen Hüseyin Taberi, Ebu'l-Kasım Debûsi'den sonra

(225) İbn Kadı Şühbe I/273; Kehhale XII/89

(226) Zehebi, Nübela, XIX/196; Sübki Tabakat, IV/207; İbn Kesir, Bidaye XII/162.

(227) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/133; Zirikli A'lâm VII/355.

(228) Kâtip Çelebi, Keşf. I/575

(229) İsnevi I/205.

(230) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1733; Bağdadi, Hediye II/78.

Bağdaddaki Nizamiye Medresesinde fıkıh dersleri vermeye başladı: Pek çok öğrenci yetiştirdi. Daha sonra Ebu Muhammed Fami (v.500) ile münaveli olarak ders vermeye başladılar. Bu durum Gazzali'nin Nizamiye medresesinde ders vermeye başladığı 489 yılına kadar devam etti. Kendisi de büyük bir alim olmasına rağmen Gazzali'nin gelişiyle medreseden ayrıldı. Gazzali'nin vefatından sonra tekrar medresede ders vermeye başladı. 498 yılında Mekke'de vefat etti.⁽²³¹⁾

b) Eserleri:

"el-Üdde": Furanî'nin (v.461) "İbane" adlı eserinin şerhidir. 5 kalın cüzden oluşmaktadır. Hüseyin Taberi bu eserini Nizamiye medresesinde ders kitabı olarak da okutmuştur.⁽²³²⁾

37- Ebu'l Muzaffer HAVAFÎ (v.500/1106).

(Ahmed b. Muhammed b. Muzaffer el-Havafi)

a) Hayatı:

Nişabur'a bağlı kasabalardan Havafa mensub olduğundan Havafi denilmiştir.⁽²³³⁾ İmamü'l-Haremeyn Cüveynî, Ebu İbrahim ed-Darir, Ömer el-Kattan, Muhammed b. Yahya'dan Ebu Salih el-Müezzinden de hadis öğrendi. Münazarada hasmını susturmakla meşhur olan Havafi, Tûs şehri kadılığında da bulundu. 500 yılında vefat etti.⁽²³⁴⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğu tesbit edilememiştir.

(231) Zehebî, Nübela XIX/203; Sübki, Tabakat, IV/350, İsnevi I/568; İbn Kadı Şühbe I/263-264; İbnü'l-İmad, Şezerat, III/408

(232) Kâtip Çelebi, Keşf. I/408; Kehhale IV/29.

(233) İbn Hallikan, Vefeyat I/80; İbn Kesir, Bidaye XII/168. İbnü'l-İmad, Şezerat III/410

(234) Sübki, Tabakat VI/63; İsnevi I/480; İbn Kadı Şühbe I/263; Kehhale II/158.

38- el-FAMÎ (v.500/1107)

(Abdülvehhab b. Muhammed b. Abdülvehhab b. Muhammed
b. Abdülvahid b. Muhammed el-Farisi el-Famî)

a) Hayatı

414 senesinde Fars "İran" şehirlerinden Şiraz'da doğduğu için Farisî ve Şirazî nisbet edildi. Bir ara kuru meyva ticareti ile uğraştığı için Famî denildi.⁽²³⁵⁾

Babasının alim olması ve aile çevresinde ilimle uğraşan kimsele-
rin çokluğu, Ebu Muhammed Fami'yi küçük yaşta ilim öğrenmeye teşvik
etti. İlk önce, memleketi olan Şiraz'da ilim tahsiline başladı. Hafız Ebu
Bekr b. Ahmed b. Hasen b. Leys Şirazi, Muhammed b. Ahmed b. Abdek
Cibali, Hasen b. Muhammed b. Osman b. Kerrame ve daha birçok alimden
ilim öğrendi. Abdülvehhab Enmati ve Ebu'l-Fadl b. Nasır gibi alimler ken-
disinden ders aldı.⁽²³⁶⁾

Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün daveti üzerine Bağdad Nizamiye
Medresesinde Hüseyin Taberi ile münavebeli olarak ders okuttu. 500 yılın-
da Şiraz'da vefat etti.⁽²³⁷⁾

b) Eserleri:

Aralarında Şafii fıkıh alimlerini ihtiva eden "Tarihu'l-Fukaha"
adlı kitabının da yer aldığı 70 kadar eser yazdığı söylenmektedir.⁽²³⁸⁾

39- Abdülvahid b. İsmail er-RÛYANÎ (v.502/1108)

(Fahru'l-İslâm, Abdülvahid b. İsmail b. Ahmed b. Muham-
med er-Rûyanî)

a) Hayatı

415 senesinde Zilhicce ayında, Buhara'da doğdu.⁽²³⁹⁾ Önce kendi

(235) Ibn Kesir, Bidâye, XII/168; İbnü'l-İmâd, Şezerat III/413.

(236) Sübki, Tabakat, VII/205; İsnevi II/273; İbn Kadı Şühbe I/267

(237) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/152; Zehebi, Nübela XIX/248, Zirikli, A'lâm, IV/336

(238) Sübki, Tabakat VII/268; Bağdadi, Hediyye I/637

(239) İbn Hallikan, Vefayat II/369; İbn Kesir, Bidaye XII/170.

memleketinde, babasından ve dedesinden Şafii fıkhını öğrendi. Bir çok bel-
deleri dolaşarak fıkıh ilmini tahsil etti.

Abdullah b. Gâfer el-Habbazi, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed
el-Mutahhari, Ebu Hafs b. Mesrur, Muhammed b. Beyan el-Kazerunî, Ebu
Ganim Ahmed b. Ali-Kuraî, Ebu Osman es-Sabûni, Ebu Mansur Muham-
med b. Abdürrahman et-Taberi'den ders aldı.

Zahir eş-Şehhami, Ebu'l-Fütuh et-Taî, Ebu Raşid İsmail b.
Ganim, Ebu Tahir es-Silefi, İsmail b. Muhammed et-Taymi ve daha pek
çok alim ondan ders aldı.⁽²⁴⁰⁾

Şafii mezhebinde Fıkıh, Usûl ve Hılaf ilimlerinde derinleşti. Sel-
çuklu veziri Nizamülmülk tarafından Taberistan kadılığına tayin edilen ve
Amül Nizamiyye medresesinde müderrislik görevinde de bulunan Rûyanî,
burada iken 502 senesinde şehid edildi.⁽²⁴¹⁾

b) Eserleri

Bahru'l-Mezheb: Şafii mezhebinde yazılan eserlerin en hacimli
olmakla beraber⁽²⁴²⁾ Maverdi'nin "Havi" adlı kitabının bir benzeri sayılır.
Bununla birlikte, Rûyanî bu eserinde babasından ve dedesinden öğrendiği
fıkhi mes'elelere, fıkhi hükümlere "Havi"den daha çok yer vermiştir. Bu
özelliliği ile de Maverdi'nin "Havi"sinden ayrılır.⁽²⁴³⁾ O'nun fıkha dair diğer
eserleri, "Menaşîşu's-Şafii (veya Nüşûşü's-Şafii)⁽²⁴⁴⁾ "el-Kâfi"⁽²⁴⁵⁾ "Mübte-
di"⁽²⁴⁶⁾ "Hılyetü'l-Mü'minin"dir.⁽²⁴⁷⁾

(240) Nevevi, Tehzib, II/277; Sübki, Tabakat VII/194; İsnevi I/565; İbn Kadı Şühbe I/287

(241) İbnü'l-Cevzî, Muntazam, IX/160; İbnü'l-İmâd, Şezerat IV/4; Taşkoprizade Miftâh, II/317, Zi-
rikli, A'lâm, IV/324; Kehhale VI/206.

(242) İbn Hallikan, Vefayat 11/370; Kâtip Çelebi, Keşf. I/226; Brockelmann GAL.I/390; Suppl.I/673

(243) Sübki, Tabakat, VII/195.

(245) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1957

(246) Kâtip Çelebi Keşf. II/1456

(247) Kâtip Çelebi Keşf. I/691.

40- el-KİYA el-HERRASÎ (v.504/1110)

(Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Ali el-Kiya el-Herrasi et-Taberistani)

a) Hayatı

450 senesi zilkade ayında doğdu.⁽²⁴⁸⁾ Fıkıh ilmini Taberistan'da öğrendi, ilim tahsili gayesiyle Nisabur'a gitti. İmamü'l-Harameyn Cüveyni'den fıkıh, Ebu Ali el-Hasan b. Muhammed es-Saffar'dan Hadis dersi aldı. İlim de derinleşti. Fıkıhda, Usûlde ve diğer ilimlerde söz sahibi oldu.

Ebu Tahir es-Silefi, (v.576) Sa'dü'l-Hayr b. Muhammed el-Ensari (v.541) ve bir çok alim kendisinden ders aldı.⁽²⁴⁹⁾ İlim tahsil etmek için Beyhak ve Bağdad'da da bulunan el-Kiya el-Herrasi, 493 senesinde Bağdad Nizamiye medresesinde ders vermeye başladı ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. 504 senesi Bağdad'da vefat etti.⁽²⁵⁰⁾

İbn Hallikan, kendisine niçin "el-Kiya" denildiğini bilmediğinden bahisle, Arapça olmayan bu kelimenin; kadri ve kıymeti büyük insanlar arasında itibarlı ma'nalarına geldiğini kaydeder.⁽²⁵¹⁾ Öyle anlaşılıyor ki, bu kelime bu büyük zatın kadrini bildirmek için kendisine izafe edilmiş bir güzel lâkaptır.

b) Eserleri:

Ahkamü'l-Şur'ân: Herrasi, bu eserinde Kur'an'ın sadece ahkâm-ı ilgili ayetlerini tefsir etmiştir. Dolayısıyla tefsiri bir fıkıh kitabı görünümündedir. Kendisi, ayetten çıkardığı bir hükmü, ayetin sonunda zikrettiği gibi, konuyla ilgili başta yaşayan 4 sünni mezheb olmak üzere değişik fıkhi görüşleri de naklederek bunların tahlilini de yapmaktadır.

(248) İbn Hallikan, Vefeyat II/451; Sübki Tabakat VII/231

(249) Zehebi, Nübela XIX/350-352; Sübki, Tabakat VII/232; İbn Kadı Şühbe I/288

(250) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/167; İbn Kesir, Bidaye XII/172; İsnevi II/522; Zirikli, A'lâm, V/149; Kehhale VII/220

(251) İbn Hallikan, Vefeyat II/451.

Herrâsi, Şafii mezhebine mensub olduğu için çıkardığı hükümleri genellikle bu mezhebin prensipleri üzerine bina etmekte ve sık sık (قَالَ الشافعي...) Şafi.... dedi, (و بنى الشافعي قوله على...) "Şafii görüşünü... delile dayandırmıştır." gibi ifadelerle Şafii'ye atıflarda bulunmakta ve genellikle Şafiinin dayandığı delili zikrettikten sonra bunun savunmasını yapmaktadır. Şafiiye son derece hayranlık duyan Herrasi, ona dil uzatanları şiddetle tenkit etmektedir.

Eser ilk defa Musâ Muhammed Ali ve İzzet Ali Atıyye tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir. (Kahire 1974) Daha sonra tekrar gözden geçirilerek yeniden basılmıştır (Beirut 1405/1985)⁽²⁵²⁾

Şifaü'l-Müstersîdin fi mebahîsi'l-Müçtehidin: O'nun hılaf ilmine dair bir eserdir⁽²⁵³⁾

Nakdü Müfredati'l-İmam-Ahmed: "er-Redd alâ Müfredat-i İmam Ahmed" diye de bilinmektedir. Buna Muhammed b. Ali b. Abdürrahman b. Muhammed b. Süleymi Makdisi Hanbeli (v.820) bir reddiye yazmıştır ki adı "en-Nizamü'l-Müfidi'l Ahmed fi müfredat-ı İmam Ahmed'dir.⁽²⁵⁴⁾ Bu eserlerin yanı sıra O'nun "et-Ta'likâ fi'l-Usul'il fikh" adlı bir eseri daha vardır.⁽²⁵⁵⁾

41- Ebu Nasr RÛYANÎ (v.505/1111)

(Ebu Nasr, Şüreyh b. Abdülkerim bin Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed, Rûyanî)

a) Hayatı

Taberistan'da Ruyan şehri halkından olduğu için Rûyanî nisbesiyle bilinmektedir. Dedesi Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, Babası Kadı

(252) Brockelmann GAL.I/390; Suppl.I/674; Abdülkerim Ünelan, İlkiya el-Herrasi ve Ahkâmü'l-Kur'anındaki metodu (Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 1990, İsmet Ersöz "Ahkâmü'l-Kur'ân" DİA.I/533-554.

(253) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1056

(254) Zehebi, Nübela, XIX/262.

(255) Kâtip Çelebi, Keşf, I/423; Bağdadi, Hediyye I/694

Ebu Muammer Abdülkerim b. Ahmed'den ders aldı. Bunun yanısıra birçok alimden de ders alan Ebu Nasr Ruyani, Şafii mezhebi fıkıh bilgilerini ve mezheb içindeki değişik içtihad ve fetvaları, diğer mezheplerle olan farkları çok iyi öğrendi. Taberistan'da Amül şehrine kadı tayin edildi. Uzun yıllar orada kadılık yaptı. 505 yılında vefat etti.⁽²⁵⁶⁾

b) Eserleri:

O'nun "Edebü'l-kāza ve "Ravzätü'l-Hukkam ve Zinetü'l-Ahkam" adlı eserleri vardır.⁽²⁵⁷⁾

42- GAZZALÎ (v.505/1111)

Ebu Hamid Muhammen bin Muhammed bin Abbas el-Gazzalî et-Tûsi)

a) Hayatı

450 yılında bugün İran'da bulunan Horasan'ın Tûs kentinde doğdu.⁽²⁵⁸⁾ Babası iplikçi (Gazzâl) olduğu için kendisine bu sanatı nisbe olarak verilmiş ve iplikçi anlamına el-Gazzalî denmiştir.⁽²⁵⁹⁾ Gazzalî Tus'ta Ahmed b. Muhammed er-Razekânî'den fıkıh okudu, Cürcan'da Ebu Nasr el-İsmailî'den ders aldı. Nisabur'da Cüveynî'nin derslerine katıldı. Ebu Ali Farmedi'den tasavvuf dersleri aldı. Ebu'l-Hüseyn el-Mervezi, Ebu Sehl el-Mervezi, Ebu Yusuf en-Nessac gibi devrin büyük alimlerinden de ilim tahsil etti.

Netice de Horasan ve Irak muhitinin fıkıh usul, mantık, kelâm, Cedel ve hilafiyatta en büyük siması oldu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Ebû Mansur Muhammed, Muhammed b. Es'ad et-Tusi, Ebu'l-Hasen el-Belensi, Ebu Tahir es-Sebbak el-Cürcanî O'nun en meşhur öğrencileridir.

(256) Sübkî, Tabakat VII/102; İsnevi I/569-570; Zirikli, A'lâm, III/236; Kehhale IV/298.

(257) Kâtip Çelebi, Keşf. I/923; Bağdadi, Hediyye I/416; İzahu'l-Meknun I/592.

(258) İbn Hallikan Vefayat III/355; İsnevi II/242; İbn Kadı Şühbe I/293; Kehhale XI/266

(259) İbnü'l-İmad, Şezarat IV/11; Taşköprüzade, Miftah II/311.

Nizamülmülk, Nişabur'daki Nizamiye medresesine Cüveyni'yi Bağdat'dakine de Ebu İshak eş-Şirazi'yi tayin etmişti. Nizamülmülk daha sonra Bağdat'daki Nizamiye medresesine Şirazi'nin yerine Gazzalî'yi tayin etti. Orada büyük ilgi gördü. Ancak fikri ve ruhi bir takım sebeplerle 488/1095 yılında eğitim ve öğretimi bırakarak tasavvufa süluk etti. 10 yıl kadar Şam, Hicaz, Kûdüs gibi yerleri dolaşan Gazzalî felsefenin dâlâlet olduğunu ileri sürdü. Eser ve münazaralarıyla felsefecilere hücum etti, görüşlerini çürüttü. Bu sebeple "Hüccetü'l-İslâm" diye anıldı.⁽²⁶⁰⁾ Bu fetret döneminden sonra Bağdad'da tekrar tedrise dönen Gazzali, daha sonra Tus'a gitti ve bir süre orada kaldıktan sonra 14 Cemaziyelahir 505'de Tus'un Taberan semtinde vefat etti.⁽²⁶¹⁾

Bilgi genişliği, orijinallik veya etki, hangisini ölçü alırsak alalım, Gazzali İslâm dini ve felsefi düşünce tarihinde emsalsiz bir yer işgal eder. O, mezhepte müçtehid, müceddid bir İslâm bilginidir.⁽²⁶²⁾

b) Eserleri:

Gazzalî te'lif hayatı son derece zengin olan düşünürlerden birisidir. Öyleki, 55 yıl gibi inişli çıkışlı kısa bir ömrün 40 yılını ilme ve bunun da 30 yılını te'lif adanmış nadir düşünürlerden biri olan Gazzalî'nin eserleri o günden bugüne büyük rağbet görmüştür.

Taşköprizade Gazzalî'nin eserlerini sayısının 1000'e ulaştığını söyler.⁽²⁶³⁾

Brockelmann da GAL'da, Gazzalî'nin eserlerini 75 tanesinin listesini verir.⁽²⁶⁴⁾ Çok yönlü cepheye sahip olan Gazzalî'nin te'lif hayatını 5 bölümde inceleyebiliriz:

(260) Zehebi, Nübela, XIX/322-325; Taşköprizade, Miftah, II/303-304; Kasım Küfralı "Gazzalî IV/748-750; W.Montgomery Watt "Al-Gazali" El. II/1038-1041.

(261) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/169; İbn Kesir, Bidaye XII/174

(262) Zirikli VII/247; Kehhale XI/266; Karaman, 139.

(263) Taşköprizade, Miftah, II/315.

(264) Brockelmann GAL.I/420-426; Suppl.I/744-756

a) Cüveynî'nin vefatından önceki dönem (465 - 478/1072 - 1085): Bu Gazzâlinin talebelik devridir. Bu dönem ürünleri arasında "Ta'lika" ve el-Menhûl fil ilmi'l uşûl" adlı eserleri yer almaktadır.

Ta'lika fi fûrû'il-mezheb: Sübki'nin de ifade ettiği gibi bu eser, Gazzalî'nin Cürcan'da iken derslere katıldığı Ebu Nasr İsmailî'den tuttuğu notlardan ibarettir.⁽²⁶⁵⁾ Yalnız burada şunu söyleyebiliriz ki; Sübki'nin naklettiğine göre Ebu Nasr İsmail (Muhammed b. Ebibekr b. Ahmed b. İbrahim b. İsmail) 405'de vefat etmiştir.⁽²⁶⁶⁾

Öyleyse 450'de doğan Gazzalî'nin O'nun derslerinde bulunması mümkün değildir. Belki bu yine Sübki de geçen, 477'de vefat eden Ebu'l-Kasım İsmailî olabilir.⁽²⁶⁷⁾ Bu notları Cürcan'da iken haydutların gasbettiği de kaynaklarda zikredilir.⁽²⁶⁸⁾

el-Menhûl fi ilmi'lûşûl: "el-Menhul min Ta'likat'il uşul"⁽²⁶⁹⁾ adıyla da bilinen eser Muhammed Hasan Heyto tarafından tetkik edilerek 1970 tarihinde Kahire'de 1980'de Dimeşk'de neşredilmiştir. Topkapı II. Ahmed kütüphanesi No: 155'de, H.607/1210 tarihli, Veliyuddin (Beyazıt) No: 1018'de H.527/1130 tarihli yazma nüshaları da bulunmaktadır.⁽²⁷⁰⁾

el-Menhul, usûle dair çok kısa ve muhtasar bir eserdir. Eserde Şer'i hükümler, ilmin kaynakları, Şafii mezhebinin diğer mezheplere olan üstünlüğü konuları, usule dair bahisler vardır.

b) **İlk tedris dönemi:** (478-488/1085-1095): Bu dönem O'nun telif hayatının en verimli olduğu dönemdir. On yılda hemen hemen fıkıh kelam ve felsefe gibi birçok ilim dalında 20'ye yakın eser kaleme almıştır.

(265) Sübki, Tabakat VI/195

(266) Sübki, Tabakat IV/92

(267) Sübki, Tabakat IV/296

(268) Sübki, Tabakat VI/196; Abdurrahman Bedevî, Müellefatü'l-Gazzalî, Kuveyt 1977, s.3-5.

(269) Sübki, Tabakat, VI/225; Atay Hüseyin, İslâm Hukuk felsefesi, 110-111.

(270) Brockelmann GAL.I/425; Suppl.I/754; Abdurrahman Bedevî, age. s.6-16.

Ki bunlardan fıkhâ dair olan eserleri, el-Basit, el-Vasit, Meahiz'ul-hilaf, Şifau'l galil, el-Feteva adlı eserleridir.

el-Basit: Cüveyni'nin Şafiî furuuna dair "Nihayetü'l-maṭlab" isimli eserinin hulasasıdır. İbn Hallikan, Şafii mezhebinde bunun kadar mükemmel eserin yazılmadığını söyler.⁽²⁷¹⁾ Bu eser; O'nun ilk büyük eserlerinden birisidir ve 478 yılında yazıldığı kabul edilir. O bu eserini yazdığı anda hoca-sı hayatta olmalıdır.⁽²⁷²⁾

el-Vasit: Şafii furuundan bahseden bu eser, el-Basit'ten bazı ilaveler ile hulâsa edilmiştir. Pek çok sayıda şerhi ve muhtasarı bulunan eserin, Süleymaniye kütüphanesinde 629, Fatih 2212'de yazma nüshaları mevcuttur. Eser 2 cilt halinde Ali Muhyiddin b. Ali el-Karadağ'ın tahkikiyle 1984'te Mısırda basılmıştır.⁽²⁷³⁾

Meahizü'l-Hilâf: Gazzali bu eserinde Şafiiler ile Hanefiler arasındaki ihtilaf üzerinde durmaktadır.⁽²⁷⁴⁾

Şifau'l-galil fi'l-kıyas ve't-ta'lil: Gazzâlinin kıyas konusunda yazmış olduğu bir eserdir. Şifau'l galil fi beyani şebah ve'l-muhil ve mesail'it-ta'lil" diye bilinen eser, 1971'de Dr. Hamid el-Kebir'in tahkikiyle Bağdad'da basılmıştır. Eser Fransızca olarak da Micheil Allad'ın tahkikiyle 1968'de Beyrut'ta yayınlanmıştır.⁽²⁷⁵⁾

el-Feteva: Gazzâlinin 485-486 yılında yazdığı eserler arasında Mağrib emiri Yusuf b. Taşfin'e verdiği fetvaları ihtiva eden bir küçük eserden ibarettir.⁽²⁷⁶⁾

(271) İbn Hallikan, Vefeyat III/354

(272) Kâtip Çelebi, Kef, I/475, Abdurrahman Bedevi age. 17-18

(273) İbnü'l-İmad, Şezerat, IV/12, Kâtip Çelebi, Keşf, II/2008, Abdurrahman Bedevi age. 19-24.

(274) İbnü'l-İma IV/13, Kâtip Çelebi, Keşf. II/1573, Abdurrahman Bedevi age. 33.

(275) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1051, Abdurrahman Bedevi age. 38-39, Atay Hüseyin, İslâm Hukuk Felsefesi, s.111.

(276) İbn Kadı Şühbe I/294; İbnü'l-İmad, Şezerat, IV/12, Kâtip Çelebi, Keşf II/1227 Abdurrahman Bedevi age. 44-46.

c) Bağdad'ı ve ders vermeyi terkettiği dönem (488 - 499/1095 - 1106):

Gazzalının manevi nüvelerle dolu olan bu dönemi O'nun kendisini daha çok tasavvufi ve derunî konulara verdiği dönemdir. Şüphesiz bu dönemin İslâm kültür hayatına getirdiği en büyük hediye İhyau'l-ulumî'd--din'dir. İhya, fıkıh ve tasavvufun meczedildiği, dini ahlaki, felsefi ve tasavvufi konuları içeren pek çok şerhi ve ihtisarı yapılmış bir eserdir.

Muhtelif dillere yapılan tercümeleri yanında eser, Türkçeye'de çevrilmiştir. Bu dönem ürünleri arasında "el-Veciz" ve "Nasihatü'l-Mulûk" adlı eserler de vardır.

el-Veciz: Gazzali'nin 1318 senesinde 2 cilt halinde Mısırda basılan el-Veciz adlı eserini 495 yılında kaleme almış olduğu kabul edilmektedir. Bunun basit ve Vasit'in bazı bölümlerinden meydana geldiği ve özetlendiği de zikredilir. Şafii mezhebinde umde ittihaz edilen bir kitaptır. Bu eserde pek çok şerhi ve muhtasarı yapılmıştır.⁽²⁷⁷⁾

Nasihatü'l-Mülûk: Farsça kaleme alınmış olan ahlâki ve siyasi öğütleri içeren bu eser, Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed'e hitaben yazılmıştır. Bu eserin İhya'dan sonra kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eser, 1988'de Tahran'da tahkikli olarak Farsça aslıyla basılmıştır. Arapça tercümesi olan "et-Tibru'l-mesbûk fi nasihati'l-mülûk" bir kaç defa basılmıştır. (Mısır 1277, 1317, "Siracü'l-müluk" kenarında Mısır 1306) Arapça tercümenin basma ve yazmalarında eserin Muhammed bin Melikşah'a hitaben yazıldığı görülüyorsa da; bu tercümenin Esad efendi kütüphanesinde 2921 numara da kayıtlı bir yazma nüshasında eserin Sencer için yazıldığı ifade edilir. Eser üzerinde şu çalışmalar yapılmıştır:

Lambton, A.K.S. The theory of kingship on the Nasihat al müluk of Ghazali, in İslamic Quartely I (1954) pp.47-99.

(277) Kâtip Çelebi, Keşf II/2002; Brockelmann GAL.I/424, Suppl.I/723; Serkis, Mu'cemü'l-Mahtutat, II/1416; Abdurrahman Bedevi, age. 25-29.

H.R.Sherwani, al-Ghazali on the theory and practice of politics
I.C. (1935) pp-450-474.(278)

d) İkinci defa ders vermeye başladığı dönem (499 - 503/1106 - 1103); ünlü vezir Fahu'l-Mülk'ün ricasıyla tekrar tedris hayatına başladığı dönem, bu dönemin en önemli eseri "el-Mustaşfa"dır.

el-Mustaşfâ: Mütakellimin metoduyla yazılan en güzel usul eserlerinden biridir.(279) Gazzâlî'nin usule dair bu eserinin başında 50 kûsür sayfaya yakın felsefe ve mantık ilkelerine dair bir önsöz bulunmaktadır.

Kitabın ilerki sayfalarında usul konularını nasıl incelediğini anlatan Gazzâlî, usûl konularını dört kutub içerisinde mütalaa etmiştir.

1. Kutup, hükümler hakkında olup, hükümle alakalı ne varsa hepsi bu bölümde bulunmaktadır ki, bu da "es-Semerat" başlığı altında ele alınmıştır.

2. Kutup (müsmir) deliller hakkında olup bunların esasının, kitab, sünnet, icma olduğu ve bunlarla ilgili bütün konuların burada ele alındığı görülür.

3. Kutup, (Turuku'l-İstismar) delillerden hüküm çıkarma keyfiyetine aittir.

4. Kutup (Müstesmir) Hüküm çıkaran müctehid ve onun şartlarını incelemektedir.

(278) Brockelmann, GAL.I/423; Suppl.I/750; Abdurrahman Bedevi age. 184-186.

(279) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1673

"el-Mustaşfâ" Mısır'da H.1324 yılında iki büyük cilt halinde basılmıştır.⁽²⁸⁰⁾

e) Son yılları (503 - 505/1109 - 1111): Ömrünün son yıllarında tekrar doğum yeri olan Tus'a çekilen Gazzâli bu dönemde tasavvufi mahiyette eserler vermiştir.

43- EBUBEKR KAFFAL eş-ŞAŞİ (v.507/1113)

(Muhammed bin Ahmed ben Hüseyin b. Ömer eş Şaşi)

a) Hayatı

429 senesinde Meyyafarikin'de (Silvân'da) doğdu. Pek çok alimin yetiştiği Maverâünnehr'e bağlı Şaş beldesinden olması sebebiyle buraya nisbetle "Şaşi" denilmiştir.⁽²⁸¹⁾

Meyyafarikinde Muhammed b. Beyân el-Kazerunî'den (v.455), Bağdad'd Ebubekr Hatib Şirazi (v.511), Ebu Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Müslime (475), Ebu Ya'la el-Ferra (v.458), Mekke'de Hayyat b. Muhammed el-Hittini (v.472)'den hadis dersi aldı. Doğduğu yerde Muhammed b. Beyan el-Kâzeruni (v.455) ve Kadı Ebu Mansur Tûsi'den, Bağdad'da Ebu İshak Şirazi (v.476), Ebu Nasr b. Sabbag (v.477)'dan fıkıh öğrendi.⁽²⁸²⁾

Fıkıh ilminde derinleşti. Önce kendi yaptırdığı medresede bir müddet ders verdi. Tacül mülk'ün yaptırdığı Nizamiye medresesine müderris olarak tayin edildi. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Ebu'l-Muammer Ezci, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Yezdi, Ebu Tahir es-Silefi, Ebubekr b. en-Nakur, Ebu Talib el-Acemî kendisinden ders aldı.⁽²⁸³⁾

506'da vefat etti. Hocası Ebu İshak Şirazi'nin kabri yanında defnedildi.⁽²⁸⁴⁾

(280) Serkis, Mu'cemü'l-Mahtutat, II/1414; Atay Hüseyin, İslâm Hukuk Felsefesi, 109-110.

(281) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan, V/235; İbn Hallikan; Vefeyat, II/357, Sübki, Tabakat VI/70.

(282) Zehebi, Nübela XIX/393; Sübki, Tabakat VI/70; İbnü'l-İmâd, Şezerat IV/17,

(283) Sübki, Tabakat, VI/71.

(284) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/179; İbn Hallikan, Vefeyat III/357; İsnevi II/86, İbn Kesir, Bidaye, XII/177, İbn Kadı Şühbe I/291; Zirikli, A'lâm, VI/210.

b) Eserleri:

Hılyetu'l Ülemâ: "el-Mustazhari" diye de bilinen eser Halife el-Mustazhir billah için sunulmuştur. Eser, mezhepler arası bir mukayesedir. Fıkhi meselelerde 4 mezhebin görüşlerine yer verilmiş, bazen de Zahiriyye ve Şia'nın görüşleri de verilmiştir. Müellif eserini yazarken fıkhi kaynaklardan istifade etmiştir. Bunlar arasında Şafi'inin "el-Ümm" ve "İmlâ"sı, Maverdi'nin "Havi", İmam-Malik'in "Muvatta", Ebu Yusuf'un "el-Emâli", İmam-ı Şeybani'nin "Camiul Kebir ve "Camiu's-Sağir"i, Gazzali'nin "et-Ta'lika", Ebu Tayyib Taberî'nin "el-Mücerred", İbnu'l-Kas'ın "Telhis"i yer alır. Özellikle hocası Şirazi'nin "Mühezzeb"inden büyük ölçüde istifade etmiştir.

Şaşi, bir meselede 4 mezhebin görüşlerini serdeder, sonra mezhep içindeki alimlerin görüşlerine yer verir, bazen tercihini belirtir, ama çoğu kere tercih yapmaktan kaçınır.

Eser, Yasin Dardeke'nin tahkikiyle "Hılyetu'l Ülemâ fi ma'rifeti mezahibi'l fuğaha" adıyla 3 cild halinde 1980 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. (285)

el-Mu'temed: Bu eseri O'nun "Hılyetu'l-Ülema" adlı eserinin bir nevi şerhidir. (286)

el-Ümde: Muhtasar bir eserdir. (287)

eş-Şafii fi şerhi muhtasarı'l-Müzeni: Usûle dair bir eserdir. (288)

eş-Şafii: Ebu Nasr b. Sabbâğ (v.477)'ın "eş-Şamil" adlı eserine yaptığı 20 ciltlik bir şerhidir. (289)

(285) Kâtip Çelebi, Keşf., I/690; Brockelmann; GAL I/390, Suppl. I/674

(286) Kâtip Çelebi, Keşf II/1733

(287) Kâtip Çelebi, Keşf II/1169

(288) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1635.

(289) Bağdadi, Hediye II/81; Kehhale VIII/253.

Bütün bunların yanında O'nun "et-Tergib fi'l-Mezheb" adlı bir eseri de vardır.⁽²⁹⁰⁾

44- ABDURRAHİM el-KUŞEYRÎ (v.514/1120)

(Abdürrahim b. Abdülkerim bin Havazin bin Abdülmelik bin Talha bin Muhammed el-Kuşeyri)

a) Hayatı

Babası Ebu'l-Kasım Abdülkerim Kuşeyri idi. Nişabur şehrinde doğup büyüyen Abdürrahim el-Kuşeyri, önce babasının ilim meclislerinde bulundu. Başta babası olmak üzere Ebu Osman es-Sabunî, Ebu'l-Hüseyn el-Farisî, Ebu Hafs bin Mesrur, Ebu Sa'd el-Genceruzî, Ebubekr el-Beyhaki, Ebü'l Hüseyen bin en-Nakur, Ebu'l Kasım ez-Zencani'den hadis dinledi. Cüveynî'den fıkıh tahsili yaptı⁽²⁹¹⁾ Kendisinden torunu Ebû Sa'd Abdullah bin, Ömer es-Saffar, Ebü'l-Fütuh et-Taî, Ebu'l-Fadl et-Tûsi ders aldı. Bağdad'daki Hanbeli ve Şafiiler arasında cereyan eden fitneden sonra oradan ayrılıp kendi memleketi olan Nişabur'a gitti 514 senesinde vefat etti.⁽²⁹²⁾

b) Eserleri:

Tefsir ve fıkıh ilmine dair kıymetli eserleri olan Abdurrahim el-Kuşeyri'nin fıkıha dair tesbit edebildiğimiz yegane eseri "el-Muvađđah fi furûi'l-fıkhı'ş-Şafii'dir.⁽²⁹³⁾

45- el-BEĞAVÎ (v.516-1122)

(Ebu Muhammed, Hüseyin bin Mes'ud bin Muhammed el-Begavi)

a) Hayatı:

433 senesinde Horasan'da Herat ile Merverruz arasında bulunan

(290) Kâtip Çelebi, Keşf, I/401; Bağdadi, Hediye II/81.

(291) Zehebî, Nübela, XIX/424; Sübki, Tabakat, VII/160; İsnevi II/313; İbn Kadı Şühbe I/285.

(293) İbnü'l-Cevzi Muntazam, IX/220; İbn Kesir, Bidâye XII/187; İbnü'l-İmad, Şezerat IV/45; Zirikli, A'lâm IV/120.

Bağ ve Bağşur adı ile anılan bir kasaba doğdu.⁽²⁹⁴⁾ Buraya nisbete el-Begavi denildi. Rükniiddin ve Muhyis-Sünne lakaplarını alan el-Begavi, İbnü'l-Ferrâ diye de meşhurdur. "el-Ferra" (kürkçü) lakabı babasının mesleğinden dolayıdır.⁽²⁹⁵⁾

Begavi, ilim tahsil etmek için Horasan şehirlerini dolaşmış, asrın seçkin simalarından okumuş, sağlam bir İslâmi kültüre sahip olmuştur.

Kadı Hüseyin el-Merverrûzi (v.462), Ebu'l-Kasım Furani (v.461), Ebu'l Kasım Kuşeyri (v.465), Ali b. Yusuf el-Cüveyni (v.463) en meşhur hocalarıdır.

Ebu Mansur el-Attar (v.571) Ebu'l-Fütuh et-Tai (v.555), Ebu Ali Hasan b. Mes'ud el-Begavi (v.529), İmadüddin Nihi (v.548) ondan ilim alan öğrencileridir.⁽²⁹⁶⁾

516 yılında vefat eden Begavi, yalnız bir ilim dalıyla uğraşmamış, Tefsir, Hadis, fıkıh ve kıraat gibi çeşitli İslâmi ilimlerle meşgul olmuştur. Kendisinden sonra gelen ilim erbabına kaynaklık edecek çok kıymetli eserler te'lif etmiştir.⁽²⁹⁷⁾ İzmirli İsmail Hakkı (v.1946) "İlmü'l-Hilaf" adlı eserinde hicri 5. asrın müceddidlerinin Gazzalî (v.505) ve el-Begavî (v.516) olduğunu söyler.⁽²⁹⁸⁾

b) Eserleri

et-Tehzib: Begavî, bu eserini hocası Kadı Hüseyin el-Merverruzî'nin "Ta'lika"sından özetlemiştir. Şafilerce meşhur bir fıkıh kitabıdır. Eser 4 kalın cildten ibarettir.⁽²⁹⁹⁾

(294) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan, I/695; Brockelmann "Beğavi" İ.A., II/449; J.Robson "al-Baghavi" E.I. I/893.

(295) Sübkî, Tabakat, VII/75; İsnevî, I/206

(296) Zehebî, Nübela, XIX/439-441, Sübkî, Tabakat, VII/75-76; İbn Kadı Şühbe I/281; İbnü'l-İmad, Şezerat, IV/49,

(297) İbn Hallikan, Vefeyat I/402; İbn Kesir, Bidaye, XII/193; Zirikli, A'lâm, II/284.

(298) İzmirli İsmail Hakkı, İlmü'l-Hilâf s.241-242, İst. 1330.

(299) Zehebî, Nübela, XIX/443; Bağdadi Hediye I/312; Brockelmann Suppl. I/620.

Keşfüzzunun sahibi, Tehzibin tahrir ve tetkik edilmiş, ekseriyetle delillerden mücerred bir eser olduğunu belirtir, müellifin bir bab'a önce Kur'ân ayetlerini sonra hadisleri daha sonra da kendi görüşünü açıklayıp diğer görüşleri de ortaya koyarak fıkhi meseleleri zikretmekle başladığını ve akebinde fıkhi meselelere ait fûrua geçtiğini anlatır.⁽³⁰⁰⁾

Eser, şafii fıkhında büyük bir ehemmiyet taşımasına rağmen yazma olarak kalmış, matbu hale gelmemiştir.

Eserin 2. ve 4. cildleri Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesinin 3. Ahmet kısmında 270 no'da bulunmaktadır. Eser 318 varaktan müteşekkil olup nesih tarzıyla yazılmıştır. 2. cild Kitabü'l büyü', 4. cild Kitabü'l-Kısas'la başlar. Kitabın 3. cildi Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi Koğuş kısmında 780 no'da kayıtlıdır. Kitap okunmuş çok az da olsa bazı yerlere haşiyeler konmuştur. Bu cildi Kitabü'n-nikah'la başlar.

Hüseyin b. Muhammed el-Mervezi (v.468) bu eseri ihtisar etmiş, adına da "Lübabu't-Tehzib" demiştir.⁽³⁰¹⁾

el-Feteva: Begavî'nin verdiği fetvaları ihtiva eden bir eserdir.⁽³⁰²⁾ İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nin 675 no'lu mecmuasında 224a-337b varakları arasında bulunmaktadır. Bazen bozuk bir sülüs, bazen de bozuk bir ta'lik yazısıyla yazılmıştır. H.894 yılında Abdullah b. Ma'mer adında bir zat tarafından istinsah edilmiştir. Eser bir kısım kitap ve bablara ayrılmışsa da her zaman böyle bir sıra takip edilmemiştir.

Bazı başlıklar var ki kitab ne de bab adı konmuştur. Eser, Kitabü't-Tahare'den başlayıp Kitabü'l-Vekâle de son bulmaktadır.

(300) Kâtip Çelebi, Keşf I/517

(301) Kâtip Çelebi, Keşf, I/517

(302) Kâtip Çelebi, Keşf II/1221.

el-Kifaye fi'l Furu: Kâtip Çelebi bu eserin farsça yazıldığını söyler.⁽³⁰³⁾ Eser, Hediye'de el-Kifaye fi'l-Fıkh diye geçer.⁽³⁰⁴⁾ Eser isminden de anlaşılacağına göre Fıkha dairdir.

Ta'lik Ala Feteva: Hocası kadı Hüseyin Meverruzî'ye sorulan suallere hocasının verdiği cevaplardan oluşan mes'eleleri, derleyip toplamıştır.⁽³⁰⁵⁾

Şerhu Muhtasari'l-Müzeni: İbn Kadı Şühbe, pek güzel bir kitab olduğunu zikreder.⁽³⁰⁶⁾

Tercümetu'l-Ahkâm Fi'l-Furû': Farsça bir eserdir.⁽³⁰⁷⁾

46- Ebu'l Hasen ZAFERANÎ el-CELLAB (v.517/1123)

(Ebul Hasan Muhammed bin Merzuk bin Abdürrezzak b. Muhammed Bağdadi, Za'ferani, el-Cellab)

a) Hayatı

442'de doğan Za'feranî, ilim tahsili gayesiyle Basra, İsfahan, Huzistan Şam ve Mısır'ı dolaştı. Ebubekr Hatib, Ebu Cafer b. Müslime, Abdü's-Samed b. Me'mun, İbn Nekkur, Ebu Nasr b. Tullab, Muhammed b. ali es-Sirafi, Ebu Ali Tusterî ve daha pek çok kimseden ilim tahsil etti.

Yusuf b. Mekki, Ebu Tahir b. Hısmi, Ebu Tahir Silefi, Abdullah el-Yusufî kendisinden ders aldı.

517'de Bağdad'da vefat etti.⁽³⁰⁸⁾

(303) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1499

(304) Bağdadi Hediye I/312.

(305) Sübki, Tabakat VII/75

(306) İbn Kadı Şühbe I/281

(307) Kâtip Çelebi, Keşf. I/397; Bağdadi Hediye I/312.

(308) İbnü'l-Cevzi Muntazam IX/249, Zehebi, Nübela, XIX/471; Sübki, Tabakat, VI/401; İbn Kadı Şühbe, I/294-295.

b) Eserleri

Ebu'l-Hasan Za'fereni'nin bilinen eserleri arasında "Taḥrîr'u Aḥkâmi's-Siyam"⁽³⁰⁹⁾ Kitabu'd Dâhaya⁽³¹⁰⁾ "Menasikü'l-Hac"⁽³¹¹⁾ adlı eserlerini zikredebiliriz.

47- Kadı EBU SA'D HEREVÎ (v.518/1124)

(Ebu Sa'd Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Herevî)

a) Hayatı

Acem beldelerinin pek çok şehrinde kadılık yapan bir müddet Şam ve Bağdad kadılığında da bulunan Ebu Sa'd Herevi, Ebu Asım Abbadi (v.458)'nin öğrencisi olup ondan fıkıh tahsil etti.

518'de Hemedan Camiinde Batiniler tarafından şehit edildi.⁽³¹²⁾

b) Eserleri:

O'nun tek eseri, Hocası Ebu Asım Abbadi'nin eseri "Edebü'l-Kaiza" üzerine yaptığı "el-İşraf alâ Gavami'zi'l-Ḥükûmât" adlı eseridir.⁽³¹³⁾ Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni camii bölümünde 359 no'da kayıtlı olarak bulunmaktadır. 149 varaktan oluşan eser; Şerefuddin İsa b. Osman b. İsa el-Fezzi (v.799)'nin "Edebü'l-Ḥukkam fi sulûki Ṭuriki'l-Aḥkam" adlı eseri ile beraber bulunmaktadır. Eser de; Fasıllar halinde konular incelenmekte olup bir takım mes'eleler ortaya konmakta, bu mes'eleler üzerinde yorum yapılmaktadır. "Bu hususta şöyle denirse... Şu şekilde cevap verilir" diye tahlile girilmektedir.

(309) Kâtip Çelebi, Keşf. I/355.

(310) Bağdadi Hediyye II/84

(311) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1831

(312) Sübki, Tabakat, VII/22, İsnevi II/519; İbn Kesir, Bidaye, XII/195; İbn Kadı Şühbe I/292.

(313) Kâtip Çelebi, Keşf. I/103; Bağdadi Hediyye II/84.

48- İBN HULVANÎ (v.520/1126)

(Yahya b. Ali b. Hasan el-Hulvani el-Bezzar)

a) Hayatı

450 senesinin zilhicce ayında doğmuştur. İlim öğrenmekte çok gayretli olan İbn Hulvani, Ebû İshak Şirazi'den fıkıh tahsil etti. Ebu Cafer bin Müslime, Ebu Hüseyin Nakur, Ebu Hattab b. Batır'dan hadis ilmini öğrendi. En meşhur talebesi İbnü's-Sem'aniydi. Bağdad'da kadılık da yapan İbn Hulvani, Nizamiye medresesinde müderrislikte de bulundu. 520 senesinde Semerkand'da vefat etti.⁽³¹⁴⁾

b) Eserleri:

O'nun en meşhur eseri Şafii fıkıhına dair olan "et-Telviḥ" adlı eseridir.⁽³¹⁵⁾

49- İBN NADİR MAYORKÎ (v.523-1129)

(Yusuf bin Abdulaziz b. Ali b. Nadir Mayorkî)

a) Hayatı

İspanya adasının doğusundaki Mayorka adasında doğduğu için Mayorki, kabilesine nisbetle Lahmi diyede isimlendirilen İbn Nadir, hadis, usul, hilaf ve Şafii mezhebi fıkıh alimlerindendi. Yakın çevresinden temel dini bilgileri ve alet ilimlerini öğrenen İbn Nadir, Mayorka'dan ayrılıp Bağdad'a giderek orada el-Kiya el-Herrasî'den fıkıh, Ali b. Süleyman'dan hadis ilimlerini öğrendi. Daha sonra Şam ve Mekke'ye ilim tahsili gayesiyle gitti. Mekke'de Ebu Abdullah Taberî'den de usûl ve hilâfa dair bilgileri tahsil etti. Fıkıh ilminde derinleşti. Mısır'a gidip İskenderiyye şehrine yerleşti. Ölene dek burada kaldı ve pek çok öğrenci yetiştirdi. Başta Ebu Tahir Silefi olmak üzere Ahmed b.Reca Tenûhî, Ebu'l-Kasım b.Asâkir ve daha bir çok âlim onun öğrencileridir. 523 yılında İskenderiyye'de vefat etti.⁽³¹⁶⁾

(314) Zehebi, Nübelâ, XIX/517; Sübki, Tabakat VIII/333-334, İsnevi I/432-433; İbn Kadî Şühbe I/296; Zirikli IX/198.

(315) Kâtip Çelebi, Keşf, I/482; Bağdadi Hediye II/520, Kehhale XIII/212.

(316) İsnevi II/423; İbnü'l-İmad, Şezerat, IV/67; Kehhale XIII/309

b) Eserleri

Kaynaklarda fıkıh, hadis, usul ve hılâf ilimlerine dair pek kıymetli eserler yazan İbn Nadir Mayorki'nin bilinen yegane eseri hılâf ilmüne dair te'lif ettiği "et-Ta'likâtü'l-Kübra" adlı eseridir.⁽³¹⁷⁾

50- AYNÜ'L-KUDAT HEMEDANÎ (v.525/1131)

(Abdullah b. Muhammed b. Ali Hasen b. el-Meyanci es-Sühreverdi el-Hemedani)

a) Hayatı

Kadıların göz bebeği anlamına gelen "Aynü'l-Küdat" lâkabıyla tanınan Hemadani, bir fıkıh alimi olduğu kadar aynı zamanda bir mutasavvıf, bir edip ve şairdi. Ahmed el-Gazzali ve Muhammed b. Hamevi en meşhur hocalarıydı. 525 yılında vefat etti.⁽³¹⁸⁾

b) Eserleri

Tasavvufa dair eserleri olan Aynu'l-Kudat Hemedani'nin kaynaklarda fıkha dair herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

51- FARİKÎ (v.528/1133)

(Hasen b. İbrahim b. Ali b. Berhun el-Farikî)

433 senesinde Diyarbekir civarında bulunan ve bugün Silvan diye bilinen Meyyafârikin şehrinde doğdu.⁽³¹⁹⁾ Buraya nisbetle Farikî denildi. İlim tahsiline doğum yeri olan Meyyefârikin'de başladı. Meyyefârikin'de Ebu Abdullah Muhammed b. Beyan el-Kazerunî (v.455)'den fıkıh öğrendi. Sonra Bağdad'a gitti. Bağdad'da da Ebu İshak Şirazî (v.476) ve İbn Sabbağ (v.477)'dan fıkıh tahsil etti. Ayrıca Ebu Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Müslime Abdullah b. Muhammed es-Sarifini, Ebu'l-Hüseyn İbnû'n-Nakûr ve başka bir çok alimden ilim öğrendi.⁽³²⁰⁾

(317) Kâtip Çelebi, Keşf, I/424; İbnü'l-İmad, Şezerat IV/67

(318) Sübki, Tabakat, VII/129; İbnü'l-İmad, Şezerat, IV/75; Kehhale VI/132

(319) Zehebî, Nübela XIX/608; İbn Kesir, XII/206, İbnü'l-İmâd, Şezerat, IV/85

(320) İbn Hallikan, Vefeyat, I/359; Sübki, Tabakat, VII/57; İbn Kadı Şühbe I/303.

485 senesi Vasıt şehrine Kadı ve Vali olarak tayin edildi. Uzun müddet bu vazifede kalan Farikî, 513 senesinde bu vazifeden ayrılıp şehirde fıkıh dersi okutmaya başladı. İbn Asakir, Ebu Sa'd b. Ebû Asrûn ve başka zatlar kendisinden ders aldı.⁽³²¹⁾ 528 senesinde vefat etti.⁽³²²⁾

b) Eserleri

el-Fevaid ale'l-Mühezzeb: Şirazi'nin "el-Mühezzeb" adlı eserine şerhtir. Keşfüzzûnun'da eserin iki cildten ibaret olduğu ifade edilebilir.⁽³²³⁾ Ayrıca Farikî'nin Hediye'de "el-Fetva" adlı bir eserinden bahsedilir.⁽³²⁴⁾

(321) Sübki, Tabakat VII/57.

(322) İbnü'l-Cevzi, Muntazam X/37; İsnevi II/257; Kehhale III/195

(323) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1302

(324) Bağdadi, Hediye I/279.

B- HANEFİ FAKİHLERİ

1- EBU NASR es-SAFFAR (v.461/1069)

(Ahmed bin İshak bin Şebib b. Nasr bin es-Saffar)

a) Hayatı

Buhara'da doğup büyüdü. Hanefi mezhebinin ileri gelen fakihlerinden oldu, sonra Mekke'ye yerleşti. İlmini orada yaydı. 461 senesinde Taif'te vefat etti.

Kaynaklarda kendisinden ders aldığı hocaları zikredilmemekte, yalnız oğlu İsmail es-Saffar'ın kendisinin talebesi olduğu beyan edilmektedir. Yine kaynaklarda pek çok eserinin olduğu kaydedilmiş ise de hiçbir isim belirtilmemiştir.⁽³²⁵⁾

2- ed-DEYLEMÎ (v.461/1069)

(İlyas bin Nasr bin İbrahim ed-Deylemî)

a) Hayatı

İran'ın kuzeyinde bugünkü Gilan eyaletinin bir kısmını teşkil eden bir yerde bulunan Deylem kasabasında dünyaya gelmiştir.⁽³²⁶⁾ Saymerî (v.436) ve Dameğanî (v.478)'den fıkıh tahsili görmüş, fıkıh ilminde derinleşmiştir. Eski'den Irak'ın önemli şehirlerinden biri olan Vasıt'ta ve Bağdad'da ki Bağdad Nizamiyesi ile aynı yıl kurulan Ebû Hanife medresesinde fıkıh dersi vermiştir. 461 yılında vefat eden Deylemî, Hanefi mezhebinin ileri gelen fakihlerindendir.⁽³²⁷⁾

(325) Kureşî, el-Cevahiru'l-Mudiyye I/142-143; Kefevî, A'lâmü'l-Ahyar min fukâhi mezhebin-Nu-manî'l-Muhtar, 51a, Temimi, et-Tabakatü's-Seniyye fi teracimi'l-Fukahai'l-Hanefiyye I/276-277 Leknevî, el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye, 14-15; Kehhale age. I/161.

(326) İbnü'l-Esir, el-Lübab I/524.

(327) Kureşî age, I/443; Temimî age, II/217-218.

b) Eserleri

Kaynaklar da bu zat'a ait herhangi bir eser zikredilmemiştir.

3- SEMENTARÎ (v.464/1071)

(Ebubekr Atik bin Ali bin Davud Ali bin Yahya et-Temimî
es-Saklî es-Sementarî)

a) Hayatı:

Sicilya (Sakliyye) adasında bir köy olan Sementar'da doğdu. Kendisi Saklî, Sementarî ve Temimî nisbesiyle anıldı

Din ve alet ilimlerinde temel olan bilgileri öğrendikten sonra ilim tahsili amacıyla Hicaz, Yemen, Horasan ve Maverâünnehr'e kadar gitti. İsfahan'da Ebu Nuaym İsfehani, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdürrezzak, Sehl b. Muhammed b. Hasen, Abdurrahman b. Ahmed Razi Ebubekr Muhammed b. Hüseyin, Ebu'l-Feth Muhammed b. Ubeydullah b. Ahmed ve daha bir çok alimden ders aldı. Yakut'un "Mu'cemul Büldan" adlı eserinde Sementari'nin uğradığı şehirler ve hocalarından 77 tanesinin ismi yazılıdır.

Ebu Muhammed Abdullah Hasen, Ebu'l Hasen Ali Ubeydullah b. Hass, en meşhur öğrencileridir.⁽³²⁸⁾

b) Eserleri

Kaynaklar da fıkıh ve hadis ilmine dair eserleri olduğundan bahsedilir ve fıkıha dair sadece "Menakıb-ı İmam-ı Azam" adlı eseri zikredilir.⁽³²⁹⁾

4- İBNU'S-SİMNANİ (v.466/1073)

(Ahmed bin Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin el-Ayan, Ebu'l Hüseyin bin Ebi Cafer es-Simnani)

a) Hayatı

Damgan ve Rey civarı arasında yer alan Kumis eyaletine bağlı bir şehir olan Simman'da 384 yılında doğan Simmani⁽³³⁰⁾ ilk tahsilini baba-

(328) Yakut Mu'cemu'l-Büldan III/253-254; Kehhale VI/248.

(329) Bağdadi Hediye I/661.

(330) Yakut III/251.

sından yaptı. Babasından kelim ve fıkıh ilimlerini öğrendi.

Muhammed b. Ali b. Mehdi el-Enbari, Ebu'l Hüseyin el-Mehami-li, Hasan b. Hüseyin en, Nevbahti, İsmail b. Hişam es-Sarsari, Ebu Hamid el-Ferazi, İbnu's-Salt el-Mücbir hocaları arasında yer alır.

Başta oğlu Ebu'l Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Simnani olmak üzere en meşhur öğrencileri, Ebu Muhammed Yahya b. Ali en-Nehhas, Ebu'l Bedi' İbrahim b. Muhammed b. Mensur el-Kerhi, Ebu Mansur b. Aburrahman b. Muhammed b. Abdülvahid el-Kazzaz'dır.⁽³³¹⁾ 444 senesinde Musul'da kadılık görevinde de bulunan Simnani, 466 yılında vefat etti.⁽³³²⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda fıkha dair eserlerinin olduğu zikredilmişse de herhangi bir eserinin ismi verilmemiştir.

5- el-AKTA' (v.474/1081)

(Ebu Nasr, Muhammed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdadi)

a) Hayatı

Bağdad'da ikamet etti ve ders verdi. 430/1038-39 yılında Ahvaz'a gitti ve vefatına dek kaldığı Huzistan'ın nahiyelerinden meşhur bir şehir olan Ramehürmüz'de tedrisle meşgul oldu. En meşhur hocası Kudûri (v.428)'dir. O'ndan fıkıh ve feraiz ilmini tahsil etti.

Kaynaklarda talebelerinden söz edilmediğine göre tedristen ziyade tasnifle meşgul olduğu anlaşılıyor. Müslümanlarla Tatarlar arasında cereyan eden bir harbde eli kesildiği için "El-Akta" diye anıldı.⁽³³³⁾ 474 yılında vefat etti.⁽³³⁴⁾

(331) Zehebi Nübela, XVIII/304; Kureşi, Cevahir I/254-256.

(332) İbnü'l-Cevzi, Muntazam XVIII/287, Kefevi age. 51a, Temimi II/35.

(333) Taşköprizade, Tabakatü'l-Fukaha s.90; Kefevi s. 55 b; Edirnevi, Mühimmü'l-Fukaha s.55a.

(334) Safedi, el-Vafi bi'l-Vefayat VIII/118; Kureşi, Cevahir, I/311-312, İbn Kutlubuğa, Tacü't-Tercim s.9; Taşköprizade, Miftah II/254; Temimi II/87; Leknevi, Fevaid, 40.

b) Eserleri

O'nun fıkha dair 2 eserini zikredebiliriz:

Şerhu Muhtasarı'l-Kuduri fi furu'l-Hanefi: (335) Kuduri'nin "Muhtasar'ın şerhidir. Malumdur ki; Kuduri'nin Muhtasarı, Hanefi mezhebinin hükümlerini delilsiz olarak ele alan kitaplardandır. Bu eser üzerine pek çok şerh yapılmıştır. Bu şerhlerden biri de Ebu Nasr el-Akta'nın şerhidir. Müellif 2 ciltlik bu eserinde, muhtasarı açıklamakta, delileri zikretmekte, diğer mezhep ve görüşlere de atıflar yapmaktadır.

Bu eserin bir çok yazma nüshalarına raslamak mümkündür. Süleymaniye kütüphanesinde, Süleymaniye 493-494; Karaçelebizade 128-129, Kılıç Ali Paşa 395-3960, Atıf efendi kütüphanesi 899 no'lar misal olarak zikredilebilir.

Şerh'u Muhtasarı't-Taḥavi: Bu da bir şerh olup, Hanefi fūrûna dairdir.(336)

6- DAMEGANİ (v.478/1085)

(Ebû Abdillah Muhammed bin Ali bin Muhammed ed-Damegani)

a) Hayatı:

Meşhur bir hanefi fakihi olan Damegani, 388'de (1007) Rey ve Nişabur arasında büyük bir kasaba olan Damegan'da doğdu.(337) Fıkh'ı Horasan'da tahsil etti ve daha genç yaşta 419 senesinde Bağdad'a geldi. Burada ilim tahsilinde bulunan Damegani, devrin sayılı alimlerinden oldu. İbnü'n-Nakur (v.470), Hatib el-Bağdadi, (v.463) Hüseyin bin Ali Saymeri (v.436) ve Ebu'l-Hüseyin Ahmed bin Muhammed Kudûri (v.428) ve Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Sûri (v.441) ve daha pek çok şahıstan okudu. Ebu Tahir İlyas ed-Deylemi (v.461), Abdülvehhab b. Mubarek Enmati,

(335) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1627; Kehhale II/148.

(336) Bağdadi Hediye I/80.

(337) Sem'ani, Ensab II/446; İbnü'l-Esir, Lübab I/486; İbnü'l-İmad, Şezerat III/362.

Hüseyin b. Hasan Makdisi, Ali b. Tırad ez-Zeynebi kendisinden ilim aldı.⁽³³⁸⁾

İbn Makula'nın vefatından sonra 447 senesinde Bağdad'da kadılık vazifesinde bulundu. 30 seneye yakın bir süre bu görevini sürdürdü. Kadı'l-Kudât lakabıyla anıldı. 478 tarihinde Bağdad'da vefat etti.⁽³³⁹⁾

b) Eserleri:

Şerhu Muhtasari'l-Hakim: bu eser, Hakim eş-Şehid'in muhtasarının şerhidir.⁽³⁴⁰⁾

Kitabu'l-Hitan: Brockelmann ve onu kaynak alan Makdisi Berlin'deki bir yazma nüshaya dayanarak Damegani'nin "Mesailü'l-Hitan ve't-Turuk" adlı bir kitabının olduğunu beyan ederler.⁽³⁴¹⁾

Kâtip Çelebi'nin "Keşfüz-Zünun" adlı kitabında da⁽³⁴²⁾ "Kitabu'l-hitan" adıyla belirtilen bu eser, bir mecmua içerisinde Süleymaniye Kütüphanesi M.Hafid efendi no:89/4 da sayfa 314-344 arasında Damegani adına kayıtla bulunmaktadır.

Müellif eserinde, günümüz hukukunun kapsamına giren ve İslâm hukuk kitaplarının buyu', şirket, kismet gibi medenî hukukla ilgili bölümlerinde incelenen İzaletu's-Şuyu (Şayi hisseli ortak maldan şuyuu kaldırma) bahsini ele almıştır. Mal ve alacak hakkının birden fazla kişiye ait olması sebebiyle hisseli mülkiyet olarak vasıflandırılan bir mal üzerindeki şayi ortaklığın ortakların bazı tasarruflarını kısıtladığı ve engellediği için şuyu'ün izalesi yani bu çeşit ortaklığın sona erdirilmesinin kismet yoluyla mümkün olacağını belirtir. Kismetin rüknüne ve keyfiyetine dair meseleleri, kismete dair hükümleri zikreder.

(338) Zehebi, Nübela, XVIII/485; Safedi, el-Vafi, IV/139; Kureşi, Cevahir III/269-271, Leknevi Fevaid, 182-183.

(339) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/22; İbn Kesir, el-Bidaye, XII/129; Edirnevi s.84b; Zirikli, A'lâm VII/163.

(340) Bağdadi Hediye II/74; Kehhale XI/48.

(341) Brockelmann GAL.I/373, Suppl.I/634; G.Makdisi "al-Damaghani" E.I, Suppl. 3-4/192.

(342) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1414.

Yaklaşık 30 sayfalık küçük bir risale hüviyetindeki bu eserde konuyu fasıllar halinde inceler, duvar, yol, su yolları ve kanalları gibi pratik meseleleri, hukuki açıdan tedkik eder.

Müellif önce konuları belli bablar altında ele alır, sonra fasıllar halinde konuyu işler, bazen fasıllar arasında fer'başığl altında konuyla alakalı talî meseleleri inceler.

7- el-HACCACÎ (v.480/1087)

(İsmail b. Muhammed bin Ahmed bin Cafer, Ebu Said el-Haccaci)

a) Hayatı

397 yılında doğdu. Beyhâk köylerinden olan Haccac'a nisbetle Haccaci diye anılmaktadır.⁽³⁴³⁾

Ebu Said Sayrefi, Ebu'l Kasım Serrac, Ebubekr el-Hirî'den ilim tahsilinde bulundu. Kendisinden Ebu'l Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisî ders aldı.

Hanefi mezhebi fakihlerinden olan Haccaci 480 yılında vefat etti.⁽³⁴⁴⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda hiçbir eserinden bahsedilmemektedir.

(343) Yakut, Mu'cemül Büldan II/218; İbnü'l-Esir, Lübab I/240-241.

(344) Kureşî, Cevahir, I/432, Kefevi s.50a - b.; Temimi II/202; Leknevi, Fevaid, 47-48.

8- EBU NASR ez-ZEYNEBÎ (v.482/1089)

(Ahmed b. Muhammed b. Said b. Muhammed Ebu Nasr ez-Zeynebi)

a) Hayatı

410 yılında doğan Zeynebi; Nisabur, Buhara ve Bağdad'da bulundu ve ilim tahsil etti. Nisabur'da; dedesi Ebu'l-Ala Said b. Muhammed'den Ebu Said es-Sayrafi'den, Buharada; Ebu Sehl el-Kelebazi, Ebu Sabit el-Buhari'den ve Bağdad'da Ebu Tayyib Taberi'den ders aldı.

Kendisinden Abdulhalik b. Tahir b. Zahir b. Tahir eş-Şehami (v.549) Abdullah b. Furavi, ders aldı.

482 yılında vefat eden Zeynebi Nişabur şehrinde Kadılık görevinde de bulundu.⁽³⁴⁵⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda her hangi bir eseri olduğundan bahsedilmemektedir.

9- NASIHI (v.484/1091)

(Ebubekr Muhammed bin Abdullah bin Hüseyin en-Nasihi en-Nisaburi)

a) Hayatı

Nisaburda doğmuş, Bağdad ve Horasan'da ilim tahsil etmiştir. Ebubekr el-Hırî, Ebu Said es-Sayrefî en Meşhur hocalarıdır.

Muhammed b. Abdulvahid ed-Dakkak, Abdülvehhab bin el-Enmatî, Ebubekr b. ez-Zaguni (v.552), Ebu'l-Kasım İbnü's-Semerandi kendisinden ders almıştır.⁽³⁴⁶⁾

(345) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/49-50, Zehebi, Nübela, XIX/7-8 Kureşî, Cevahir, I/279-281; Temimi II/54-55. İbnü'l-İmad, Şezerat II/366; Leknevî, Fevaid, 34-35.

(346) Zehebi, Nübela, XIX/19; Safedî, el-Vafi III/338; Kureşî, Cevahir III/184-185; Leknevî, Fevaid, 179-180.

Sultan Alparslan zamanında Nisabur kadılığı da yapan Nasihi, 20 sene bu görevde bulunmuş, bilahare Rey'de de kadılık yapmış, 484 senesi Hac dönüşü İsbehan yakınlarında vefat etmiştir.⁽³⁴⁷⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda fıkha dair herhangi bir eserinden söz edilmemektedir.

10- BÜŞTENİKANÎ (v.492/1099)

(İsmail b. Ali b. Muhammed, Ebu İbrahim el-Büştenikani)

a) Hayatı

Nisabur'un köylerinden Büştenikan'da doğdu.⁽³⁴⁸⁾ En meşhur hocası Ebu'l-A'lâ Said'dir. Kendisinden Abdül gafir el-Farisi ders aldı. 492 yılında vefat etti.⁽³⁴⁹⁾

b) Eserleri:

Kaynaklar herhangi bir eserinden bahsetmemektedir.

11- EBU MUHAMMED el-HALEBÎ (v.493/1100)

(Ebu Muhammed, Hasen b. Şeyban b. el-Hasan el-Halebi)

a) Hayatı:

Hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Hanefi mezhebi fakihlerinden olan Halebî, Damegani ve Ebu'l Ganaim Muhammed b. Ali b. Ebi Osman'dan ilim tahsil etti. 493 yılında vefat etti.⁽³⁵⁰⁾

b) Eserleri: Kaynaklarda herhangi bir eser ismine rastlanılmamıştır.

(347) İbnü'l-Cevzî, Muntazam IX/60; İbn Kesir; Bidâye XII/138; Kefevi s.56a; İbnü'l-İmad, Şezerat III/372, Ziriklî, A'lâm, VII/103.

(348) Yakut, Mu'cemü'l-Buldan, I/425-426; İbnü'l-Esir, Lübab I/155.

(349) Kureşî, Cevahir I/429-430; Temimî II/200.

(350) Kureşî, Cevahir II/60; Temimî III/65.

12- es-SAKAFÎ (v.497/1104)

(Ahmed b. Ahmed b. Hamza b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdürrahman b. Kari b. el-Esved İbn Mes'ud es-Sakafi)

a) Hayatı

Ebu'l Hüseyin lakabıyla da anılan es-Sakafî 422 yılında doğdu. Fıkıh ilmiyle meşgul oldu ve devrinin ileri gelen fakihleri arasına girdi.

Dameganî, Ebu Tahir Muhamed b. Muhammed el-Hüseyin es-Sabbağ el-Kureşî hocaları arasında yer alır.

Abdülvehhab el-Enmatî, Ebu'l-Hasen Muhammed İbnu'l Mübarek bin el-Hillî de öğrencilerindendir.

461 yılında Kûfe kadılığında da bulunan es Sekafî, 497 yılında vefat etti.⁽³⁵¹⁾

b) Eserleri

Kaynaklar onun hiçbir eserinden bahsetmemektedir.

13- Ebu'l-Kasım es-SİMNANÎ (v.499/1106)

(Ebu'l Kasım b. Muhammed b. Ahmed es-Simnani el-Halebi)

a) Hayatı

Hem fakih hem de tarihçi bir zat olan es-Simnanî, Simnan'da doğmuştur.⁽³⁵²⁾ Damegani ve es-Saymerî'den fıkıhı, Ebu Ali Muhammed b. Ahmed b. el-Velid'den usûl ve kelâm ilmini tahsil etmiştir.⁽³⁵³⁾

Simnani 499 yılında vefat etmiştir.⁽³⁵⁴⁾

(351) Kureşî, Cevahir, I/251-252; Temimi II/31-32.

(352) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan I/251-252; Kefevi, 65a

(353) Kureşî, Cevahir, I/375-376; Leknevî, Fevaid, 123-124.

(354) Zirikli, A'lâm, V/148; Kehhâle VII/180.

b) Eserleri

Hiç şüphesiz O'nun Hanefi fıkhına dair yazdığı en önemli eseri, **Ravzatu'l-Kudat ve Tariķu'n-Necat** adlı eseridir.

Bu eser edebu'l kazâ türünde olup, Kadı, kudat hukkam gibi hakim manasına gelen kelimeleri içine alan isimlerle te'lif edilen bir eserdir. Eserde muhakeme usulü işlenmiştir.⁽³⁵⁵⁾

Eser; Hz. Peygamberin zamanından Abbasi Halifesi Muktedi bi emrillah'ın hilafeti zamanına kadar devam eden bir İslam kaza tarihini ortaya koyar.

Eserde bir kadı da bulunması gereken vasıflar belirtilmiş, evvela bablar şeklinde tertip edilip sonrada fasıllara ayrılan eserde müdafaa, dava, deliller, gibi mes'eleler üzerinde durulmuştur.

Simnani, bu eserini 478 senesinde hocası Damegani henüz hayatta iken tamamlamıştır.⁽³⁵⁶⁾

Simnani, Tahavi'nin "Muhtasar"ı, "Edebu'l Hukkâm'us-Sağir"i, "Edebü'l-ḥukkâmu'l-Kebir"inden istifade etmiştir. Bu Edebu'l Kaza ile ilgili eserlerin dışında, eserini hazırlarken müracaat ettiği kaynaklar arasında Şirazi'nin "el-Mühezzeb"i, Kudûri'nin "el-Hilâf"ı, Kerhî'nin "Muhtasar"ı, "Müzeni'nin "Muhtasar"ı, Damegani'nin "Muhtasaru'l-Ḥakimi's-Şerh"i, Şeybani'nin "Camiu's-Sağir"i, Ebu Yusuf'un "Emali"si, vs... yer alır.

Eser, Selahüddin el-Müneccid'in tahkikiyle 2 cilt halinde önce Bağdad'da, 1. cildi 1970, 2. cildi de 1972 senesinde ve her iki cildi bir arada olmak üzere daha sonra Beyrut'ta 1984 yılında neşredilmiştir.⁽³⁵⁷⁾ O'nun yine fıkhı dair "el-Ürvetü'l-vüşkâ fi's-Şurut"⁽³⁵⁸⁾ adlı eseri de vardır.

(355) Edirnevi s.94a; Bağdadî Hediyye I/694, İzahu'l-Meknun I/596

(356) Leknevi, Fevaid, 123.

(357) Brockelmann GAL.I/373, Suppl.I/638

(358) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1133; Bağdadî İzahu'l-Meknun II/99.

14- MAZENDERANÎ (v.500/1107)**(Abdülcebbar bin Ahmed el-Mazenderanî)**

Fıkıh ve feraiz alimi olan Zeynüddin lâkabıyla da anılan Mazenderanî, Taberistan'ın eski ismi olan Mazenderan beldesinde⁽³⁵⁹⁾ müftülük görevinde bulundu. Ahmed b. Muhammed el-Lârizi el-Edvî gibi zamanın büyük alimlerinden ilim öğrendi. 500 tarihinde vefat etti.⁽³⁶⁰⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda zikredilip de varlığı hakkında henüz malûmatımız olmayan bir tek eseri mevcuttur. O da "el-Hülasâ fi'l-Feraiz" adlı eseridir. Eser adından anlaşılacağı üzere feraize dairdir.⁽³⁶¹⁾

15- ABDURRAB el-GAZNEVÎ (v.500/1107)**(Abdurrab b. Mansur b. İsmail bin İbrahim el-Gaznevî)****a) Hayatı**

Gazne şehrine nisbetle el-Gaznevi diye anılmaktadır. Hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız el-Gaznevî 500 yılında vefat etmiştir.⁽³⁶²⁾

b) Eserleri

2 cilt halinde "Mültemisü'l-İhvân" diye isimlendirdiği Kudûrinin muhtasarına yaptığı bir şerhi vardır. Bize kadar geldiği bilinmeyen bu eser, sadece müellifin kaynaklarda belirtilen bir eseridir.⁽³⁶³⁾

16- el-HATİBÎ (v.502/1109)**(İsmail b. Ali b. Abdullah el-Hatibi)****a) Hayatı**

İsfahan'da bir müddet kadılık yapan, Hanefi mezhebi fakihlerinden olan Hatibi hakkında fazla bir malûmatımız yoktur. Kaynaklarda önce

(359) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan V/41; İbn Kutlubuğa, 32.

(360) Kureşi, Cevahir, II/358-359, Kehhâle V/79

(361) Kâtip Çelebi, Keşf, I/720; Bağdadi Hediye I/449.

(362) İbnü'l-Esir Lübâb II/380; Kureşi, Cevahir, II/373, İbn Kutlubuğa, 37; Kehhale V/111.

babasından, sonra Damegani'den fıkıh tahsili gördüğü ve 502 senesinde Hamedan'da şehid edildiği belirtilmektedir.⁽³⁶⁴⁾

b) Eserleri

Kaynaklar herhangi bir eserinden bahsetmemektedir.

17- et-TENÛHÎ (v.503/1110)

(İbrahim b. Ca'fer bin Abdürrahman bin Ca'fer, Ebu's-Semh et-Tenûhî el-Mearri)

a) Hayatı

Şair, edip ve fakih bir zat olan Tenûhî İsfahan'da bulunmuş, Abdülvahid b. Muhammed el-Kefertabi'den fıkıh öğrenmiştir. Kendisinden de Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. el-Buharî ders almıştır. 503'de ölmüştür.⁽³⁶⁵⁾

b) Eserleri

Kaynaklar herhangi bir eserinden bahsetmemektedir.

18- DİHİSTANÎ (v.503/1110)

(İbrahim b. Muhammed, Ebu İshak ed-Dihistanî)

a) Hayatı

Mazenderan civarında bir yer olan Dihistan'da doğdu.⁽³⁶⁶⁾ Ebu İshak ed-Dihistanî 460 senelerinde Nisabur'da bulundu. İmam Sandalî'nin medresesinde fıkıh tahsil etti. Ebu Zeyd ed-Debûsî (v.430) ve Ali b. Hüseyin Sandelî'den ders aldı. Fıkıhta derinleşti, devrin sayılı alimlerinden oldu. Kendisinden Abdülmelik b. İbrahim el-Hemedanî ders aldı. Feraiz ve hesap ilminde de bilgi sahibi olan Dihistanî 503 yılında vefat etti.⁽³⁶⁷⁾

(363) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1632; Bağdadi I/511.

(364) Kureşî, Cevahir, I/428; Temimî II/200

(365) Safedi, el-Vafî, VI/45-46; Kureşî, Cevahir, I/87; Temimî I/200

(366) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan I/492; İbnü'l-Esir, Lübab I/518

(367) Kureşî, Cevahir I/108-109; Kefevî s.65 b; Temimi I/238; Leknevî, Fevaid, 11

b) Eserleri

Kaynaklarda herhangi bir eserinin olduğu tesbit edilememiştir.

19- el-ARBESENDÎ (v.511/1117)

(Ebubekr, Muhammed b. Hüseyin bin Muhammed el-Arseben-
dî)

a) Hayatı

Fahru'l-Kudat lâkabıyla anılan Arseben-
dî köyünde doğdu.⁽³⁶⁸⁾ Doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Buhara
ve Bağdad'a gidip ilim tahsilinde bulundu.

Memleketinde Ebu Mansur Muhammed b. Abdülcebbar es-Sem'a-
nî'den, Buhara'da Alaüddin'i Mervezi'den fıkıh tahsili gördü. Ebu'l Fadl
Abdürrahman b. Muhammed el-Kirmanî kendisinden ders aldı. 511 senesi
Rabiulevvel ayında vefat etti.⁽³⁶⁹⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda bir tek eseri olduğu zikredilmiştir ki; onun günümü-
ze kadar intikal ettiği henüz malûm değildir. O da "Muhtasarü Taqvimü'l
Edille li'd-Debûsi" Debusinin fıkıh usulüne dair kaleme aldığı "Taqvimü'l
edille" adlı eserinin bir muhtasarıdır.⁽³⁷⁰⁾

20- EBU TALİB ez-ZEYNEBÎ (v.512/1118)

(Hüseyin bin Nizam bin el-Hadr bin Muhammed bin Abdül-
vehhab bin Ali bin Hasen Ebu Talib ez-Zeynebî)

a) Hayatı:

420/128'de doğdu. Nurü'l-Hüda lakabıyla da anılan Zeynebî,
Bağdad'da pek çok alimden ders gördü. Damegani ve Ebubekr Razi'den

(368) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan I/151; İbnü'l-Esir, Lübab I/42.

(369) Kureşi, Cevahir, III/148; Kefevi s.64b; Leknevi, Fevaid, 164-166; Kehhale IX/258.

(370) Kâtip Çelebi, Keşf. I/1467.

fıkıh, Ali b. Ömer Kazvini'den Kur'ân, Ebu Talip b. Geylan, Ebu'l Kasım et-Tenûhi, Ebu'l Hüseyin İbnu'l Muktedi'den hadis dersi aldı.⁽³⁷¹⁾

Fıkıh ilminde derinleşti ve Hanefi mezhebinin ileri gelen âlimlerinden oldu. Şerefu'l Mülk'ün Babu't-Tak'da inşa ettiği Şarkiyye medresesinde öğrencilere ders verdi ve pek çok öğrenci yetiştirdi. 512 senesinde vefat etti.⁽³⁷²⁾

b) Eserleri

Kaynaklar herhangi bir eserinden bahsetmemektedir.

21- EBU'L KASIM eş-ŞILHÎ (v.515/1121)

(Halef b. Ahmed b. Abdullah, Ebu'l-Kasım ed-Darir eş-Şilhî)

a) Hayatı

Bağdad köylerinden olan Şilh'de doğdu.⁽³⁷³⁾ Ebu Nasr Zeynebi, Damegani, Ebu'l Hüseyin el-Mübarek bin Ahmed es-Sayrefi'den ders aldı. Hılaf, Usûl, fıkıh ve kelâm ilminde temayüz eden Şilhi, Bağdad'da Ebû Hanife medresesinde ders verdi.

Ömer b. Ahmed b. Muhammed en-Nesefî, Ebû Tahir es-Silefi kendisinden ders aldı. 515 senesinde Bağdad'da vefat etti.⁽³⁷⁴⁾

b) Eserleri

Kaynaklar herhangi bir eserinden bahsetmemektedir.

(371) Safedi, el-Vafi, XII/41; Kureşî, Cevahir II/133-134; Temimi III/162.

(372) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/201; İbn Kesir, Bidaye XII/183; İbnü'l-İmâd, Şezerat IV/34; Zirikli, A'lâm II/279.

(373) Yakut, Mu'cemül-Büldan III/358; İbnü'l-Esir, Lübab II/206.

(374) Safedi, el-Vafi, XIII/353; Kureşî, Cevahir II/168 Temimi III/207.

22- NUHÎ (v.518/1124)

(Ebu İbrahim İshak b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed b. Nuh ibn Zeyd b. Numan b. Abdullah b. Hüseyin b. Yezid b. Nuh en-Neseffî)

a) Hayatı

433 senesinde Safer ayında doğdu. Muhammed b. Ali et-Tirmizî, Ömer b. Ahmed b. Şahin es-Semerkindî, Ali b. Hüseyin es-Suğd, Ali b. Hasan b. Mekki en-Neseffî, Abdulaziz b. Ahmed el-Halvanî, Ebu Mes'ud Ahmed b. Muhammed er-Razi, Ebubekr Muhammed b. Abdürrahman el-Mukri'den ilim tahsilinde bulundu. Ahmed b. Muhammed ibn Abdülcelil, Ebu'l-Mehamid Mahmud b. Ahmed b. el-Ferec es-Sağarcî, Esad b. İbrahim el-Katavanî, Muhammed b. Muhammed b. Faris el-Haşimî, Mahmud b. Ali en-Neseffî ve daha pek çok kimse de kendisinden ilim aldı. Hanefî mezhebini ileri gelen fakihlerinden olan Nuhî, 518'de Neseff'te vefat etti.⁽³⁷⁵⁾

b) Eserleri

Kaynaklar hiçbir eserinden söz etmemektedir. Dolayısıyla O'na ait bir eser olup olmadığını bilemiyoruz.

23- EBUBEKR el-HANEFÎ (v.522/1128)

(Ahmed b. Muhammed b. Ebubekr el-Hanefî)

a) Hayatı

Kaynaklarda hayatı hakkında hemen hemen hiçbir malûmatımız olmayan Ebubekr el-Hanefî'nin sadece vefat tarihini bilmekteyiz. 522 yılında vefat eden Ebubekr el-Hanefî nisbesinden de anlaşılacağı üzere Hanefî fakihlerindendir.⁽³⁷⁶⁾ Brockelmann'da bu zatın Hanefî fakihlerinden olduğunu belirtir.⁽³⁷⁷⁾

(375) İbnü'l-Esir, Lübab III/329; Zehebi, Nübela, XIX/470; Kureşî, Cevahir I/370-371; Temimi II/157.

(376) Kehhale II/85

(377) Brockelmann GAL. I/374; Suppl. I/639

b) Eserleri:

Mecmâ'ul fetevâ: Kitab, tamamen fıkhnın furuuna aittir ve fetvalar mecmuasıdır. İçinde bir çok diğeri fetva mecmualarından iktibaslar yapılmıştır.⁽³⁷⁸⁾

Eser, Taharet bahsiyle başlayıp, feraiz bahsiyle son bulmaktadır. Önce kitap başlığı altında konular alınmış, kitablar fasıllara ayrılmış, sonra bu fasıllar içerisinde yer alan konularda fıkhî görüşlere yer verilmiş ve bir mes'ele hakkında zikredilen fetvalardan örnekler gösterilmiştir.

Eserin Süleymaniye kütüphanesinde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Süleymaniye 684; Yeni Cami 676; Mahmutpaşa 262; Fatih 2459-2463; 2466-2469, Esad Efendi 904; Karaçelebizâde 204-205 nolu nüshalar misal olarak verilebilir.

Hızanetu'l-Fetava: Muhtasar mahiyette bir eserdir. Keşfüzzunun sahibi bu eserin Mecmau'l-Feteva'nın bir ihtisarı olduğunu söyler.⁽³⁷⁹⁾

Eser 54 kitabdan müteşekkil olup, Kitabu's-Salat ile başlamakta ve Kitabu Adabi'l-Müfti ile son bulmaktadır.

Müellif, eserin mukaddimesinde de belirttiği gibi eserini hazırlarken büyük alim ve meşayih-i Kirâmın kitaplarından istifade etmiştir ki, bunlar arasında Ömer b. Abdülaziz Sadru's-Şehid (v.530)'in "Feteva'ul Kübra" ve "Feteva'u-Suğra"sı, Muhammed b. Velid es-Semerkandî (v.450)'nin "Feteva"sı Ahmed b. Ömer Natifi (v.446)'nin "Feteva"sı yer almaktadır.

Eserin Süleymaniye kütüphanesi, Yeni Cami bölümünde 606, 607 no'da kayıtlı bir yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca yine M.Hafid efendi 95/1, Damad İbrahim Paşa 690; Fatih 2290, Kasidecizade 297 no da kayıtlı nüshaları da vardır.

(378) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1603.

(379) Bkz. Kâtip Çelebi, Keşf. I/703, II/1603.

24- EBU ABDİLLAH CÜRCANÎ (v.522/1128)

(Ebu Abdillah Yusuf b. Ali el-Cürcanî)

a) Hayatı

Hayatıyla ilgili olarak hemen hiçbir bilginin bulunmamasından dolayı aynı nisbeyle bilinen diğer fakihlerle karıştırılan Cürcanî hakkında kaynaklar çeşitli malumat vermektedirler. Künyesi Ebû Yakut ve Ebu Abdullah olmak üzere 2 farklı şekilde verilmektedir.⁽³⁸⁰⁾

Ebu'l Hasen el-Kerhî'den fıkıh tahsil ettiğine dair bilginin de⁽³⁸¹⁾ doğru olması mümkün değildir. Zira "Hizanetü'l ekmel" adlı eserini te'lîfe 522'de başlamış olması bu tarihten sonra vefat ettiğini göstermektedir. Halbuki Kerhî'nin vefatı 340'tır.⁽³⁸²⁾

b) Eserleri:

Hizanetü'l Ekmel: Hanefî fıkıhı ile ilgili 6 ciltlik bir eserdir. Kaynaklarda zikri geçen yegane eseri olup⁽³⁸³⁾ yanlışlıkla Ebu'l Leys es-Semer-kandi'ye de nisbet edilmektedir.⁽³⁸⁴⁾ İmam Muhammed'in "el-Camiü'l-Ke-bir" "el-Camiü's-Sağir" ve "ez-Ziyadat"ı, İbn Ziyad'ın "el-Mücerred"i, Hakim'in "el-Kâfi" ve "el-Müntekası", Kerhî'nin "el-Muhtasar"ı Ebu'l-Leys es-Semer-kandi'nin "Üyunü'l-Mesail"i ve "Şerhü't-Tahavi" gibi eserlerden derlenmiştir.

Eserin muhtevasına baktığımızda onun hemen hemen fıkıhın ibadet muamelat ve ukubat bölümüne ait, yani hukukûn bütün şubelerine, medeni hukuk, ticaret hukuku, ceza ve usul hukuku vs. bölümlerine dair genel kaideleri muhtevi olduğunu görmekteyiz.

(380) Kureşi III/630-631, İbn Kutlubuğa s.82, Kefevî s.37b, Leknevî Fevaid, 231, Kehhale XIII/319; Özel Ahmed, Hanefî Fıkıh Alimleri s.45.

(381) Taşköprizade Miftah, II/254; Edirnevî s.68b.

(382) Bkz. Kefevî s.34a, Leknevî, Fevaid, 108; Kehhale VI/239.

(383) Kâtip Çelebi, Keşf, I/702; Brockelmann GAL. I/374, Suppl. I/639.

(384) Taşköprizade, Miftah II/254, İbn Kutlubuğa s.82.

Eserde konular önce "Kitablar" şeklinde ana başlıklara ayrılmış, daha sonra belli mes'elelerdeki hükümleri bir araya toplamak gayesiyle bunlar bablara bölünmüştür. Aynı bab içerisinde ele alınabilen fakat mahiyeti itibariyle farklı olan mes'eleler fasıllar halinde işlenmiştir. Dolayısıyla eserin fıkhi hükümleri işleyiş tarzı, Kitab, bab, fasıl sırasıyla olmaktadır.

Eserin Süleymaniye kütüphanesinde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Yeni Camii 413/5, Ayasofya O.1146, Fatih 1627, Halet Efendi 131, Şehid Ali Paşa 769-770 Esad efendi 678-680, Carullah 634, 635/1, 636/2, 637 no'lar misal olarak zikredilebilir.

Kitabü'l Vakf: Vakıfla ilgili bir eser olup kaynaklarda zikri geçmemektedir. (Süleymaniye kütüphanesi Şehid Ali Paşa No: 1061/13; Reisü'l Küttab no: 1160/8).

C- HANBELİ FAKİHLERİ

1- EBU YA'LA el-FERRÂ (v.458/1076)

(Ebu Ya'la, Muhammed bin Hüseyin (Hasen) el-Ferrâ)

a) Hayatı

380/990 yılında Bağdad'da doğdu⁽³⁸⁵⁾ Zamanın önde gelen alimleri Ebu Abdullah b. Hamid, Ebu'l Hüseyin es-Sekri, Ebu'l-Kasım b. Habebe, Ali b. Ma'ruf el-Bezzaz, Ali b. Amr el-Harbî'den ders aldı.⁽³⁸⁶⁾

Özellikle fıkıh ilminde derinleşen Ebu Ya'la, Bağdad kadılığında da bulundu. Babası Ebu Abdullah Hüseyin bin Muhammed, Hanefi mezhebine mensup olmasına rağmen Hanbeli mezhebine göre tahsil gördü ve Hanbelilerin en meşhur alimlerinden oldu. Tedrisle de meşgul olan Ebu Ya'lâ pek çok öğrenci yetiştirdi. Ahmed b. Ali b. Sabit, Abdülaziz b. As en-Nahşebi, Hibetullah b. Abdülvaris eş-Şirazi, İbnü'l Benna (v.471), Yakub el-Berzebini (v.486) ve daha pek çok zât ondan ilim öğrendi.⁽³⁸⁷⁾ Hanbeli mezhebinin yayılmasında büyük rol oynayan Ebu Ya'la, 458 yılında Bağdad'da vefat etti.⁽³⁸⁸⁾

b) Eserleri

Ahkamu's-Sultaniyye⁽³⁸⁹⁾ Müellif'in devletın esas teşkilat ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplayan eseridir. Eserde İslam devlet idaresinden, kamu hukukunun bir çok müesseselerinden geniş olarak bahsedilmektedir.

Eser, Muhammed Hamid el-Fakki tarafından 866 (1462) tarihli bir yazma nüshası esas alınarak yayınlanmıştır (Kahire 1357/1938) Eserin

(385) Hatib el-Bağdadi, Tarihu'l-Bağdad II/256; İbnü'l-Esir, Lübab II/413; Zehebi, Nübela, XVIII/89

(386) İbn Ebi Ya'lâ Tabakatü'l-Hanabile II/195-196; Safedi, el-Vafi III/8-9

(387) Uleymi, Menhecü'l-Ahmed II/129-131; H.Laoust" İbn al-Farra" E.I., III/765-766.

(388) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, VIII/243; İbn Kesir, Bidâye, XII/95; İbn Tağriberdi, Nücümü'z-Zahire V/78, İbn Bedran el-Medhal, 216; Bağdadi, Hediyye II/72.

daha sonraki baskılarına da esas teşkil eden bu neşirde, metinde geçen hadislerin önemli bir kısmının tahriri, Müellifin hal tercümesi ve ayrıntılı bir konu fihristi yer almaktadır.

Ebu Ya'lânın bu eseri üzerinde, Ezher Üniversitesinde Muhammed Abdülkadir Ebu Faris tarafından 1974 yılında hazırlanan doktora çalışması, el-Ğadi Ebû Ya'la el-Ferrâ ve Kitabühü el-Aĥkamü's-Sultaniyye adıyla neşredilmiştir. (Beyrut 1400/1980; 1403/1983)⁽³⁹⁰⁾

Şerĥu'l-Hırakî: Hırakî'nin (v.334) Muhtasarının şerhidir.⁽³⁹¹⁾ Müellif Eser'de önceki Hırakî'den bir mesele zikreder sonra ona muhalif görüşü ele alır, metne hiçbir ilave yapmaksızın meseleleri tahkik eder ve muhaliflerin görüşlerini ve delillerini anlatır.⁽³⁹²⁾ Ebu Ya'lâ el-Ferra'nın bu eserlerinin yanı sıra "el-Kifâye"⁽³⁹³⁾ ve "el-Üdde"⁽³⁹⁴⁾ ve "el-Mücerred"⁽³⁹⁵⁾ adlı usule dair eserleri de vardır.

M.Hamidullah, Ebu Ya'la el-Ferra'nın (v.458) "el-Üdde" ve "el-Kifâye" adlı eserlerinin Hanbeli mezhebinin en eski usul eserleri olduğunu belirtip, dört ciltlik "Kifaye"nin sadece dördüncü cildini müşahede ettiğini söyler.⁽³⁹⁶⁾ Mekke Ümmü'l-Kura üniversitesince Dımeşk 1983'de yayınlanan, üniversitedeki fıkıh usulüne dair yazma ve matbû eserlerin bir listesini gösteren "Fihrisu Usulî'l fıkĥ" adlı kitapta, Ebû Ya'lâ'nın bu iki eserinin üniversitede bulunduğunu görmekteyiz.⁽³⁹⁷⁾

(389) Kâtip Çelebi, Keşf. I/19.

(390) Erkal Mehmed, "Ahkâmü's-Sultaniyye" DİA. I/556-557.

(391) Zehebi, Nübela, XVIII/91

(392) İbn Bedran el-Medhâl, 216.

(393) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1498; Brockelmann GAL. I/398, Suppl. I/686.

(394) Zehebi, Nübela, XVIII/91

(395) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1593

(396) M.Hamidullah "Fıkıh Usulü Tarihi" (trc. Fuad Sezgin) İsl.Tetk.Enst.Derg. II (1) s.15. İst.1957

(397) Bkz.Fihrisu Usulî'l-Fıkĥ, s.67, 84.

Ayrıca O'nun "Camî's-sağîr fi fûrû'il Ḥanabile"⁽³⁹⁸⁾ adlı fıkha dair bir kitabı, "Aḥkamü'l-Ḳur'ân"⁽³⁹⁹⁾ adlı bir fikhî tefsiri ve "Mesâilü'l-Hilâf"⁽⁴⁰⁰⁾ adlı bir eseri de mevcuttur.

2- EBU'L HASEN el-AMİDÎ (v.467/1075)

(Ebu'l-Hasen, Ali bin Muhammed bin Abdurrahman el-Bağdadî el-Amidî)

a) Hayatı

Bağdad'da Ebu'l Kasım b. Büşran, Ebu İshak el-Bermeki (v.445), Ebu'l-Hasen b. el Harrani ve Kadı Ebu Ya'la el-Ferrâ'dan (v.458) ilim tahsilinde bulunmuştur. Besasîri'nin Bağdad'ı işgali üzerine Bağdad'dan ayrılmış, 450 senesinde Amüd'e gitmiş ve orada yerleşmiştir. Ölünceye kadar da orada fıkıh dersi vermiş, pek çok talebe yetiştirmiştir.

O'nun en meşhur öğrencisi Ebu'l-Hasen b. Gazi'dir.⁽⁴⁰¹⁾

467 senesinde Amüd'de vefat etmiştir.⁽⁴⁰²⁾

b) Eserleri

O'nun fıkha dair yegane eseri; "Ümdetü'l-Hađîr ve Kifayetü'l-Müsafiridir"⁽⁴⁰³⁾ Keşfüzzunun sahibi; 4 ciltlik bu eserin pek çok kaideleri içeren güzel bir eser olduğu söyler.⁽⁴⁰⁴⁾

(398) Kâtip Çelebi, Keşf. I/564.

(399) Zehebi, Nübela, XVIII/91; Kehhale IX/254.

(400) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1668.

(401) İbn Ebi Ya'lâ, Tabakatu Hanabile, II/234; İbn Receb, ez-Zeyl a'lâ Tabakatü'l-Hanabile I/8-9

(402) İbnü'l-İmâd III/323; Zirikli, A'lâm V/147.

(403) Bağdadî, Hediyye I/692; Kehhale VII/208.

(404) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1166.

3- İBN CEDDA el-UKBERÎ (v.468/1076)

(Ali bin Hüseyin bin Ahmed bin İbrahim bin Cedda el-Ukberî)

a) Hayatı

Memleketine nisbetle Ukberî, dedelerinden Cedda'ya nisbetle İbn Cedda diye tanındı. Ebu Ali b. Şazan, Ebu'l Kasım el-Hıraki, Ebu'l Kasım b. Büşran, Ebu Ali b. Şihab, Ebu'l Kasım Hibetullah et-Taberi, Vâlid es-Said'den ders aldı. Kadı Ebubekr, Ebu Mansur el-Gazzaz, Mekkî er-Rumeylî (v.492) ve daha birçok alim ondan ilim öğrendi.⁽⁴⁰⁵⁾ 469 yılında vefat etti. Bağdad'da Ahmed bin Hanbel'in yanına defnedildi.⁽⁴⁰⁶⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda usûle dair eseri olduğu zikredilir.⁽⁴⁰⁷⁾ Safedi de "el-Vafi bi'l vefayât" adlı eserinde O'nun cedel ilmine dair bir eseri olduğundan bahseder.⁽⁴⁰⁸⁾

4- el-BEREDANÎ (v.469/1077)

(Ebu'l Hasen, Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Hasen bin Ali b. Hüseyin bin Harun el-Beredanî)

a) Hayatı

388 yılında Beradan'da doğdu.⁽⁴⁰⁹⁾ Orada yetişti. Sonra Bağdad'a gitti. Ebu'l-Hasen b. Rızkaveyh, Ebu'l Hüseyin b. Büşran, Ebu'l-Fadl et-Te-mimi, Ebu'l Hasan b. Mahled, Ebu Ali b. Şazan, el-Berkani ve daha birçok alimden ilim öğrendi. Fıkıh ve hadis ilimlerindeki üstünlüğü ile tanındı. Feraiz ilminde de alim olduğundan el-Ferazi nisbesini aldı. Kadı Ebubekr b. Abdülbaki Ebu Muhammed es-Semer-kandi O'ndan ders aldı.⁽⁴¹⁰⁾ 469

(405) Zehebi, Nübela, XVIII/392; İbn Receb, Zeyl I/11; Uleymî Menhec II/148-149.

(406) İbnü'l-Cevzi, Muntazam VIII/299; İbnü'l-İmâd, Şezerat, III/331, İbn Bedran el-Medhal, 210

(407) İbn Ebi Ya'lâ II/234; Kehhale VII/71.

(408) Safedi, el-Vafi, XII/47.

(409) Yakut, Mucemü'l-Büldan'ında "Beredan", İbnü'l-Esir, el-Lubab'ında "Bürdan" adıyla zikre-der. (bkz. Yakut, 1/376; İbnü'l-Esir, 1/135).

senesinde Bağdad'da vefat etti.⁽⁴¹¹⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda herhangi bir eserinden söz edilmemiştir.

5- EBU CA'FER el-HAŞİMÎ (v.470/1078)

(Ebu Ca'fer, Abdü'l-Halik bin İsa bin Ahmed, bin Musa bin İsa bin Ahmed bin Musa bin Muhammed bin İbrahim bin Abdullah bin Ma'bed bin Abbas b. Abdülmuttalib el-Haşimî)

a) Hayatı

411 senesinde Nisabur'da doğdu. İlk fıkıh dersini babasından aldı. 23 sene babasından ders okudu. Fıkıh ilminde derinleşti. Babası hayatta iken fetva verir hale geldi. Ebu'l Kasım b. Büşran, Ebu Muhammed el-Hilal, Ebu İshak el-Bermeki (v.445), Ebu Talib el-Uşari (v.441), İbnü'l-Müzehhib et-Temimî (v.444), Ebu'l-Hüseyin el-Harrani ve Kadı Ebu Ya'la (v.458) en meşhur hocalarıdır. Hulvani, Ebubekr Ensari ve İbnü'l Muharrimî kendisinden ders aldılar.⁽⁴¹²⁾

470 senesi Nisabur'da vefat etti.⁽⁴¹³⁾

b) Eserleri:

Ruûsü'l-Mesâil: Ahmed bin Hanbel'in diğer mezheb imamlarına karşı muhalefet ettiği mes'eleri içeren Hanbeli mezhebine dair bir hilaf eseridir.⁽⁴¹⁴⁾

(410) İbn Receb, Zeyl. I/13; Uleymi, Menhec II/150-151.

(411) İbnü'l-İmad, Şezerat III/335; Bağdadi, Hediyye II/73; Kehhâle IX/4.

(412) İbn Ebi Ya'lâ, II/15-16; Zehebi, Nübela, XIII/546; Safedi, el-Vafi, XVIII/90; İbn Receb, Zeyl I/15-16; Uleymi, Menhec II/152.

(413) İbnü'l-Cevzi, Muntazam VIII/315, Menakıb 629; İbn Kesir, Bidaye XII/119; İbnü'l-İmad, III/336

(414) Kehhâle V/111, İbn Bedran, el-Medhal, 219.

Brockelmann, eserin Zahiriyye kütüphanesinde mevcut olduğunu belirtir.(415)

Ebu Ca'fer el-Haşimi'nin kaynaklarda zikredilen fıkha dair diğer eserleri "Şerhü'l-Mezheb"(416) ve "Cüz'ü fi edebi'l-Fıkh"(417) adlı eseridir.

6- İBNÜ'L-BENNÂ (v.471/1079)

(Ebu Ali, Hasen bin Ahmed bin Abdullah bin el-Bennâ)

a) Hayatı

396'da Bağdad'da doğdu. Bir çok alimden ilim aldı. Kıraat, hadis ve fıkıh ilimlerinde çok yükseldi. Ebu'l-Hasan el-Hemmâmî'den kıraat ilmini, Ebu'l-Feth Hilâl b. Muhammed el-Haffar (v.414), Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Fevaris (v.412), Ebu'l-Hasen b. Rızkaveyh, Ebu Muhammed es-Sükri, Ebü'l-Hasen b. Büşran, Ebu Ali b. Şihab'dan hadis ilmini öğrendi. Fıkıh ilmini, Kadı Ebu Ya'lâ el-Ferra'dan, Ebu'l-Fadl et-Temimi ve onun kardeşi Ebu'l-Ferec'den, Tahir b. el-Gubari'den öğrendi. Babasından hılâf ilmini tahsil eden İbnü'l-Bennâ daha babası hayatta iken Daru'l-Hilâfenin doğu tarafında ders vermeye başlamıştı. Babasının vefatından sonra da Bağdad'daki Camiu'l-Kasr ve Camiu'l-Mansur da talabelere ders okuttu. Kendisinden oğlu Ebu Galib Ahmed, Ebu'l-Kasım b. es-Semerkindî, Ebubekr b. Abdülbakî, İbnü'l-Hasin ve daha başka alimler ilim öğrendi.(418)

5 Receb 471/11 Haziran 1079'da Bağdad'da vefat etti.(419)

(415) Brockelmann, Suppl I./687

(416) Kehhale V/III.

(417) İbnü'l-İmad, Şezerat II/336; Zirikli, A'lâm IV/63; Kehhale V/III.

(418) İbn Ebi Yâ'lâ II/23; Zehebi, Nübelâ XVIII/380, İbn Receb, Zeyl I/32-33 Uleymi, Menhec, II/165-168; G.Makdisi "İbn al-Banna" E.I., III/730-731.

b) Eserleri:

Safedi ve Kehhâle 150'ye yakın eseri olduğunu ifade eder.⁽⁴²⁰⁾ Tarih, biyografi, fıkıh, tasavvuf, hadis, din ve daha başka ilim dallarında olmak üzere pek çok eser yazdı.⁽⁴²¹⁾

Fıkha dair başlıca eserleri arasında "Şerhu'l-Hıraki"⁽⁴²²⁾, "el-Kâmil fi'l-Fıkh"⁽⁴²³⁾, "Nüzhetü't-Talib fi Tecridi'l-Mezahib"⁽⁴²⁴⁾, "Menakıbü'l-İmam Ahmed"⁽⁴²⁵⁾ "el-Hısal ve'l-Akşam"⁽⁴²⁶⁾ "Kitabü'z-Zekât ve 'Ikâb"⁽⁴²⁷⁾, "Tabakatü'l-Fukahâ"⁽⁴²⁸⁾ adlı eserlerini zikredebiliriz.

7- ABDÜLVEHHAB el-HARRANÎ (v.476/1083)

(Abdulvehhab b. Ahmed b. Abdülvehhab b. Celebe el-Bağdadi el-Harranî)

a) Hayatı

Doğum tarihi bilinmemektedir. Harran'a nisbetle el-Harrani denilmiştir. İlim tahsilinde bulunmak için Bağdad, Harran ve daha pek çok yere seyahat yapmıştır. Başta Ebu Ya'lâ el-Ferrâ (v.458) olmak üzere, Ebu Bekr el-Berkani, Ebu Ali b.Şazan, Ebu Ali b. Şihab el-Ukberi, Ebu'l-Kasım ez-Zeydi'den ilim tahsilinde bulundu. Kendisinden Hibetullah b. Abdülvaris b. Ali eş-Şirazi (v.485) ve Ebu'l-Kasım Mekki b. Abdüsselâm er-Rumeylî (v.492) ders aldı. Harran'da kadılık ve müderrislik görevinde de bulunan el-Harrani, 476 senesinde Harran'da şehid edildi.⁽⁴²⁹⁾

(419) İbnü'l-Cevzi, Muntazam VIII/319-320, Menakıb, 630; İbn Tağriberdi, Nücumü'z-Zahire, V/107; İbnü'l-İmad, Şezerat, II/338; G.Makdisi agm. E.I, III/730.

(420) Safedi, el-Vafi, XI/382; Kehhâle III/201.

(421) G.Makdisi agm. E.I, III/731; İbn Receb, Zeyl. I/35.

(422) İbn Receb, Zeyl. I/35, Zirikli, A'lâm II/194.

(423) İbn Receb, Zeyl. I/35.

(424) Bağdadi, İzahu'l-Meknûn II/639; Zirikli II/194; Kehhale III/201.

(425) İbn Receb, Zeyl. I/35

(426) İbn Ebi Ya'lâ II/166, Bağdadi, Hediyye I/276.

(427) İbn Receb, Zeyl. I/35

(428) Kâtip Çelebi, Keşf II/1105; Kehhâle II/201; Bağdadi Hediyye I/276

(429) İbn Ebi Ya'lâ II/245; Zehebi, Nübela, XVIII/560; İbn Receb, Zeyl. I/42-44, Uleymî Menhec II/173; İbnü'l-İmad, Şezerat III/352

b) Eserleri

"Ruûsü Mesail", "Uşul'i Fıkh ve "Kitabü'n-Nizam bi hisali'l-aşam" en meşhur eserleridir.⁽⁴³⁰⁾ Her ne kadar kaynaklarda bu eserler zikredilmişse de eserlerin muhtevaları, matbu veya yazmalarının bulunup bulunmadığı hakkında bir malûmatımız yoktur.

8- EBU'L-VEFA el-KAVVAS (v.476/1083)

(Ebu'l-Vefa Tahir b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Kavvas el-Bağdadî)

a) Hayatı

390 yılında doğdu. Ebu'l-Hasen el-Hammami, Hilâl el-Haffar, Ebul Hüseyin b. Büşran, Ebu Nasr ez-Zeynebî, Ebu'l-Hüseyin ibn el Fadl el-Kattan, Ebu Sehl Mahmud el-Ukberi, Ebu Tayyib et-Taberi (v.450)'den ilim tahsil etti. Bağdad'da Camii Mansur'da fıkıh dersleri verdi, İbnü's-Semerkindî, Ali b. Tirâd ve el-Enmâtî (v.538) kendisinden ders alan öğrencilerindedir.⁽⁴³¹⁾ 476 yılında vefat etti.⁽⁴³²⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda herhangi bir eseri bulunduğundan söz edilmemiştir.

9- ŞEYHULİSLÂM el-ENSARÎ (v.481/1088)

(Ebu İsmail, Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Herevî)

a) Hayatı

396'da Kandahar'da doğdu. Hadis, usul, tefsir, kelâm ve tarih alimlerinden olan Şeyhulislam el-Ensarî, İbn Mett el-Herevî diye de meşhurdur. Bağdad, Nisabur, Belh ve Herat'ta pek çok şahıstan ilim almıştır.

(430) Zirikli el-A'lam IV/330; Kehhale VI/218.

(431) İbn Ebi Ya'lâ II/244; Zehebi, Nübela, XVIII/452; Safedi, el-Vafi XVI/394; İbn Receb, Zeyl. I/38-40, Uleymi, Menhec, II/170-171.

(432) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/8; Menakıb, 630; İbn Kesir, Bidaye XII/125; İbnü'l-İmad, Şezerat III/351.

Kendilerinden ilim tahsilinde bulunduğu hocaları arasında Yahya b. Ammar b. Yahya es-Siczi, Ebu Mansur el-Ezdî, Ebu'l-Fadl el-Cerûdi, Ebu Said Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed es-Serahsî, Ebu Said Muhammed b. Musa es-Sayrefî, Ali b. Muhammed b. Muhammed et-Tirazî vardır.

Şeyhülislâm el-Ensari'den ders alanlar arasında, Ebu'l-Vakt Abdülevvel es-Sizci (v.552) Ebu'l-Feth Nasr, b. Seyyar, Abdullah b. Ahmed İbnü's-Semerkandi, Abdullah b. Atâ' el-İbrahimî el-Mü'temen es-Saci (v.507), Muhammed b. Tahir el-Makdisî (v.507) Ebu'l-Fadl Muhammed b. İsmail el-Famî gibi meşhurlar da bulunmaktadır.⁽⁴³³⁾ 22 Zilhicce 481/8 Mart 1989'da Herat'ta vefat etmiştir.⁽⁴³⁴⁾

b) Eserleri

Şeyhülislâm el-Ensari'nin fıkha dair sadece "Menakıbu İmam Ahmed" adlı eserini bilmekteyiz.⁽⁴³⁵⁾

10- EBU'L FEREC el-MAKDİSİ (v.486/1093)

(Abdülvahid bin Muhammed bin Ali eş-Şirazi, el-Makdisî ed-Dimeşkî)

a) Hayatı

Aslen Şirazlı olan Ebu'l-Ferec eş-Şirazi, Harran'da doğdu. İdareci ve ilim ehli bir sülaleden gelmekte olup soy zinciri meşhur Sahabi Sa'd b. Ubade'ye ulaşmaktadır. Kaynaklarda "es-Sa'di, el-Ubâdi, el-Hazreci" gibi nisbelerle anılması da bundan dolayı olmaktadır. İlim tahsili amacıyla pekçok seyahat yaptı. Bağdad'da Kadı Ebu Ya'lâ'nın derslerine uzun süre devam ederek ondan fıkıh okudu. Daha sonra Şam tarafına giderek bir süre Beytü'l-Makdis'te ikamet etti. Ardından Dimeşk'e (Şam'a) yerleşti. Orada Ebu'l-Hasen es-Simsâr, Ebu Osman es-Sabunî (v.449), Abdürrezzak

(433) İbn Ebi Ya'lâ II/247; Zehebi, Nübela, XVIII/504-505; Safedi, el-Vafi, XVIII/597; İbn Receb, Zeyl, I/50-51; Uleymî, Menhec, I/81; S.D Beaucruel, "al-Ansari al-Harawi" E.I., I/515-516.

(434) İbnü'l-Cevzi Muntazam IX/55-45, Menakıb, 632; İbn Kesir, Bidaye XII/135; İbnü'l-İmad, Şezerat III/365.

(435) Bağdadi, Hediyye I/453; Brockelmann. Suppl.I/774.

b. el-Fadl el-Kelâi'den hadis tahsil etti.⁽⁴³⁶⁾ Halkı irşad etti ve bir çok talebe yetiştirdi. Şam ve havalisinde Hanbeli mezhebini yaydı. 28 Zilhicce 486 yılında Şam'da vefat ederek "el-Babü's-Sağir" Kabristanına defnedildi.⁽⁴³⁷⁾

b) Eserleri:

"el-İzâh"⁽⁴³⁸⁾, "el-Mebhec"⁽⁴³⁹⁾, "el-Müntehab"⁽⁴⁴⁰⁾, "et-Tebsıra fil-Fıkh"⁽⁴⁴¹⁾ adlı Hanbeli fıkhına dair eserleri vardır.⁽⁴⁴⁰⁾

11- el-BERZEBENÎ (v.486/1093)

(Yakub bin İbrahim bin Ahmed el-Berzebinî el-Bağdadî)

a) Hayatı

Bağdad'a beş fersah mesafede bulunan Berzebin köyünde, 409 senesinde doğdu.⁽⁴⁴²⁾ Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Babasından bir miktar ders gördü. Ebu Ya'la el-Ferra (v.458) Ebû İshak el-Bermeki (v.455) en meşhur hocalarıdır. 430 senesinden sonra Bağdad'a geldi. Tefsir, kıraat gibi Kur'ân ilimlerinde, hadis fıkıh ve diğer ilimlerde oldukça yükseldi. Pek çok talebe yetiştirdi.

Kendisinden Ebu Abdullah el-Hallab, Ganim b. Halid, Ebu Nasr el-Gazi (v.532), Muhammed b. Abdulvahid ed-Dekkak (v.516), Kadı Ebu Hazm, İbnü'z-Zağuni (v.527), Talha el-Akuli (v.512), Ebu Tahir el-Kerhî ders almıştır.⁽⁴⁴³⁾

(436) Zehebi, Nübelâ, XIX/52, Safedi, el-Vafi, XVII/82-83; İbn Receb, Zeyl. I/68-69, Uleymi, Menhec, II/191

(437) İbn Ebi Ya'lâ II/249,; İbnü'l-İmad, Şezerat II/378, Kehhâle, VI/212.

(438) Bağdadî, İzahu'l-Meknun I/155.

(439) Bağdadî, İzahu'l-Meknun II/425

(440) Zirikli, A'lâm, IV/327.

(441) Bağdadî, Hediye I/634.

(442) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan, I/381; İbnü'l-Esir, Lübab I/137

(443) İbn Ebi Ya'lâ II/246; Zehebi, Nübelâ XIX/93, İbn Receb, Zeyl I/73-74; Uleymî, Menhec, II/188

el-Berzebinî uzun seneler Babü'l-Ecz'de kadılık da yaptı. 472 senesinde kadılıktan ayrıldı. 478'de tekrar aynı vazifeye geldi ve vefatına kadar bu vazifede kaldı. 486 senesinde vefat etti.⁽⁴⁴⁴⁾

b) Eserleri

el-Berzebinî usûl ve furu'a dair eserler tasnif etmiştir. O'nun bilinen yegâne eseri, "Ṭaliqa fi'l-Fıkh"tır.⁽⁴⁴⁵⁾ Pek çok cildi bulunan bu eseri hocası kadı Ebu Ya'lâ'nın derslerinden tutulan özet notlardan ibarettir. Bağdadi'nin Hediyyesinde bu eserin hilaf ilmüne dair olduğu belirtilmiştir.⁽⁴⁴⁶⁾

12- EBU MUHAMMED et-TEMİMÎ (v.488/1095)

(Rızkullah b. Abdulvehhab bin Abdülaziz bin el-Haris bin Esved bin el-Leys b. Süleyman b. el-Esved b. Süfyan b. Yezid bin Ukeyneb, el-Heysâm b. Abdullah et-Temimî)

a) Hayatı

400'de doğdu. Fıkıh, tefsir, hadis, feraiz, lügat, edebiyat ve diğer ilimlerde derin alim idi. Ebu'l-Hüseyin b. et-Temim, Ebu Ömer b. el-Mehdi, İbn Büşran, Ebu Ali b. Şazan, Ebu Abdürrahman es-Sülemi'den hadis ilmini, Babası Ebu'l Ferec, Amcası Ebu'l-Fadl Abdulvahid'den fıkıh ilmini öğrendi. İbn Akil (v.513), Ebu Abdullah el-Humeydi, Ebu Ali el-Bürdanî (v.498), Ebu Nasr el-Gazi (v.532), İsmail b. es-Semerkandi, Abdulvehhab el-Enmati (v.538) O'ndan ders aldı.⁽⁴⁴⁷⁾ 488'de vefat etti.⁽⁴⁴⁸⁾

b) Eserleri

"Şerhu'l-İrşad" Hocası Esu Ali b. Ebi Musa'nın "İrşad" adlı eserinin şerhidir. Ayrıca bunun yanısıra yine Hanbeli fıkhına dair "el-Hısal ve'l-Akşam" adlı eseri de vardır.⁽⁴⁴⁹⁾

(444) İbnü'l-Cevzi, Muntazam XIX/80, Menakıb, 631; İbnü'l-İmad, Şezerat III/384.

(445) Zirikli, A'lâm, XIX/253; Kehhale XIII/239.

(446) Bağdadi, Hediyye II/544.

(447) Zehebi, Nübelâ, XVIII/610, Safedi, el-Vafi, XIV/112-113; İbn Receb, Zeyl I/77-80; Uleymi, Menhec, II/195

(448) İbnü'l-Cevzi, Muntazam XIX/88, İbn Kesir, Bidaye XII/150; İbnü'l-İmad, Şezerat III/384.

(449) Bağdadi, Hediyye I/367, Uleymi, Menhec II/196

13- ABDÜLBAKİ el-HADDAD (v.493/1098)

(Ebu'l-Fadl Abdülbaki b. Hamza b. Hüseyin el-Feradî)

a) Hayatı

425 senesinde doğdu. Feraiz ve hesap ilminde mahirdi. Feraiz alimi olduğu için "Feradî" lakabını aldı. Ebu Muhammed Hasen b. Ali el-Cevheri (v.454), Muhammed b. Ahmed b. Hasnun ez-Zeyni, Ebu Ali el-Mübarek, Hennad en-Nesefi, Muhammed b. Ali el-Mühtedi (v.464)'den ders almıştır. Said b. Er-Rezzaz, Sıbtü'l-Hayyat Ebû Muhammed el-Mukri (v.541), Ebubekr Muhammed b. Hazadaz b. Sellâme b. Hazadaz el-Me'muni (v.552) ve daha bir çok alim öğrencileri arasındadır.⁽⁴⁵⁰⁾ 493 senesi vefat etti.⁽⁴⁵¹⁾

b) Eserleri

el-İzâh fi'l feraiz: Hanbéli mezhebine göre miras taksiminin nasıl yapılacağını anlattığı bir eserdir.⁽⁴⁵²⁾

14- EBU ABDULLAH RAZANÎ (v.494/1099)

(Ebu Abdullah bin Hasen bin Ca'fer er-Razanî)

a) Hayatı

426'da Razan'da doğdu. Evane'de yerleşti. İlim tahsiline babasından başladı. Kıraat, hadis ve fıkıh ilminde alim oldu. Kadı Ebu Ya'lâ (v.458) Ebu'l-Ganaim b. el-Memun, Ebubekr b. Handevayh en meşhur hocalarıdır. Ebu Nasr Yunarti (v.527), İbnü's-Sem'ani, Zafir b. Muaviye kendisinden ders aldı. 494'de vefat etti.⁽⁴⁵³⁾

b) Eserleri

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarda hiç bir eserinden bahsedilmemektedir.

(450) Safedi, el-Vafi, XVIII/20-21, İbn Receb, Zeyl, I/90-91

(451) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/116; İbnü'l-İmad, Şezerat III/399, Uleymî Menhec II/205.

(452) Zirikli, A'lâm, IV/44; Kehhale V/71; Bağdadi, Hediye I/495, İzahu'l-Meknun I/155.

(453) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/127; Safedi, el-Vafi, II/346; İbn Kesir, Bidaye, XII/191; İbn Receb, Zeyl I/91-93; Uleymî, Menhec, II/207-208.

15- EBU'L FETH HULVANÎ (v.505/1111)

(Ebu'l-Feth bin Ali bin Muhammed b. Osman bin el-Merrak el-Hulvanî)

a) Hayatı:

439 senesinde doğan müellif, Hanbeli fıkıh alimlerindenidir. Ebu'l Hüseyin b. El-Mühtedi (v.464), Ebu'l Ğanaim b. Me'mun, Kadı Ebû Ya'lâ (v.458) Ebu Câfer b. el-Müslime (v.465), Ebu Muhammed Abdullah bin Muhammed b. Abdullah es-Şarifini (v.469) Yakup el-Berzebini (v.486), Ebu Ca'fer eş-Şerif İbn-i Musa'dan ilim tahsilinde bulundu.

En meşhur öğrencisi Ebû Tahir es-Silefi'dir.⁽⁴⁵⁴⁾ 505 senesinde vefat etti.⁽⁴⁵⁵⁾

b) Eserleri

Fıkıha dair "Kifayetü'l-Mübtedi"⁽⁴⁵⁶⁾ "Muhtasar'ul-İbadat"⁽⁴⁵⁷⁾ adlı eserleri vardır. Kaynaklarda 2 cildlik fıkıh usûlüne dair bir eseri olduğu zikrediliyorsa da eserin ismi belirtilmemiştir.⁽⁴⁵⁸⁾

16- el-KELVEZANÎ (v.510/1116)

(Mahfuz b. Ahmed b. Ahmed el-Kelvezanî el-Bağdadi el-Ez-cî)

a) Hayatı:

2 Şevval 432/6 Haziran 1041'de Bağdad'ın kasabalarından Kelvez'de doğdu.⁽⁴⁵⁹⁾ Hasen b. Ali b. Muhammed Ebû Muhammed el-Cevheri (v.454), Ebu Talib el-Uşarî (v.451), Ebu Ali el-Cezerî en-Nehrevanî

(454) Safedi, el-Vafi, IV/149, İbn Receb, Zeyl. I/106; Uleymî, Menhec II/244.

(455) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/170; İbn Bedran, Medhal, 210

(456) Bağdadi, Hediye II/81, İzahu'l-Meknun II/373; Zirikli, A'lâm VII/164.

(457) Kehhale XI/50,54.

(458) Zirikli, A'lâm VII/164; Kehhale XI/50.

(459) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan V/478, İbnü'l-Esir, Lübab III/107; P.Nwıya "al-Kalwadhani" E.I., IV/513.

(v.452), Ebu Ca'fer b. Müslime (v.465), Ebu'l Hasen Haşimi (v.464) Hüseyin b. Muhammed el-Vennî (v.450), Damegani (v.478), Kadı Ebu Ya'lâ (v.458)'dan ilim tahsilinde bulundu. Fıkıh ilminde derinleşti. Pek çok öğrenci yetiştirdi.

Kendisinden, Abdülvehhab b. Hamza b. Ömer el-Bağdadi (v.515), Ali b. Hasen ed-Devvaki (v.526), Ahmed b. Muhammed bin Ahmed ed-Dineveri el-Bağdadi (v.532), Abdullah b. Hibetullah b. Ahmed b. Muhammed es-Samiri (v.545), Ahmed b. Abdurrahman bin Muhammed b. Muhammed el-Eczi (v.548), Abdulkadir b. Ebu Salih b. Abdullah el-Cilî (v.561), Sadullah b. Nasr b. Said b. Decaci (v.564) ders aldılar.⁽⁴⁶⁰⁾

23 Cemaziyelahir 510/3 Kasım 1116'da Bağdad'da vefat etti.⁽⁴⁶¹⁾

b) Eserleri

et-Temhid: Hanbeli mezhebine dair fıkıh usulü kitablarından-
dır.⁽⁴⁶²⁾ Kelvezani eserin mukaddimesinde önce "Babu'l-Hudud adı altında usul ve mantık terimlerini zikretmiş, her birini açıklamıştır.

Eserdeki metoda gelince, önce bir mes'ele hakkında hüküm belirtmiş, bu hükmü akli ve nakli delillerle te'yid etmiş, çoğu kere Ahmed bin Hanbel'in görüşlerine isnad ederek, bazen de çeşitli mezheplerin görüşlerini de belirterek mes'eleyi teferruatıyla ele almıştır. Kendi içtihadî görüşlerine de bu arada rastlamak mümkündür.

Eser, Dr.Müfid Muhammed Ebu Amşe'nin tahkikiyle 1985 yılında 4 cild halinde Cidde'de basılmıştır.

(460) İbn Ebi Ya'lâ II/258; İbn Receb, Zeyl. I/116-117; Uleymî, Menhec II/233-237; İbn Bedran, Medhal, 218-220.

(461) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/190; İbn Kesir, Bidaye XII/180; İbnü'l-İmâd, Şezerat IV/27; P.Nwıya, agm. E.I., IV/513.

(462) Bağdadi, Hediyye II/6, İzahu'l-Meknun I/321; Zirikli A'lam VI/178; Kehhale VIII/189.

el-Hidaye: Kelvezani'nin fıkha dair bir eseridir. Hanbeli fıkhına dair olan bu eser, 2 cild halinde Riyad'da basılmıştır. Eserin pek çok şerhi yapılmıştır. Mecidüd'din Abdüsselam b. Taymiyye'nin "Müntehi'l-Gaye fi şerhi'l-Hidaye"si, Fahrüddin Muhammed b. el-Hadr b. Muhammed b. el-Hadr İbn Ali b. Abdullah b. Teymiyye el-Harranî'nin (v.622) şerhi ve Kadı Vecihüddin Esad b. el-Menca ed-Dımeşki (v.606)'nın 10 cilt halinde tamamlanmamış halde ki "Nihaye" adlı şerhi bunlar arasında yer alır.⁽⁴⁶³⁾

el-Hılâfu'l-Kebir: "el-İntisar fi mesail'il kibar" adıyla da bilinen bu eserinde müellif, hilaf meselelerini zikretmiş, mezheb imamlarının görüşlerini ve delillerini belirtmiş, her bir delilin münakaşasını yapmış, meselenin neticesinde Hanbeli mezhebinin görüşünü esas almış ve buna göre de kendi görüşünü beyan etmiştir.⁽⁴⁶⁴⁾

el-Hılafu's-Sağir: "Ruusü'l-Mesail" adıyla da bilinen eser, yine hilaf ilmine dair, muhtasar mahiyette bir eserdir.⁽⁴⁶⁵⁾

et-Tehzib: Müellifin feraize dair bir eseri olup,⁽⁴⁶⁶⁾ Eserin Münih kütüphanesinde 338 no'da kayıtlı bir yazmasının olduğu Brockelmann bize haber verir.⁽⁴⁶⁷⁾

İbadetü'l-Hams: Küçük kitap olup, Taharet, namaz, oruç, zekat ve haccın hükümleri zikredilmiştir.⁽⁴⁶⁸⁾

Menasiku'l Hacc: Hac ile ilgili küçük bir risaledir.⁽⁴⁶⁹⁾

(463) Bağdadi, Hediyye II/6, İzahu'l-Meknun II/721; Kâtip Çelebi, Keşf, II/2031, İbn Receb, Zeyl, I/116; İbn Bedran, Medhal 219-220.

(464) Bağdadi, İzahu'l-Meknun I/130; Kehhale VIII/188.

(465) Bağdadi, İzahu'l-Meknun I/547; Kehhale VIII/188; İbn Bedran, 211.

(466) Bağdad, İzahu'l-Meknun I/341; Kehhale VIII/188.

(467) Brockelmann. GAL.I/399, Suppl.I/687

(468) İbn Receb, Zeyl. I/116; Uleymî, Menhec II/234; Katip Çelebi, Keşf, II/312; Bağdadi, Hediyye, II/6.

(469) Bağdadi, Hediyye II/6, İzahu'l-Meknûn, II/312.

17- TALHA BİN AHMED AKULÎ (v.512/1118)

(Ebu'l Berekat Talha bin Ahmed bin Ahmed bin Hasen bin Süleyman bin Nadir bin Haris bin Kays bin Eşhas bin Kays el-Akulî)

a) Hayatı:

432 yılında Bağdad civarında Akûl denilen yerde doğdu.⁽⁴⁷⁰⁾ Oraya nisbet ile Akûlî denildi ve bu nisbe ile tanındı. 448'de Bağdad'a geldi ve ilimle meşgul oldu. Ebu Muhammed el-Cevherî (v.454), Kadı Ebû Ya'lâ (v.458), Ebu'l-Hüseyin İbn Hasnun, Ebu'l Ğanaim b. el-Me'mun, Ebu Ca'fer el-Müslime (v.465), Ebu'l Hüseyin b. el-Mühtedi (v.466), Yakub el-Berzebîni (v.486), Hannad en-Nesefi ve daha birçok alimden ilim öğrendi.⁽⁴⁷¹⁾

Hilafet sarayının yakınındaki Kasr Camiinde ders verdi. Pek çok talebe yetiştirdi. 512 yılında Bağdad'da vefat etti.⁽⁴⁷²⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğundan bahsedilmemektedir.

18- MÜBAREK b. ALİ el-MUHARRİMÎ (v.513/1119)

(Mübarek b. Ali b. Hüseyin b. Büandar el-Bağdadi el-Muharrimî)

a) Hayatı

446 senesinde Bağdad'ın doğusunda bir yer olan Muharrim'de doğdu. Kadı Ebu Ya'lâ (v.458), Ebu'l-Hüseyin b. el-Mühtedi (v.464), Ebû Ca'fer b. Müslime (v.463), Sarifini (v.469), İbn-Nakur (v.470), Yakub el-Berzebîni (v.486) ve daha bir çok alimden ders aldı. İlimde yetiştikten sonra fetva ve ders verdi. Abdülkadir el-Cilî (v.561), el-Mübarek b. Kâmil kendi-

(470) İbnü'l-Esir, Lübab II/305.

(471) İbn Ebi Ya'lâ II/259; İbn Receb, Zeyl I/138-140, Uleymî, Menhec II/248-249.

(472) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/302, İbnü'l-İmad, Şezerat IV/34.

sinden ilim tahsil etti.⁽⁴⁷³⁾ Demegani'nin (v.478) yerine bir müddet kadılık görevinde de bulunan el-Muharrimi 513 senesinde vefat etti.⁽⁴⁷⁴⁾

b) Eserleri

Kaynaklarda misline ulaşılmamış pek güzel eserler vücuda getirdiği ifade ediliyorsa da el-Muharimi'nin herhangi bir eserinin ismi zikredilmemiştir.

19- İBN AKİL (v.513/1119)

(Ali bin Akıl b. Muhammed b. Akil el-Bağdadî)

a) Hayatı

Ebu'l Vefa künyesiyle de maruf İbn Akil, 431 senesinde Bağdad'da doğdu. Bağdad'da yetişen fıkıh alimlerinin büyüklerinden olup kıraat ve usul ilimlerinde de alim idi. Başta el-Cevherî (v.454) olmak üzere, Kadı Ebû Ya'lâ (v.458), Ebu Tayyib et-Taberî (v.450), İbn Sabbağ, (v.477), Damegani (v.478), Ebu İshak Şirazi (v.476), Rızkullah et-Temimi (v.488), Ebu'l Fadl Hemedani (v.447)'den ilim tahsilinde bulundu.⁽⁴⁷⁵⁾

Kendisinden, Ebu'l-Ma'mer el-Ensari, Ebu'l-Kasım en-Nasihi, Ebu'l-Muzaffer es-Sinci, İbn Nasır ve daha pek çok âlim de ilim öğrendi.⁽⁴⁷⁶⁾ İbn Akil 513 senesinde Bağdad'da vefat etti.⁽⁴⁷⁷⁾

b) Eserleri:

Kitabü'l-Fünun: Ansiklopedik bir mecmua hüviyetinde olup, va'z tefsir, fıkıh, usûl, nahiv, lügat ve tarihe dair pek mühim bilgileri içermektedir. İbnü'l-Cevzi bu eserin 200 cilt olduğunu, 105'e yakın cildi gördüğünü

(473) İbn Ebi Ya'lâ II/258-259; Zehebi, Nübelâ, XIX/428; İbn Receb, Zeyl I/166; Uleymî, Menhec II/250-251.

(474) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/215, Menakıb, 635; İbn Kesir, Bidaye XII/185; İbnü'l-İmad, Şezerat IV/40.

(475) Zehebi, Nübelâ, XIX/444, Safedi, el-Vafi, XXI/326-327, İbn Receb, Zeyl, I/142-143; Uleymî, Menhec II/252-253.

(476) Zehebi, Nübelâ, XIX/446; İbn Receb, Zeyl, I/155; Uleymi Menhec, II/260-261.

(477) İbnü'l-Cevzi, Muntazam IX/212, Menakıb, 634; İbn Kesir, Bidaye XII/184; İbn Tağriberdi, Nücumü'z-Zahire, V/219; İbnü'l-İmad, Şezerat IV/35.

söyler.⁽⁴⁷⁸⁾ Zehebi de dünyada böyle büyük bir kitabın daha tasnif edilmediğini belirtir.⁽⁴⁷⁹⁾

G.Makdisi, tarihçilerin bu eserin ciltleri hakkında farklı bilgi verdiklerini kaydederek 800 cildten oluştuğunu söyleyenlerin dahi bulunduğunu ifade eder.⁽⁴⁸⁰⁾ Brockelmann eserin 70 cildinin Paris Milli Kütüphanesi Arapça yazmalar bölümünde 787 no'da kayıtlı olduğunu söyler.⁽⁴⁸¹⁾

el-Vađih fi usuli'l-Fıkh: Keşfüzzunun'da 3 cilt olduğu kaydedilen eser, Zahiriyye kütüphanesi 2872, 2873 ve 157 no'da yazma olarak mevcuttur.⁽⁴⁸²⁾

el-Füşûl: "Kifâyetü'l Müfti" adıyla bilinen eser 10 cildten oluşmaktadır. Hanbeli fıkhına dair geniş hacimli bir eserdir.⁽⁴⁸³⁾

et-Tezkira: Mezheb'te tercih gayesine yönelmiş eserlerdendir.⁽⁴⁸⁴⁾

el-İşâre: Muhtasar mahiyette bir usûl kitabıdır.⁽⁴⁸⁵⁾

Kitabu'l Cedel: Tek cilt halinde hilaf'a dair bir eserdir.⁽⁴⁸⁶⁾

Bunların yanısıra yine O'nun fıkhıa dair "Ümdetü'l-Edille" ve "Müfredat" adlı eserleri de vardır.⁽⁴⁸⁷⁾

(478) İbnü'l-Cevzi, Menakıb, 634.

(479) Zehebi, Nübela, XIX/445.

(480) G.Makdisi "İbn Akil" E.I, III/700

(481) Brockelmann. GAL. I/398, Suppl.I/687

(482) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1995, Fihrisu Usuli'l-Fıkh s.160.

(483) Bağdadi, Hediyye I/695; Zirikli, A'lâm, V/129; Kehhale VII/152.

(484) İbn Bedran, el-Medhal, 220

(485) Bağdadi, İzahu'l-Meknun I/85

(486) G.Makdisi agm. E.I., III/700

(487) İbn Receb, Zeyl I/155.

20- EBU'L HÜSEYİN İBN-İ FERRÂ (v.526/1132)

(Ebu'l Hüseyin Muhammed bin Ebi Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin bin Muhammed b. Halef b. Ferra)

a) Hayatı:

Kadı Ebu Ya'lâ'nın (v.458) oğlu olup, 451 yılında Bağdad'da doğdu. Babası ve yakınlarının ilim sahibi kimseler olması sebebiyle, küçük yaşta ilim öğrendi. Başta babası olmak üzere Ebubekr Hayyat, İbn Nakur (v.470) Ebu'l Hüseyin b. el-Mühtedi (v.464), Şerif Ebu Ca'fer'den ders aldı. Abdülmuğis el-Harbi, Cüneyd b. Yakub el-Cilî, Ebu'l-Alâ el-Hemedani, İbni Asakir (v.571) ve daha pek çok alim öğrencileri arasındadır.⁽⁴⁸⁸⁾

Ebu'l-Hüseyin İbn-i Ferrâ, 526 yılında Bağdad'de şehid edildi.⁽⁴⁸⁹⁾

b) Eserleri:

Tabâkât-ı Hanabile: Hanbeli mezhebi alimlerinin hayat ve üstünlüklerini anlatan bir eserdir.⁽⁴⁹⁰⁾ Eser 2 cilt halinde Kahire'de 1371/1952'de yayınlanmıştır. Alimlerin vefat tarihleri gözönüne alınarak kronolojik bir sıralamaya tabi tutulan eserde 512 tarihin kadarki Hanbeli alimleri tanıtılmıştır. Şeyh Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed (İbnü'n-Nakib el-Hanbeli) (v.795) esere bir zeyl yazmıştır.

O'nun bu meşhur eseri yanında fıkha dair "el-Mecmü'fi'l-Fürû"⁽⁴⁹¹⁾ "Ruûsü'l-Mesail"⁽⁴⁹²⁾ "el-Müfredat fi'l-Fıkh"⁽⁴⁹³⁾ el-Miftah fi'l-

(488) Zehebi, Nübelâ XIX/601, Safedi, el-Vafi, I/159-160; İbn Receb, Zeyl, I/176-177, Uleymî, Menhec, II/275.

(489) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, X/29; İbn Kesir, Bidaye XII/204; İbnü'l-İmad, Şezerat, IV/78; Zirikli A'lâm, VII/23.

(490) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1097; Kehhale XI/211.

(491) İbn Receb, Zeyl I/177

(492) Bağdadi, İzahu'l-Meknûn I/547; Kehhale XI/211.

(493) İbn Receb, Zeyl, I/177

(494) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1593

fıkıh"⁽⁴⁹⁴⁾ "el-Mücerred fî Feđaili'l-Ađmed"⁽⁴⁹⁵⁾ ve fıkıh usulüne dair "el-Müfredat fi uşûli'l Fıkh"⁽⁴⁹⁶⁾ eserlerini zikredebiliriz.

21- EBÛ HAZM el-FERRÂ (v.527/1133)

(Ebû Hazm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ)

a) Hayatı

457 senesinde doğdu. İbni Ferrâ'nın (v.526) kardeşidir. Başta babası olmak üzere Ebu Ca'fer ibn Müslime (v.465), Abdüssamed İbnü'l-Me'mun, Cabir b. Yasin ve Yakub el-Berzebini (v.486)'den ilim tahsil etti.

Kendisinden Ebu Ya'lâ Muhammed Ebu'l Ferec Ali, İbn Neccar ve daha pek çok alim ders aldılar.⁽⁴⁹⁷⁾

Büyük bir hadis ve fıkıh alimi olan Ebû Hazm 527 senesinde Bağdad'da vefat etti.⁽⁴⁹⁸⁾

b) Eserleri:

et-Tebşıra: Hılafa dair bir eseridir.⁽⁴⁹⁹⁾

Ruûsü'l-Mesail: Bu eseri de hılafa dairdir.⁽⁵⁰⁰⁾

Bu iki eserinin yanında Hıraki'nin muhtasarına yaptığı "Şerhu Muhtasari'l-Hıraki"⁽⁵⁰¹⁾ ve "Mesail'u-Ebî Hazm"⁽⁵⁰²⁾ adlı eserleri de vardır.

(495) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1593.

(496) İbn Receb, Zeyl I/177; Uleymî, Menhec, II/275

(497) Zehebi, Nübela XIX/605; Safedi, Vafi, I/160; İbn Receb, Zeyl I/184; Uleymî, Menhec II/279-280.

(498) İbnü'l-Cevzi, Muntazam X/34; İbn Kesir, Bidaye XII/206; İbn Tağriberdi, Nûcumü'z-Zahire. V/251; İbnü'l-İmad, Şezerat IV/82

(499) Bağdadi, Hediye II/86, İzahu'l-Meknun I/222, II/280.

(500) Bağdadi, Hediye II/86, İzahu'l-Meknun I/547.

(501) Kâtip Çelebi, Keşf. II/1416; Bağdadi, Hediye II/86.

(502) Kâtip Çelebi, Keşf, II/1667

22- EBUBEKR el-MEZREFÎ (v.527/1133)

(Ebubekr, Muhammed b. Hüseyin b. Ali b. İbrahim eş-Şeybani el-Mezrefî)

a) Hayatı

439 yılında Bağdad'a yakın büyük bir köy olan Mezref'te doğdu.⁽⁵⁰³⁾ Doğum yerine nisbetle el-Mezrefî diye anıldı. Ebubekr b. Musa el-Hayyat, Tahir b. Hüseyin el-Hüseyin el-Kavvas (v.476), Ebu Hafs b. Müslime, Ebu'l-Hüseyin el-Asımi, İbn Nakur (v.470), İbnü'l-Mühtedi (v.464), Ebu'l-Ganaim b. ed-Dücaci'den ders aldı. Feraiz ilminde meşhur oldu.

İbn Asakir, Ebu Sa'd b. Ebi Asrun, İbnü'l-Cevzi, Ebu Musa el-Medini, İbnü'n-Nasır, Ebu'l-Feth Mendaî kendisinden ders aldılar.⁽⁵⁰⁴⁾

527 yılında vefat etti.⁽⁵⁰⁵⁾

b) Eserleri

O'nun Feraiz'e dair "Kitabü'l-Feraiz" adlı eseri bilinmektedir.⁽⁵⁰⁶⁾

23- İBN ZAGÛNÎ (v.527/1133)

(Ebu'l Hasen, Ali b. Ubeydullah b. Nasr b. Ubeydullah bin Sehl bin es-Seri ez-Zagûnî el-Bağdadi)

a) Hayatı

455 yılında Bağdad yakınlarında Zagun köyünde doğdu.⁽⁵⁰⁷⁾ Kelâm hadis, kıraat, feraiz, tarih ve hanbeli mezhebi fıkıh alimlerindedir.

(503) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan V/101; İbnü'l-Esir, Lübab III/203; Zehebi, Nübelâ, XIX/632.

(504) Zehebi, Nübelâ XIX/632; Safedi, el-Vafi III/10; İbn Receb, Zeyl. I/178-180; İbn Tağriberdi, Nücumü'z-Zahire V/251; Uleymî, Menhec II/276-277.

(505) İbnü'l-Cevzi, Muntazam X/33; İbnü'l-İmad, Şezerat IV/81

(506) Bağdadi, Hediye II/87; Kehhale IX/245.

(507) İbnü'l-Esir, Lübab II/53; Zehebi, Nübelâ XIX/606; İbn Receb, Zeyl, I/180.

Ebu'l Ganaim b. el-Me'mun, Ebu Ca'fer b. el-Müslime, Ebu Muhammed es-Sarifinî (v.469), Ebu'l-Hüseyn b. en-Nakur (v.470), Ebu'l-Kasım b. el-Busrî, Ebu Muhammed b. Abdullah b. Ata el-Herevi ve Yakub el-Berzebinî'den (v.486) ilim tahsil etti.

Kendisinden İbn Nasr, Ebu'l Ma'mer el-Ensari, İbn Asakir (v.571), Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597), Ömer b. Taberzed, Silefi (v.576), Ebu Musa el-Medenî ders aldılar.⁽⁵⁰⁸⁾ 527 yılında Bağdad'da vefat etti.⁽⁵⁰⁹⁾

b) Eserleri

O'nun fıkha dair "el-İknâ", "el-Vâdih" ve "el-Müfredat" adlı eserleri, Feraize dair; "et-Telhis", "Avişu'l-Mesaili'l-Ĥisabiyye"⁽⁵¹⁰⁾ ve "ed-Devr've'l-Veşâya"⁽⁵¹¹⁾ adlı kitapları, fıkıh usulüyle ilgili "Ĝureru'l-beyan fil uşuli'l fıkıh"⁽⁵¹²⁾ Hilâf ilminde "el-Ĥılâfu'l-Kebir"⁽⁵¹³⁾ adlı eseri vardır.

Bunların yanısıra "Fetava'r-Rahbiyye"⁽⁵¹⁴⁾ adlı bir fetva mecmuası da onun eserleri arasındadır.

(508) Zehebi, Nübela XIX/606-607; Safedi, el-Vafi, XXI/606; İbn Receb, Zeyl, I/180

(509) İbnü'l-Cevzi, Muntazam X/32, Menakıb, 637; İbn Kesir, Bidaye, XII/205; İbn Tağriberdi, Nücum, V/250; İbn Bedran, el-Medhal, 209

(510) Bağdadi Hediyye I/696; İbn Receb, Zeyl I/181

(511) Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/296; Kehhale VII/144.

(512) Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/145; Zirikli, A'lâm. V/124.

(513) İbn Receb, Zeyl. V/181

(514) Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/156.

D- MALİKİ FAKİHLERİ

1- EBU YA'LA el-ABDÎ (v.489/1096)

(Ebu Ya'la Ahmed bin Muhammed el-Abdî)

a) Hayatı:

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Basra'da yetişti. Ebu Abdullah b. Salih, Ebu Mensur b. Baki ve daha pek çok alimden ilim tahsil etti. Kendisinden Ebu Ali Kadı Ebubekr Ubeyd b. İmran en-Nefzavi ders aldı.⁽⁵¹⁵⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğu belirtilmemiştir.

2- EBU ABDİLLAH el-MAZERİ (v.516/1122)

(Ebu Abdillah Muhammed bin Ebi'l Ferec el-Mazeri es-Saklî)

a) Hayatı

477 yılında Sakliyye'de doğdu.⁽⁵¹⁶⁾ Daha sonra Tunus'un Kayrevan şehrine gidip bir müddet orada kaldıktan sonra Önce Irak'a sonra da İsfehan'a gitti ve burada yerleşti. Surûrî ve Hıraki gibi alimlerden ilim tahsilinde bulundu. Kendisinden de Ebu Abdillah b. Davud el-Kadi, Ebu'l Fadl b. Nahvî ders aldı. 516 senesinde İsfehan'da vefat etti.⁽⁵¹⁷⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda pek çok eseri olduğu belirtilmişse de hilafa dair "Ta'lika"sından başka bir eserinden söz edilmemiştir.⁽⁵¹⁸⁾

(515) Kadı İyad, Tertibü'l-Medârik, II/791.

(516) Yâkut, Mu'cemü'l-Büldan, V/40

(517) Kadı İyad age. II/792; Mahluf, Şerecetü'n-Nur, I/125

(518) Kadı İyad, II/792.

3- et-TARTUŞI (v.520/1126)

(Ebu bekr Muhammed bin el-Velid bin Muhammed bin Halef bin Süleyman bin Eyyüb el-Fihri)

a) Hayatı:

İbn Ebi Randeka lakabıyla da bilinen⁽⁵¹⁹⁾ Tartuşi, 451 senesinde Endülüs şehirlerinden Tortoso'da doğdu.⁽⁵²⁰⁾ Önce doğduğu şehirde ve Saragosa'da Ebu'l-Velid el-Baci'den (v.474) fıkıh ilmini öğrendi. Daha sonra doğu memleketlerine ilim tahsili amacıyla seyahat etti. 476 senesi Hac dönüşünde Bağdad'a geldi. Bir yandan ilim tahsil edip, diğer yandan ders verdi. Basra, Şam ve Kudüs'te, bir müddet de Kahire'de sonra da İskenderiye'de kaldı. Burada bir medrese inşa ettirerek ders okuttu ve pek çok öğrenci yetiştirdi. 520 yılında İskenderiye'de vefat etti.

Tartuşi'nin şarklı hocaları arasında Ebubekr Muhammed b. Ahmed Hüseyin eş-Şasî (v.507) Ebu Sa'd b. el-Mütevelli (4.78) Ebu Ahmed el-Cürcani, Ebu Abdillah Damegani (v.478), Rızkullah et-Temimi (v.488)'yi zikredebiliriz.

Başlıca öğrencileri de Ebûbekr b. el-Arabi, Ebû Ali es-Safedî, Ebû Tahir es-Silefî, Zafir b. Atıyye, Ebû Tahir İsmail b. Avf, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman el-Usmânî'dir.⁽⁵²¹⁾

b) Eserleri

Siracü'l Mülûk: 64 babdan müteşekkil, başta devlet başkanı ile ilgili hususlar olmak üzere devlet idaresi ile ilgili hükümlerin hukukî, siyasi ve ahlakî yönden ele alındığı bir eserdir.⁽⁵²²⁾

(519) İbn Hallikan, Vefayat III/393; İbn Ferhun, Dibac, II/248; Moh. Cheneb "İbn Ebi Rendeka" İA V/II, s.725.

(520) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan, IV/30-31, İbn Ferhun, Dibac II/244.

(521) Zehebi, Nübela XIX/490-493; Safedi, el-Va'fi, V/175; İbn Ferhun, Dibac II/244-245; İbn Tağ-riberdi, Nücumü'z-Zahire V/231-232; Mahluf, Şeceretü'n-nur I/124-125.

(522) Kâtip Çelebi, Keşf. II/984; Zirikli, A'lâm VII/359; Kehhale XII/96.

14 Receb 516 (19 Eylül 1122)'de Fustat şehrinde tamamlanan eser, Vezir Me'mun Ebu Abdullah Muhammed b. el-Betaihi el-Umevi'ye ithaf edilmiştir.⁽⁵²³⁾ 1289 senesinde Bulak'ta ve 1319 senesinde de Kahire'de neşrolunmuştur. Ayrıca 1306 yılında da Mısır'da Gazzali'nin "et-Tibiru'l-Mesbûk fi Naşihati'l mülûk" adlı eseriyle beraber basılmıştır.⁽⁵²⁴⁾

Tartuşi'nin bu eseri "Şam'ı Hidayet" adıyla Osmanlı Ulemasından Mehmed Vusûli bey tarafından da tercüme edilmiştir. Tamamlanmamış bu tercümenin 231 varaktan oluşan nesih tarzında yazılmış Hicri 992 tarihli yazma bir nüshası, Süleymaniye kütüphanesi, Reisülküttab, 772 no'da kayıtlıdır. Tartûşi'nin bu eseri yanında kaynaklarda ismine rastladığımız fakat varlığı hakkında malûmatımız olmayan "Kitabü'l-Kebir fi Mesa-ili'l Hilaf"⁽⁵²⁵⁾ el-Muhtasar fi fûrûi'l-Malikiyye⁽⁵²⁶⁾ adlı eserleri de vardır.

4- el-YABÛRÎ (v.523/1129)

(Ebubekr Abdullah b. Talha bin Muhammed bin Abdillâh el-Yabûri)

a) Hayatı

İspanya'nın batısında yer alan Yabüre'de doğdu.⁽⁵²⁷⁾ Doğum yerine nisbetle Yabûri denildi. Daha sonraları İşbiliyye (Sevilla)'ya yerleşen ve oradan önce Mısır'a sonra Mekke'ye giden el-Yabûri pek çok öğrenci yetiştirdi. En meşhur öğrencileri, Ebû Muzaffer eş-Şeybanî, Ebu'l-Haccac Yusuf el-Kayravanî'dir. 523 yılında Mekke'de vefat etti.⁽⁵²⁸⁾

(523) Zehebi, Nübela, XIX/496; Moh.ben Cheneb, agm. İ.A, V/II, s.725.

(524) Brockelmann, GAL.I/459, Suppl.I/829-830.

(525) İbnü'l-İmad, Şezerat IV/62 (Safedi ve İbn Ferhun bu eseri Ta'lika fi mesâili'l-Hilâf olarak zikreder; bkz. Safedi, el-Vafi, V/175; İbn Ferhun, Dibac II/245.

(526) Bağdadi, Hediyye II/85

(527) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan V/424

(528) Timbukti Neylü'l-İbtihac, s.131-132; Kehhale VI/123.

b) Eserleri:

Kaynaklarda zikredilen eserleri arasında Maliki fıkhına dair "Seyfû'l-İslâm"⁽⁵²⁹⁾ "el-Medhâl"⁽⁵³⁰⁾ adlı eserleri vardır. Bu eserlerin yanısıra O'nun "Mecmu'â fi uşuli'l-fıkh"⁽⁵³¹⁾ "Kitabü'r-Redd alâ ibn Hâzm"⁽⁵³²⁾ "Şerhû risale ibn Ebi Zeyd el-Ğayrevanî"⁽⁵³³⁾ adlı eserleri de kaynaklar da ismi geçen eserleridir.

Fakat biz bu eserlerin bugün var olup olmadığı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

(529) Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/35; Kehhale V/123.

(530) Bağdadi, Hediyye I/455.

(531) Bağdadi, Hediyye I/455; Kehhâle VI/123.

(532) Timbukti age. s.132.

(533) Bağdadi, İzahu'l-Meknûn I/557, Kehhâle VI/123.

E- Şİİ VE ZAHİRÎ FAKİHLERİ

1- EBU CAFER et-TÛSÎ (v.460/1068)

(Muhammed b. Hasan b.Ali et-Tusi)

a) Hayatı

Şeyhü't-Taife ünvanı ile anılan Tusi, 385 yılında Horasan'ın Tûs şehrinde doğdu.

Tûsi'nin çocukluk ve ilk gençlik hayatı ile ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. İlk ve orta tahsilini Tûs'ta yaptıktan sonra bilgisini arttırmak amacıyla 408'de Bağdad'a gelmiş ve devrin meşhur İmamiye alimlerinden el-Müfid (Muhammed b. Numan el-Harisi) (v.413)'in öğrencisi olmuş ve bu zatın ölümüne kadar nezareti altında tahsil görmüştür. Tûsi, el-Müfid'in ölümünden sonra es-Seyyid el-Murtaza (Ebu'l-Kasım Ali b. Ebi Ahmed el-Hüseyin b.Musa) (v.436)'nın bir müddet öğrencisi olmuştur. Tûsi 23 sene müddetle yanında bulunduğu es-Seyyid el-Murtaza'nın ölümü üzerine onun yerine geçmiş ve "Şeyhü't-Taife" lakabı ile İmamiyye'nin dini reisi olmuştur. Tûsi hayatının 12 sene kadar süren bu devresinde Büveyhilerin geniş teveccühüne mazhar olduğu gibi, Abbasi halifesi tarafından da takdir görmüştür. Lakin Bağdad'da sık sık cereyan eden Sünni-Şiî kavgaları yüzünden huzur içinde olamamıştır. Nitekim Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelerek 447/1055 yılında Şiî Büveyhî devletini ortadan kaldırması üzerine Şiilere karşı girişilmiş olan sünnilerin hareketi esnasında, Tûsi'nin Kerh yakasındaki evi olduğu gibi kitapları da Nasr camii önünde yakılmış ve kendisi de gizlenmek zorunda kalmıştır.⁽⁵³⁴⁾

40 yıl kadar Bağdad'da oturan Tûsi bu hadiselerden sonra Necef'e gitmiş, ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır. Necef'de de 12 yıl yaşayan ve 22 Muharrem 460 senesinde vefat eden Tûsî, 1000 yıla yakın

(534) Safedi, el-Vafi, II/349, Muhsin el-Emin A'yanü's-Şia II/315; Abdülkadir Karahan "Tusi" İ.A. XII/II, 130-131.

bir süre şiiiler arasında "Şeyhü'l Taife" yüksek müctehid, şöhretli fakih ve büyük alim gibi türlü vasıflarla medhedilmiştir.⁽⁵³⁵⁾

Tûsi, Seyyid Murtaza ve el-Müfid'den başka Ahmed b. Muhammed b. Musa b. Salt el-Ehvazi (v.409), Ebu Abdullah Ahmed b. Abdülhamid b. Ahmed el-Bezzar (v.403), Ebül-Hüseyn Ahmed b. Ali en-Necaşi (v.450), Ebu Abdullah Hüseyin b. İbrahim el-Kazvini (v.408), Ebû'l-Feth Hilal b. Muhammed b. Ca'fer el-Haffar (v.414) gibi alimlerden ders almıştır.

300'den fazla öğrencisi olan Tûsi'nin en meşhur öğrencileri; Ebu Muhammed Hasen b. Hüseyin b. Babaveyh el-Kummî (v.512), İbnü'l-Berrac (v.481), Ebu İbrahim Cafer b. Ali b. Cafer el-Hüseynî, Ebu Abdullah Abdurrahman b. Ahmed el-Hüseyni en-Nisabûri'dir.⁽⁵³⁶⁾

b) Eserleri:

Tûsi, velûd bir müellif olup din ilimlerinin hemen her sahasında eser vermiştir. Kendisi "Fihrist-i kütübi's-Şi'a" adlı meşhur kitabında 43 eserinin adını vermektedir. Aga Büzürg-i Tahrani "ez-Zeriâ ilâ tesanifi's-Şeriâ" da ve Tûsi'nin "en-Nihâye fi mücerredi'l fikh ve'l-fetevâ" adlı fıkha dair kitabına yazdığı mukaddimede O'nun 48 eserinden bahseder ki, bu 48 eseri incelediğimizde bu eserlerin tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Kelâm, Fihrist ve Rical, Tarih, Dualar, Çeşitli Suallere cevaplar olmak üzere 9 kısımda toplandığını ve bunların 11 tanesinin fıkıh, 2 tanesinin de fıkıh usulüne ait olduğunu görürüz. Tûsi'nin fıkıh ve fıkıh usulüne dair belli başlı eserleri şunlardır:

Tehzibü'l Ahkâm: Şia'nın 4 ana kitabından biridir.⁽⁵³⁷⁾

Kuleyni (v.328)'nin Usulü'l Kâfi, İbn Babaveyh (v.381)'in "Men Lâ yehzurühü'l fakih" adlı hadise dair eseri ve "Tehzibü'l-Ahkam" isimli kitabı Şiâ'nın temel kitapları arasındadır.

(535) İbnü'l-Cevzi, Muntazam VII/252; İbn Kesir Bidaye XII/97; İbn Tağriberdi, Nücumü'z-Zahire V/82.

(536) Zehebi, Nübelâ, XVIII/334; Abdülkadir Karahan agm. İ.A. XII/II, s.130-131.

(537) Bağdadi, Hediyye II/72, İzahu'l-Meknun I/342; Kehhale IX/202.

23 bölümden ibaret olan eserde 393 bâb vardır. Tûsi "Tehzi-bü'l-Ahkâm" adlı bu eserini hocası el-Müfid'in "el-Mukni'a" adlı eserine şerh olarak yazdığını belirtir. Bu esere 40 kadar şerhin yazılmış olması da O'nun şii dünyasındaki ehemmiyetini göstermeye yeter.

Eser Hasen el-Musevi el-Horasan'ın da tahkikiyle 10 cilt halinde 1983'de Tahran'da basılmıştır.⁽⁵³⁸⁾

en-Nihâye fi mücerredi'l-fıkh ve'l-fetevâ: Fıkha dair bir eser olup daha çok hadislere dayanmaktadır. Şii alimlerin el ve ders kitabı mahiyetinde olan eser, 22 bölüm ve 214 baktan ibarettir.

Eser önce 1276'da Tahran'da basılmış, daha sonra da 1342'de Muhammed Şebzevarî'nin yaptığı Farsça tercümesiyle birlikte Tahran Üniversitesi neşriyatı arasında çıkmış, Ağa Büzürge-i Tahrani'nin tahkikiyle 1980'de Beyrut'ta yayınlanmıştır. Eser hakkında bir çok şerh ve haşiye yapılmıştır.⁽⁵³⁹⁾

el-İcâz: Feraiz'e dair muhtasar mahiyette bir eserdir.⁽⁵⁴⁰⁾ Eser, Tahran'da Şeyh Hadi el-Kaşiful Gattî kütüphanesinde 968 no.da kayıtlı olarak bulunmaktadır.⁽⁵⁴¹⁾

Kutbüddin Ebu'l Hüseyin Sa'id b. Hibetullah er-Ravendi (v.573) "el-İncâz" adıyla bu eseri şerhetmiştir.⁽⁵⁴²⁾

el-Mebsût fi fıkhı'l-İmamiyye: Şii Fıkhının mühim kaynaklarından sayılan eser, "Kitabu't-Tahare" ile başlayıp "Kitabu'd-Dava ve'l-Beyyi-

(538) Brockelmann, GAL I/405, Suppl. I/706; Ağa Büzürge Tahrani, Ez-Zeria ila tesanifi's-Şia IV/504.

(539) Ağa Büzürge Tahrani, ez-Zeria, XXIV/403-404; Abdülkadir Karahan, agm. İ.A. XII/II, s.131-132

(540) Bağdadi, Hediyye II/72, İzahu'l-Meknûn II/276; Zirikli VI/315.

(541) İbn Babaveyh, Fihrist'ü esmai ulemai's-Şia ve müsannifihim, s.87; Brockelmann. GAL.I/405; Suppl. I/750

(542) Ağa Büzürge Tahrani, ez-Zeria, II/486

nat" ile biten 70 kitaptan oluşmaktadır.⁽⁵⁴³⁾ Kitapları da bablara ayıran ve bab başlığı altında fıkhi konuları inceleyen müellif meseleci bir metod takip ederek de konuları mesele mesele ele almaktadır. Sadece meseleleri zikretmekle de kalmayıp görüşlerin akli ve nakli delillerini vermekte bil-hassa ehli beytin rivayet ettiği hadisleri zikredip, münakaşasını yapmaktadır.

Eser Seyyid Muhammed Taki el-Keşfi'nin tahkikiyle 1967 yılında Tahran'da 8 cild halinde basılmıştır.⁽⁵⁴⁴⁾

el-Cüme'l ve'l Ükûd fi'l-İbadat: Yine bir fıkıh kitabı olup⁽⁵⁴⁵⁾ Taharet bahsi ile başlar ve "emri bil ma'ruf ven-nehı ani'l münker" ile tamamlanır. Biri Tahran'da tarihsiz diğeri de Meşhed Üniversitesi neşriyatı arasında 1347 yılında olmak üzere 2 defa basılmıştır. Ravendî'nin "Hal-lü'l ukûd minel cümel ve'l-Ukûd" adlı bu eser üzerine yaptığı bir ihtisarı da vardır.⁽⁵⁴⁶⁾

el-Hılâf fi'l-Ahkâm⁽⁵⁴⁷⁾: "Mesailü'l-Hılâf" da denilmektedir. Fıkıh kitaplarının tertibi gibi yazılmıştır. Eserde daha ziyade aile ve ceza hukuku ile ilgil olarak İmamiyye ile diğeri mezhepler arasındaki farklı mes'eleler ele alınmıştır. 2 ciltten oluşan eser 1370 senesinde Tahran'da basılmıştır.⁽⁵⁴⁸⁾ Bunların yanı sıra Tûsi'nin fıkıha dair "el-Mesailü'l-Cünbelâ-ıyye"⁽⁵⁴⁹⁾ el-Mesailü'l-Hairiyye"⁽⁵⁵⁰⁾ "Mesele fi tahriril fuk'a"⁽⁵⁵¹⁾ "Mes'ele fi vücubi'l cizyeti ale'l yahûdi vel müntemin fi'l cababireti"⁽⁵⁵²⁾ adlı eserleri de vardır.

(543) Katip Çelebi, Keşf, II/1581; Bağdadi, Hediyye II/72, İzahu'l-Meknûn II/424.

(544) Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria, XIX/25-54

(545) Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/286.

(546) İbn Babaveyh age. s.87; Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria V/145.

(547) Bağdadi, Hediyye II/72.

(548) Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria VII/235-236.

(549) Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria VII/343

(550) Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria VII/344

(551) Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria VII/345

(552) Aga Büzürği Tahrani, ez-Zeria VII/397

O'nun fıkıh usulüne dair de "Şerhu's-Şerh"⁽⁵⁵³⁾ ve "el-Üdde" adlı eserleri de vardır.

el-Üdde: Hocası Seyyid Murtaza hayatta iken eseri te'lif etmiş ve eserini usûlü'd-din ve usulü'l-Fıkıh diye iki kısma ayırmıştır. Eser İmamiyye mezhebine dair yazılan ilk geniş hacimli usûl kitabı olması açısından da önemlidir. Bunu Tûsi eserinin önsözünde de belirtir.

Eser iki cilt halinde Mehdiyi Necef'in tahkikiyle 1983'de İran'da neşredilmiştir. Halil b. Gazi Kazvinî (v.1089) esere bir haşiye yapmıştır.⁽⁵⁵⁵⁾

2- SABÎT el-YEŞKÛRÎ (v.460/1068)

(Sabit b. Abdullah b. Sabit el-Yeşkûrî)

a) Hayatı

Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Şerif Murtaza'nın talebelerindedir. 460 yılında vefat etmiştir.⁽⁵⁵⁶⁾

b) Eserleri

Onun fıkıha dair "el-Hucce fi'l-İmame"⁽⁵⁵⁷⁾ ve "Minhacü'r-Reşâd"⁽⁵⁵⁸⁾ adlı eserleri vardır.

(553) Tûsî, en-Nihaye fi Mücerredî'l-Fıkıh ve'l-Feteva (thk. Aga Büzürği Tahranî) Mukaddime.

(554) Bağdadi, İzahu'l-Meknûn II/95; Zirikli, A'lam, VI/315, Kehhale III/202.

(555) Aga Büzürği Tahranî, ez-Zeria XV/227

(556) Kehhale III/101; el-Hür el-Amili, Emelü'l-Amil II/47; Muhsin el-Emin age. IV/13; Mirza Abdullah Efendi, Riyazü'l-Ulema ve Hıyadü'l-Fudala I/101.

(557) İbn Babaveyh, Fihrist, 35, el-Hür, el-Amili, Emelü'l-Amil, II/47.

(558) İbn Babaveyh, Fihrist, 35, Bağdadi, İzahu'l-Meknun II/586.

3- SABÎT el-HALEBÎ (v.460/1068)

(Sabit b. Ahmed b. Abdülvehhab el-Halebî)

a) Hayatı

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kaynaklarda Ebu Salâh Taki b. Necm el-Halebi'ye öğrencilik yaptığı zikredilmektedir. 460 yılında vefat etmiştir.⁽⁵⁵⁹⁾

b) Eserleri:

Kaynaklarda herhangi bir eseri olduğundan söz edilmemektedir.

4- SÜLEYMAN es-SAHERŞETÎ (v.460/1068)

(Süleyman b. Hüseyin b. Muhammed es-Saharşetî)

a) Hayatı

Ebu Abdullah ve Ebu'l-Hasen künyesine de sahip Şaherşetî, pek çok kimseden ilim tahsilinde bulunmuştur. Kendilerinden ilim aldığı hocaları arasında kaynaklarca Necaşi (v.450), Ebu Ya'lâ Muhammed b. Hasan b. Hamza el-Ca'feri, Tûsi (v.460), Hasen b. Hüseyin İbn Babaveyh, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. el-Cündî gibi alimlerin isimleri zikredilmiştir. 460 yılında vefat etmiştir.⁽⁵⁶⁰⁾

b) Eserleri:

Müellifin hiçbirisini bize kadar intikali henüz bilinmeyen fıkha dair "Tenbihu'l-Fağih", "el-İnfiradat bil-Fetava", "en-Nefis" "el-Mut'a" adlı eserleri kaynaklarca zikredilmiştir.⁽⁵⁶¹⁾

(559) Safedi, el-Vafi, X/470; Kehhale, II/99, el-Hür el-Amili, Emelü'l-Amil, II/47, Muhsin el-Emin, A'yanü's-Şia, IV/5; Mirza Abdullah, Riyazü'l-Ulema, I/101

(560) Kehhale IV/258; el-Hür el-Amili, Emelü'l-Amil II/129; Mirza Abdullah, Riyazü'l-Ulema, II/445-449.

(561) İbn Babaveyh, Fihrist, 86, Kehhale, IV/258.

5- Ebu Ya'lâ es-SELLAR ed-DEYLEMÎ (v.463/1071)

(Emin b. Muhammed b. Hasen b. Hamza Ebu Ali Ca'feri)

a) Hayatı:

Ebu Ya'lâ es-Sellar ed-Deylemi, Haleb ulemasındandır. Kalam ve fıkıh alimi Şerif Murtaza ve el-Müfid'den ilim tahsil etti. 463 senesinde vefat etti.⁽⁵⁶²⁾

b) Eserleri

el-Merasimü'l-Âleviyye ve Ahkamu'n-Nebeviyye: "el-Merasim" diye de meşhurdur.⁽⁵⁶³⁾ İbn Babaveyh "Fihrist'u esmâ" adlı kitabında Deylemi'nin bu eserinin Beyrut'ta basıldığını, Ca'fer b. Sadi el-Hillinin (v.726)'de bu eseri ihtisar ettiğini kaydeder.⁽⁵⁶⁴⁾

el-Mesail: "Cevabatül mesaili's-Sellariyye" adıyla da bilinen eser hocası Seyyid Murtaza'nın sorup kendisinin cevapladığı meseleleri içerir.⁽⁵⁶⁵⁾

Deylemi'nin bu eserlerinin yanısıra "el-Muḳni'fi'l-mezheb"⁽⁵⁶⁶⁾ "Kitabü'l-ebvab ve'l-fuṣūl fi'l-fıḳh" adlı⁽⁵⁶⁷⁾ adlı fıkıh, "et-Takrib fi uṣūli'l-fıḳh"⁽⁵⁶⁸⁾ adlı fıkıh usûlüne dair eserleri vardır.

6- EBU ABDİLLAH el-AHDAR (v.473/1081)

(Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. İsmail el-Ahdar)

a) Hayatı

Devrin tesbit edebildiğimiz yegane Zahiri fakihlerindendir. Hayatı hakkında fazla bir bilgimiz de yoktur. Ebu Ali b.Şazan'ın öğrenciliğini yaptığı ve 473 senesinde Bağdad'da vefat ettiği bilinmektedir.⁽⁵⁶⁹⁾

(562) İbnü'l-Cevzi, Muntazam VIII/271, İbn Kesir, Bidaye XII/104, el-Hür el-Amili, Emelü'l-Amil II/127; Mirza Abdullah, Riyazül Ulemâ, II/438-444.

(563) Aga Büzürgi Tahrani, ez-Zeria, XX/298.

(564) İbn Babaveyh, Fihrist, 84

(565) Aga Büzürgi Tahrani, ez-Zeria II/83-84; İbn Babaveyh, Fihrist, 84.

(566) Bağdadi İzahü'l-meknun II/548; İbn Babaveyh, Fihrist, 84

(567) Zirikli, A'lâm II/308; Kehhâle, IV/79.

(568) İbn Babaveyh, Fihrist, 84, el-Hür el-Amili, Emelü'l-Amil II/128

(569) İbnü'l-Cevzî, Muntazam VIII/327

b) Eserleri

Herhangi bir eseri olup olmadığı hakkında kaynaklarda fazla bir malûmat verilmemiştir.

7- Hüseyin eş-ŞEKKAK (v.511/1117)

(Hüseyin b. Ahmed b. Ali b. Ca'fer eş-Şekkak el-Bağdadi)

a) Hayatı

Hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Şii fakihlerinden olan Hüseyin eş-Şekkak, Ebu'l-Hasen el-Mühtedi'den ilim aldı. Feraiz ilminde meşhur oldu ve bu sahada eserler verdi. 21 Zilhicce 511 senesinde vefat etti.⁽⁵⁷⁰⁾

b) Eserleri

O'nun feraize dair "Ta'lika fi'l hisab" ve "Teşanifu fi'l feraiz ve kısmü't-terekât" adlı eserleri vardır.⁽⁵⁷¹⁾

(570) İbnü'l-Cevzi, Muntazam, IX/194; Safedi, el-Vafi, XI/58; Kehhâle, III/312

(571) Safedi el-Vafi XI/58; Kehhâle III/312.

S O N U Ç

XI. yüzyılda önce Horasan ve Maveraünnehir'de devlet kuran Selçuklular, mezheb kavgalarıyla sarsılmış, Bizanslıların hücumlarına karşı koyamayacak kadar zayıflamış olan İslâm dünyasında yeniden birliği sağlamışlardır. Devletin siyasi gücüne, medreselerde yetiştirilen irfan ordusunun gücü de katılınca Selçuklular, çok büyük bir kudret ve ihtişama kavuşmuşlardır. Özellikle Alparslan ve Melikşah devri, siyasi yönden olduğu kadar ilim ve kültür bakımından da Selçuklu imparatorluğunun en parlak devri olmuştur.

Selçuklu yükseliş devrine damgasını vuran Nizamülmülk'de bu devirdeki ilmi faaliyetlerin bayraktarı olmuş, bilhassa kurduğu, başta dört mezhebe göre fıkıh olmak üzere dini ve müsbet ilimlerin tedris edildiği Nizamiye medreselerinde pek çok ilim adamı yetişmiştir.

Selçuklu ilim ve fikir hayatında büyük bir rol oynayan Nizamiye medreselerinin ilk kurulduğu Bağdad şehri de devrin en önemli ilim ve kültür merkezi olmuştur. İsfahan, Nisabur, Hemedan, Dımeşk, Rey, Şiraz, Vâsıt, Merv, Herat, Basra, Mekke-Medine de devrin önemli ilim merkezleri arasında yerini almıştır. Bunların dışında bir çok köyler dahi ilim adamlarına beşiklik vazifesi yapmıştır.

Selçuklu yükseliş devri, İslâmda ilim hayatının en yüksek noktasına ulaştığı, gerek müsbet gerekse dini ilimler sahasında pek güzel eserlerin verildiği bir dönem olmuştur. Nitekim, müslüman Türkler tarafından İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk resmi hukuk kodu diyebileceğimiz, Sultan Melikşah'ın hazırlattığı daha ziyade özel hukuku ilgilendiren 6-7 maddelik "el-Mesailü'l-melikşahiye fi'l-Kavaidi's-Şer'iyye" adındaki bir hukuk kodu da, bu devrin hukuki alandaki önemli gelişmelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmamızla, kılıç ve kalem kuvvetini birleştirerek, İslâm dünyasına çeki düzen veren Selçukluların fıkıh ilmine hizmetlerini ortaya koymuş olduk. Bununla beraber bu devir fakihlerinin çoğunun Şafii, Hanefi ve Hanbeli olup, gayet az bir kısmının da diğer mezheplerin müntesibi olduğunu tesbit etmiş olduk.

Yükseliş devri fakihlerinin ortaya koymuş oldukları fıkhi eserleri incelediğimizde de; hukuki mes'elelerin en açık ve sade bir şekilde anlatıldığını, bunun yanısıra; mevcut geniş hacimli eserlerin de kısaltılarak birer hukuk el kitabı haline geldiğini, daha önce yazılmış eserleri izah edici mahiyette şerhlerin, Şerhlerdeki bazı noktaların izahı amacını güden veya şerhlerde açıklanan görüşleri tenkid eden haşiyelerin mevcut olduğunu da gördük. Dönemin özelliği itibariyle de her fakihin kendi mezhebini müdafaya kendini mecbur etmesi ve çalışmalarını bu doğrultuda yürütmesi neticesi "Hılâfiyyat" adını verdiğimiz mezheb müdafaasını hedef alan çalışmaların ön plana çıktığı sonucuna vardık. Yine bu devirde İslâm anayasa ve idare hukukuna ait hükümlerin incelendiği "Ahkâmüs-Sultaniyye" tarzındaki eserlere de rastladık. Bu arada pek çok sayıda fetva kitaplarının da bu dönemde ele alındığını gördük.

Gerçekten de İslâm tarihinde Selçukluların yükseliş devri, sayıları 100'ün üzerinde yer alan fakih ve bunların ortaya koymuş oldukları 200'ü aşkın eserle fıkıh hizmetleri bakımından minnet ve şükranla yâd edilmesi gereken bir görünüm arz etmektedir.

Hanefi mezhebi başta olmak üzere İslâm hukukunun hakiki bir ilim beşiği olan Mavarünnehr'de yetişen iki büyük fakihe bu arada değinmek gerektir ki, bunlar Serahsî (v.438) ve Pezdevi (v.482)'dir.

Devir olarak Selçuklular dönemine rastladığı için İbrahim Kafesoğlu tarafından Selçuklu âlimi gösterilen Serahsi ve Pezdevi⁽¹⁾, Yusuf Ziya Kavakçı'nın "XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde Maveraünnehir İslâm hukukçuları" adlı Doktora tezinde Karahanlılar devri fakihlerinden kabul edilmiştir.⁽²⁾

Gerçekten de Serahsi'nin eserlerini Özkent (Uzcend) hapisanesinde yazdığına ve hayatının son yıllarını Fergana'da ve Merginan'da geçirdiğine bakarsak⁽³⁾ bu durum O'nun Karahanlılar devleti alimleri arasında yer aldığını göstermektedir.

Yine aynı şekilde hayatının büyük bir kısmını Semerkand ve Buhara'da geçiren, Serahsinin çağdaşı olan Pezdevi de⁽⁴⁾ Karahanlılar devri fakihleri arasında yer almaktadır.

Karahanlılar devrinde Serahsî, Halvanî (v.448) ve Debûsî (v.430) gibi çok sayıda mes'elede müctehid hukukçu yetiştiği halde, Selçuklular dönemi için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir. Zira Selçuklular döneminde içtihad faaliyetleri kısmen de olsa durmuştur. Mezhebler belirginleştikinden ve bazı mezhebler devletin resmen kabulüne mazhar olduğundan artık yeni yeni hukukî mes'elelerin tartışılması yerine mevcut hukukî görüşlerin müzakeresi tercih edilmiştir. Ne varki, Selçuklu devri fakihleri arasında bilhassa yükseliş döneminde değerli çalışmaları olan ve

-
- (1) Kafesoğlu, Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 184.
 (2) Kavakçı, Yusuf Ziya; XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde Maveraünnehr İslâm hukukçuları, 49-52, 56-58.
 (3) M.Hamidullah, "Serahsi" İ.A. X/505-506.
 (4) Özel Ahmed, Hanefi Fıkıh Alimleri; 41; Kavakçı, age, 49-52.

fıkıh tarihi boyunca isimleri dillerde dolaşan son derece meşhur fakihler yetişmiştir. Onların ortaya koymuş oldukları eserler de uzun zamandan beri fıkıh için kaynak vazifesi görmüştür, görmeye de devam etmektedir. İşte, İslâm hukukunun kendilerine halen dahi çok şey borçlu olduğu – öyle gözüktüyor ki – borçlu kalmakta da devam edeceği, Şirazî, Cüveynî, Gazzalî gibi fakihlerin büyük bir kısmının tetkik mevzuumuz olan Selçuklu Yükseliş Devri fakihlerinden olmaları da Türk hukuk tarihi için bir şeref payıdır.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

AGA BÜZÜRG-İ TAHRANİ, Muhammed Muhsin b. Ali b. Muhammed Rıza (v.1356/1937) ez-Zeri'a ilâ teşanifi'ş-Şi'a, I-XXV, Tahran, 1355-1398.

AHMED EMİN, Fecrû'l-İslâm, Kahire 1959. Zührü'l-İslâm, I-IV, Kahire 1945-1955.

AKGÜNDÜZ Ahmed - CİN Halil, Türk Hukuk Tarihi, I-II, Konya 1989.

ARNOLD, Th. W., The Caliphate, London 1967.

ATAR, Fahreddin, Fıkıh Usulü, İst. 1988.

ATAY Hüseyin, "İslam Hukuk Felsefesi", Ankara 1985.

BAĞDADİ, İsmail Paşa (1339/1920), Hediyyetü'l Ârifin, Esmâü'l müellifin ve Âşârü'l-muşannifin, I-II, İst, 1951-1955.

- İzâhu'l-Meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütub ve'l-fünûn, I-II. (nşr. Kilisli Rifat Bilge - Şerafeddin Yaltkaya), İst. 1971-1972.

BARTHOLD, W., Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler, İst. 1927.

BEDEVİ, Abdülmecid Ebu'l-Fütuh, Tarihu's-Siyasi ve'l-fikri li mezhebi's-sünnî fi'l-meşriki'l-İslâmi minel arni'l h misi'l-hicri hatta suk ta Baĝdad, Cidde 1983

BEYHAKİ, Beyan  h ta'i men ahta'e  le's-Şafii. (nşr. Şerif Nayif), Mukad-dime s.15-52, Beyrut 1402/1983.

BROCKELMANN,C., Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, (GAL.) Leiden 1943-1949, Supplementband, I-III, (Suppl.) Leiden 1937-1942.

BUNDARİ; Kıvam ddin Feth b. Ali, Z bdet' n-nusr  ve Nu bet 'l- sra "Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi" (trc. Kıvameddin Burslan). Üst. 1943.

CORCİ ZEYDAN, T rihu't-temedd ni'l-İslâmi (nşr. Hüseyin M 'nis) I-V, Kahire, 1902.

DARKE HUBERT, The Book of Government of Rules for Kings, London 1960.

DEBİRİ NEJAT, "Selçuklular Devrinde Kültürel Durum" (trc. Mürsel  zt rk) Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, cild 3, sayı: 8, sayfa 479-490, Ank. 1987.

EDİRNEVİ, M himmu'l-Fuaha, Süleymaniye Ktp. Aşir efendi, no.422, 148 varak.

THE ENCYCLOPEDIA OF İSLAM, New edition, Leiden 1979.

FİHRİSU USULİ'L-FİH, Camiatu  mmi'l-Kur , Dimesk 1403/1983.

GÜNALTAY, M.Şemseddin. "Selçuklular Horasan"a indikleri zaman İslâm Dünyasının Siyas l, Sosy l, Ekonomik ve Dini Durumu" (25 Sayılı Belleten'den ayrı basım) T.T.K., Ank. 1943

HACVÎ, Muhammed b. Hasan, el-Fikrû's-Sâmi fi tarihi'l-Fıkhî'l-İslâmi I-II, (thk. Abdülaziz b. Abdil fettah el-Kari). Medine 1396 - 97 / 1976 - 77.

HALLAF, Abdülvehhab, Teşrii İslâm Tarihi (trc. Hüseyin Algül). İst. 1971.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Fıkıh Usulü Tarihi" (trc. Fuat Sezgin), İsl. Tetk. Enst.derg. II(1), İst. 1957.

HAMILTON, A.R. Gibb, Studies on The Civilisation of İslâm, Princetion New Jersey 1982.

HASAN İBRAHİM HASAN, Tarihu'l-İslâmi's-Siyâsi, I-IV, Kahire 1982.

HATİB el-BAĞDADÎ, Tarihu Bağdad (Medinetü's-Selâm) I-XIV, Kahire 1349/1931.

HİTTİ, Philip K. Siyasi ve Kültürel İslâm tarihi (trc. Salih Tuğ.) I-II, İst. 1980.

HUDARİ, Muhammed, Tarihu't-Teşrii'l-İslâmi, Beyrut 1967.

HÜSEYİN EMİN, Tarihu'l Irak fi Aşri's-Selçukî, Bağdad 1965.

el-HÜSEYİNİ, Sadruddin Ebü'l-Hasen Ali b. Nasır b. Ali, Aḥbâru'd-devleti's-Selçukiyye (nşr. Muhammed İkbâl): Beyrut 1404/1984.

- Zübdetü't-tevarih, Aḥbâru'l Ümera ve'l-mülûki's-Selçukiyye (thk. Dr.Muhammed Nureddin), Beyrut 1985.

el-HÜSEYİNİ el-YEZDÎ, Muhammed b. Nizam, el-Üraḍa fi'l Hikayeti's-Selçukiyye (nşr. K.Süsheim), Mısır 1326.

- HÜR el-AMİLİ, Muhammed b. Hasan, Emelü'l-Âmil, I-II, Bağdad 1965.
- İSFEHANİ, İmadüddin Muhammed b. Hamid, Tarihu Devlet-i Ali Selçuk, Beyrut, 1980.
- İBN BABAVEYH, Muntahabüddin Ali, Fihristü Esmâi 'Ulemai's-Şi'a ve muşannifihim (thk. et, Tabatabai) Kum, 1983.
- İBN BERDAN, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa, el-Medhâl ilâ mezhebi'l-İmam Ahmed Hanbel, Beyrut ts. (Daru İhyâi't-Tûrasi'l-Arâbi)
- İBN CÜBEYR, er-Rihle, Beyrut 1980.
- İBN EBİ YALA el-FERRA, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Muhammed (526/1131). Tabakatü'l-Hanabile, I-II, (nşr. Muhammed Hamid el-Fakki) Kahire, 1371/1952.
- İBN FERHUN, Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed (789/1389), ed-Dibâcü'l-Müzheb fi ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb (nşr. Muhammed el-Ahmedi) Kahire 1329-1330.
- İBN HALDUN, Muqaddime, Kahire 1322.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed (681/1282), Vefeyatü'l-a'yân ve Enbaü Ebnai'z-Zaman, I-VI Kahire 1948.
- İBN NEDİM, (851/1446), el-Fihrist, Beyrut, ts.
- İBN KADI ŞÜHBE, Ebubekr Ahmed b. Muhammed, Tabakatü's-Şafiiyye (nşr. Abdülhalim Han) I-IV, Beyrut 1407/1987.
- İBN KESİR, İmadüddin Ebu'l-Ferra, İsmail b. Ömer (774/1372), el-Bidâye ve'n-Nihaye fi't-tarih I-XIV, Mısır, ts.

İBN KUTLUBUĞA, Zeynüddin Kasım (879/1474), Tacü't-Teracim fi't-Ta-
bakati'l-Ḥanefiyye, Bağdad 1962.

İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Abdürrahman (795/1393), ez-Zeyl 'âla Tabaka-
ti'l-Ḥanabile, I-IV, Kahire 1952.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdürrahman b. Ali (597/1201), el-Muntaẓam fi't-Tari-
hi'l-Ümem ve'l-Mülûk (nşr. F.Krenkow) I-X, Haydarabad
1357-8/1938-9.

- (Menakıbü'l-İmam Ahmed b. Ḥanbel, Beyrut 1977.

İBNÜ'L-ESİR, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), el-Kâ-
mil fi't-Tarih (nşr. C.J.Tornberg), I-XIII, Beyrut 1966.

- el-Lübab fi tehzibi'l-Ensab I-III, Beyrut ts.

İBNÜ'L-İMAD, Ebu'l-Felah Abdulhayy b. Ahmed (1089/1678), Şezera-
tüz-Zehab fi ahbari men zehab, I-VIII, Beyrut ts.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, M.E.B. İst. 1940-88.

- DİA. (Türkiye Diyanet Vakfı), İst. 1988.

İSNEVÎ, Ebu Muhammed, Cemalüddin Abdürrahman b. Hasan,
(772/1370), Tabakatü's-Şafiyye I-II, (nşr. Abdullah el-Cübûri),
Riyad 1400/1980.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, "İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meali bin el-Cüveyni"
Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sayı:9, s.I-33, İst.
1928.

KADİ İYAD, Musa ez-Zehabi Ahmed b. Osman (544/1149), Tertibü'l-Me-
darik ve takribü'l-Mesalik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-İmam
Malik (nşr. Ahmed Bekir Mahmud), I-III, Beyrut
1387-88/1967-68,

KAFESOĞLU, İbrahim Selçuklu Tarihi, Başbakanlık Kültür müsteşarlığı yayınları. İst. 1972.

- Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İst. 1953.
- "Selçuk'un oğulları ve torunları" Türkiyat Mecmuası. XIII, s.117-130, İst. 1958.
- "Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün eseri, Siyasetname ve Türkçe tercümesi", Türkiyat Mecmuası XII, s.231-246. İst. 1955.

KARAMAN HAYRETTİN, Başlangıçtan günümüze kadar İslâm Hukuk Tarihi, İrfan yayınevi, İst. 1975.

KÂTİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657), Keşfü'z-zü-nûn an esami'l-Kütüb ve'l-Fünun (nşr. Kilisli Muallim Rıfat, Şerafeddin Yaltkaya), I-II, İst. 1971.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, XI. ve XII. asırlarda Karahanlılar devrinde Maveraü'n-nehr İslâm Hukukçuları, Ank. 1976.

KLAUSNER, CARLA L, The Seljug vevirate. A Study of Civil Administartion (1055-1194), Cambridge, 1973.

KEFEVİ, Mahmud. A'lamu'l-Ahyar min fukahâ Mezhebi'n-Nu'mani'l-muhtar, Süleymaniye Ktp. Ayasofya No: 3401, 202 varak.

KEHHÂLE, Ömer Rıza. Mu'cemü'l-Müellifin Teracimü muşannifi'l-kütübi'l-Ârabiyye I-XV, Dımeşk 1376-80/1957-1961.

KÖYMEN M.Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.I. Kuruluş Devri, Ank. 1989.

- Tuğrul Bey ve Zamanı, İst. 1976.
- Alparslan ve zamanı, I-II, Ank. 1983.
- "Selçuklu tarihinin devirlere taksimi mes'elesi" Tarih Araştırmaları Dergisi, C.2. Sayı 2-3; s.83-89, Ank. 1964.

el-KUREŞÎ, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkadir b. Ebi'l-Vefa (775/1373), el-Cevahirü'l-muğiyye fi tabakati'l-Ĥanefiyye (nşr. Abdü'l-fettah Muhammed Hulv) I-III, Kahire 1398/1978.

LEKNEVÎ, Muhammed Abdülhayy el-Hindi (1304/1887), el-Fevaidü'l-behiyye fi Teracimi'l-Ĥanefiyye (nşr. M.Bedreddin Ebu Firas), Kahire, 1398/1978.

MAHLUF, Abdullah Muhammed b. Muhammed, Şeceretü'n-Nuri'z-zekiyye fi tabakatü'l-Malikiyye, Beyrut, ts. (Daru'l-Kitabi'l-Arabi)

MAKDİSÎ, George, "Muslim Institutions of Learning in eleventh Century Bağhdad" BSOAS, XXV, s.1-56, London, 1961.

MAKRİZÎ, Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed, (v.845/1441) Kitabü'l-Mevai'z ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-hıtat ve'l-Aşâr I-II, Bulak 1270

MİLLÎ TETEBBULAR MECMUASI I-II, İst. 1331.

MİRZA, Abdullah efendi el-İsfehani, Riyazü'l-'Ulemâ ve Ĥıyađü'l-Fudala (nşr. Ahmed el-Hüseyni), I-VI, Kum 1401/1980.

MUHAMMED, Yusuf Musa, Fıkhı İslâm tarihi (trc. Ahmed Meylâni), İst. 1973.

MUHSİN el-EMİN, el-Hüseyni el-Amili, A'yanü's-Şia (nşr. Hasan el-Emîn) I-XI, Beyrut 1403/1983.

MÜNECCİD, Selahaddin, Mu'cemü'l-Mahtûta'ti'l-Matbu'a, I-V, Beyrut 1982.

NEVEVÎ, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref eş-Şafii (676/1278) Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lügat, I-II Mısır ts.

NİZAMÜLMÜLK, Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi (485/1092), Siyasetname: Siyerü'l-Mülûk (trc. M.Altay Köymen) İst. 1983. Siyasetnâme: Siyerü'l-Mülûk (trc. Nurettin Bayburtlugil) İst. 1987.

ÖZEL, Ahmed, Hanefi Fıkıh Alimleri, Ank. 1990.

ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi I-XIV, Ötüken Yayınevi, İst. 1977-79.

RAVENDÎ, Muhammed b. Ahmed b. Süleyman, Rahatü's-Südûr ve Ayetü's-sürûr "Gönüllerin rahatı ve sevinç alameti" (trc. Ahmed Ateş) I-II, Ank. 1957-60.

RÜKNİDDİN HASSAN, "Nizamülmülk Tûsi" A History of Muslim Philosophy, ed.M.M.Sharif, I-II, Wiesbaden 1963 I/747-773.

SAFEDÎ, Selâhaddin Halil b. Aybeg (764/1363), Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefayat, (nşr. İhsan Abbas-Şükri Faysal) I-XXII, Wiesbaden 1981-82.

SAİD NEFİSÎ, "el-Medresetü'n-Nizamiyye fil-Bağdad" Mecelletü'l-Mecma'i'l-Iraki, III, 1954, s.143-155.

SAVA PAŞA, İslâm Hukuku nazariyatı hakkında bir etüd (trc. Baha Arıkan) I-II, Ank. 1955-56.

SEM'ANÎ, Abdülkerim b. Muhammed (562/1167) el-Ensab, I-V, (Thk. Abdullah Ömer el-Barudi) Beyrut 1408/1988.

SERKÎS, Yusuf İlyan, Mu'cemü'l-Mahtuṭaṭi'l-Ârabiyye ve'l-Mu'arrebbe I-II, Kahire 1346/1928.

SHERWANÎ, Haroon Khan, Studies in Muslim Political Thought and Administration, Lahor 1970.

SHORTER ENCYCLOPEDIA OF ISLAM (Gibb, H.A.R., Kramus, J.H.) Leiden, Brill, 1953.

SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ (654/1257), Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan, Haydarabad 1371/1951.

SIDDİKÎ, A.H. Caliphate and Sultanate in Mediaval Persia, Karachi 1969.

es-SÜBKÎ, Tacüddin Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi (771/1369) Ṭabaḳatü's-Şafiiyyetu'l-Kübrâ (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanahi-Abdülfettah Muhammed el-Hulv) I-X, Kahire 1983.

ŞELEBÎ, Ahmed, Tarihu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, Kahire 1981.

ŞENDEB, Muhammed Hüseyin, el-Haḳaretü'l-İslâmiyye fi'l-Baḳdad fi'n-niṣfi's-sani mine'l-Ḳarni'l ḥamisi'l-hicri (h.467-h.512), Beyrut 1404/1984.

TEMİMÎ, Takiyüddin b. Abdülkadir (1005/1596) et-Ṭabaḳatü's-Seniyye fi teracimi'l-Ḥanefiyye (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv) I-?, Riyad 1403/1983

TİMBUKTÎ, Ahmed Baba, Neylu'l-İbtiḥac bi Ṭaṭrizi'd-Dibâc, Kahire 1329.

TOPALOĞLU, Nuri, Selçuklu Devri Muhaddisleri, Ank. 1988.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, ist. 1969. -
Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, İst. 1980.

UBADE, Muhammed Enis, Tarihu'l-Fıkhî'l-İslâmi I-II, Kahire 1980.

ULEYMÎ, Ebu'l-Yemen Mucirüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Abdür-
rahman (928/1522), el-Menhecü'l-Ahmed fi Teracimi Aşşabi'l
İmam Ahmed (nşr. M.Muhyiddin Abdülhamid Adil Nüveyhiz)
I-II, Beyrut 1403/1983.

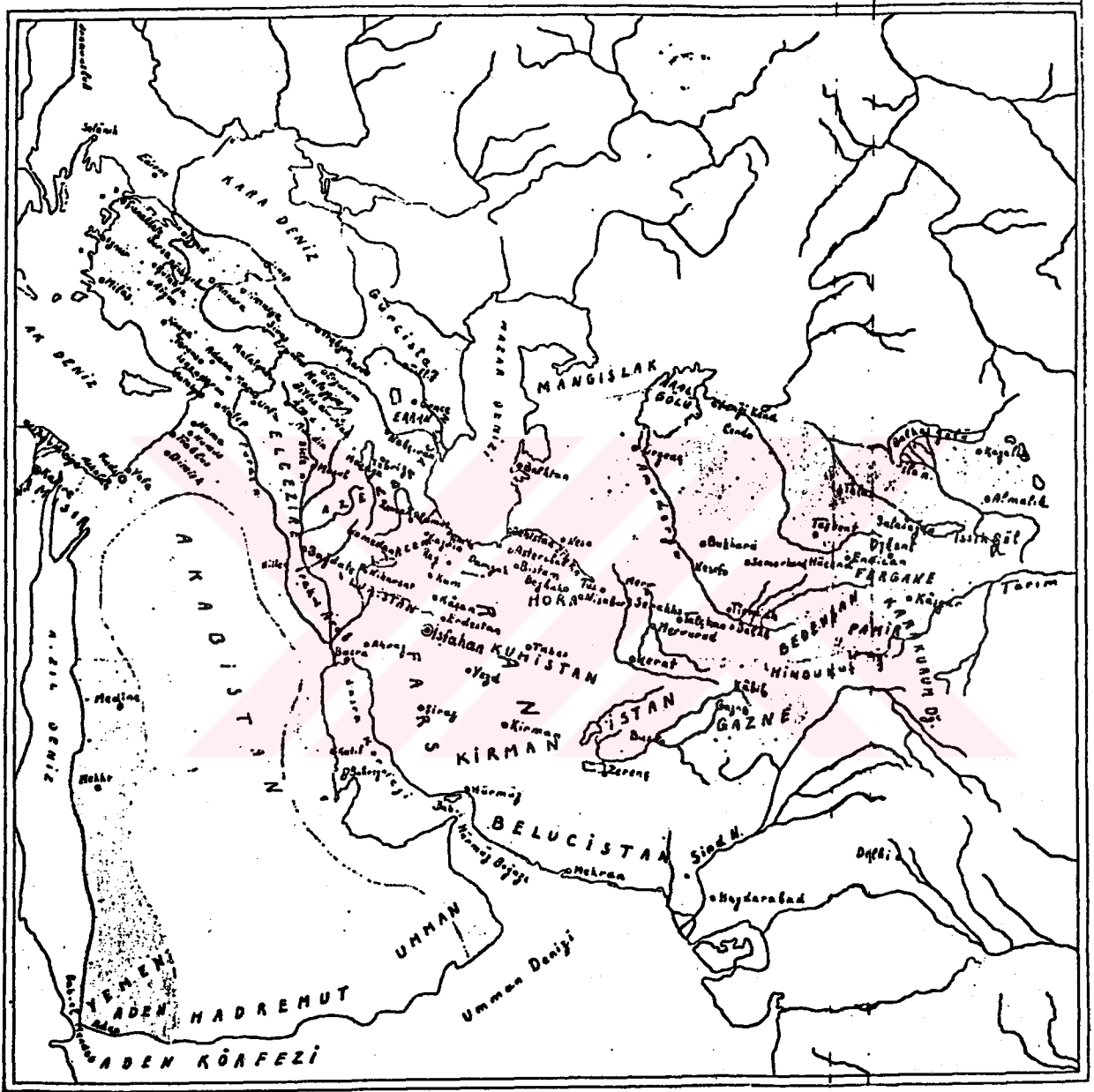
YAKUT el-HAMEVÎ, Şihabüddin Ebu Abdillâh Ya'kut b. Abdillâh er-Ru-
mî el-Bağdadi (626/1229), Mu'cemü'l-Büldan (nşr. F.Wüsten-
feld) I-VI, Beyrut 1955-1957.

YALTKAYA, M.Şerefeddin. "Selçukîler devrinde Mezahib" Türkiyat Mec-
muası, I, s.101-118, İst. 1925.

ZEHEBÎ, Şemsüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman
(748/1347); Siyerü A'lami'n-Nübela (nşr. Şuayb el-Arnavut v.d)
I-XXIII, Beyrut 1984.

ZEYDAN, Abdülkerim, el-Medhal lî diraseti's-Şeriatî'l-İslâmiyye, Bağdad
1982.

ZİRİKLÎ, Hayreddin el-A'lâm: Kamûsü Teracim (nşr. Zübeyr Fethullah)
I-XI, Beyrut 1984.

Yükseliş devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu